

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1950-1960)

Ömer METİN

Haziran-2006

**T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1950-1960)

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Ömer METİN**

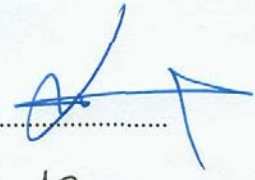
**Danışman
Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA**

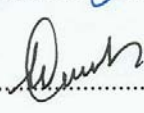
BOLU-2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Ömer Metin'e ait Demokrat Parti Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri (1950-1960) adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. 07.06.2006.

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Behçet K. YEŞİLBURSA.....

Üye : Doç. Dr. Mustafa GENCER.....

Üye : Yrd. Doç. Dr. Cemal AVCI.....

Prof. Dr. Uğur ESER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT
ANGLO-TURKISH RELATIONS DURING THE DEMOCRAT
PARTY PERIOD (1950-1960)
Ömer METİN
Master's Thesis
Department of History
History of The Turkish Republic
Supervisor: Doç Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA
Mayıs 2006, 123 pp.

Anglo-Turkish relations, which started in the 16th century, have followed a bumpy path to date. Britain pursued a policy of preserving the integrity of Ottoman soil up until the Ottoman-Russian War of 1877-1878, after which she commenced a policy of division. This policy continued until the Treaty of Lausanne, with which Britain recognized the newly-formed Turkish State. Anglo-Turkish relations entered a period of thaw which continued up to the Second World War with the resolution of the Musul problem which had been a matter of dispute since Lausanne. At the end of the Second World War, the relations between the two states, which had become strained during the war, turned into a friendship. Turkey and Britain had similar aims now that the Soviet Union was pursuing a diffusionist policy in Turkey and the Middle East. With the accession to power of the Democrat Party, Anglo-Turkish relations took on a new shape.

With the Democrat Party government, Turkey intensified her attempts to enter NATO. However, Britain wanted Turkey's inclusion in Middle East defense rather than her membership to NATO. This problem was solved by Turkey's active acceptance of Middle-East defense after joining NATO in 1952. As a result of these events, Anglo-Turkish cooperation was transformed into a full cooperation in a Middle Eastern framework. However, this caused the failing of relations between Turkey and the Arab world relations.

The friendship between Turkey and Britain, which developed with the events in the Middle-East, had positive reverberations on the tension between Turkey and Greece caused by the Cyprus problem. Britain supported the Turkish Government by

emphasizing the fact that Turkey had a place in the Cyprus problem, opposing the desire of Greece to eliminate Turkey from the issue. Turkey and Britain acted together against the Greek applications to the United Nations for the annexation of Cyprus to Greece. Anglo-Turkish cooperation during the Zurich and London pacts was influential in the foundation of the Republic of Cyprus in 1960. Thus, the Cyprus problem was resolved as the Turkish government had wished.

This thesis comprises of four sections apart from the introduction and the conclusion. The first section explains Anglo-Turkish relations until 1950. In the second section, Turkey's accession to NATO and Britain's attitude were dealt with. The third section places Anglo-Turkish relations in the framework of the events in the Middle East. The fourth section covers Anglo-Turkish relations in the context of the Cyprus problem.

Key Words: Turkey, Britain, Ottoman Empire, Democrat Party, Middle East, Cyprus.

ÖZET**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1950-1960)****Ömer METİN****Yüksek Lisans Tezi****Tarih Anabilim Dalı****Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA****Mayıs 2006, 123 Sayfa.**

16. Yüzyılda başlayan Türk-İngiliz ilişkileri, bugüne kadar inişli çıkışlı bir grafik izlemiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikası izleyen İngiltere, bu tarihten sonra Osmanlı'yı parçalama siyaseti izleyeme başlamıştır. İngiltere'nin bu politikası, Lozan Antlaşması'na kadar devam etti. Lozan Antlaşması ile İngiltere, Anadolu'da kurulan yeni Türk devletini tanıdı. Lozan'dan kalan Musul sorunun 1926'da çözülmesiyle birlikte Türk-İngiliz ilişkileri, II. Dünya Savaşı'na kadar yumuşama dönemine girdi. II. Dünya Savaşı esnasında bir ara gerilen iki ülke ilişkileri, savaş sonunda dostluğa dönüştü. Çünkü II. Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği'nin, Türkiye ve Ortadoğu üzerinde yayılmacı bir politika izlemesi, Türkiye ve İngiltere'yi ortak paydada buluşturdu. Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle, Türk-İngiliz ilişkileri yeni bir boyuta taşındı.

Demokrat Parti iktidarı ile birlikte Türkiye, NATO'ya girebilmek için girişimlerini yoğunlaştırdı. Fakat Türkiye'nin NATO'ya girme isteği karşısında İngiltere, Türkiye'yi NATO yerine Ortadoğu savunmasına dahil etmek istemiştir. Bu sorun Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girmesinden sonra Ortadoğu savunmasına aktif olarak katılmayı kabul etmesiyle çözümlendi. Bu gelişmeyle birlikte Türk-İngiliz ilişkileri; Ortadoğu çerçevesinde tam bir işbirliğine dönüştü. Ancak bu durum, Türkiye'nin Arap dünyası ile ilişkilerinin bozulmasına neden oldu.

Türkiye ve İngiltere arasında Ortadoğu'daki olaylarla gelişen dostluk, Türkiye'nin Yunanistan ile Kıbrıs meselesinden dolayı yaşadığı gerginliğe de olumlu yansdı. Yunanistan'ın Türkiye'yi Kıbrıs meselesinden soyutlamak isteği karşısında İngiltere, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde taraf olduğunu vurgulayarak Türk

Hükümeti'ne destek vermiştir. Yunanistan'ın Kıbrıs'ı kendine bağlamak için Birleşmiş Milletler'e yaptığı başvurular karşısında, Türkiye ve İngiltere birlikte hareket etmiştir. Zürih ve Londra Antlaşmaları esnasında devam eden Türk-İngiliz işbirliği, 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasında oldukça etkili olmuştur. Böylece Kıbrıs sorunu, Türk Hükümeti'nin istediği şekilde çözümlenmiştir.

Bu tez, giriş ve sonuç bölümlerinin dışında dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 1950 yılına kadar Türk-İngiliz ilişkilerinin tarihi anlatılmıştır. İkinci bölümde, Türkiye'nin NATO'ya girmesi ve İngiltere'nin tutumu ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, Türk-İngiliz ilişkileri Ortadoğu'da meydana gelen olaylar çerçevesinde ele alınmıştır. Dördüncü bölümde Türk-İngiliz ilişkileri, Kıbrıs sorunu çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, Osmanlı Devleti, Demokrat Parti, Ortadoğu, Kıbrıs.

TEŞEKKÜR

Tez konumun belirlenmesinden başlayıp, tezimin son aşamasına kadar benden yardımını hiçbir zaman esirgemeyen tez danışmanım, Sayın Hocam Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam esnasında değerli fikirlerinden yararlandığım hocalarım; Doç. Dr. Mustafa GENCER'e ve Yrd. Doç. Dr. Cemal AVCI'ya teşekkür ederim. Son olarak tez çalışmam boyunca maddi ve manevi desteğini benden eksik etmeyen değerli eşim, Tülay METİN'e sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	iii
ÖZET.....	v
TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ ÖNCESİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1.1. Osmanlı Dönemi (1587-1918).....	5
1.2. Milli Mücadele Dönemi (1919-1923).....	10
1.3. Musul Sorunu ve Çözümü (1923-1926).....	16
1.4. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yumuşama Dönemi (1926-1939).....	18
1.5. İkinci Dünya Savaşı Sırasında (1939-1945).....	20
1.6. İkinci Dünya Savaşı Sonrası (1945-1950).....	28

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN NATO’YA GİRMESİ VE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

2.1. Demokrat Partinin İktidara Gelmesi ve Dış Politikası.....	31
2.2. Türkiye’nin NATO’ya Girmesi ve İngiltere’nin Tutumu.....	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU VE TÜRK İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

3.1. İngiltere’nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye.....	50
3.2. Bağdat Paktı’nın Kuruluşu.....	65
3.3. İngiltere’nin Bağdat Paktı’na Katılması.....	76
3.4. Bağdat Paktı Çerçevesinde Türk-İngiliz İlişkileri.....	78
3.5. Ortadoğu Krizleri ve Türk-İngiliz İlişkileri.....	84

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS SORUNU VE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

4.1. Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkması.....	96
4.2. Birinci Londra Konferansı.....	107
4.3. Radcliffe Anayasa Taslağı.....	110
4.4. Birleşmiş Milletler Görüşmeleri.....	112
4.5. McMilan Planı.....	115
4.6. Zürih Antlaşması.....	118
4.7. İkinci Londra Konferansı ve Londra Antlaşması.....	120
4.8. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması.....	122
 SONUÇ.....	 124
 KAYNAKÇA.....	 128

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
A.Ü.S.B.F.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Örgütü
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DP	: Demokrat Parti
FO	: Foreign Office
haz.	: Hazırlayan
KATAK	: Kıbrıs Türk Azınlığı Kurumu
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması
ODSO	: Ortadoğu Savunma Organizasyonu
OXEN	: Gençlerin Hristiyan Ortodoks Birliği
PEON	: Birleşik Kıbrıs Enosis Gençlik Teşkilatı
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume

GİRİŞ

Türk-İngiliz ilişkileri, İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in 1587'de Osmanlı Devleti'ne elçi göndermesiyle resmen başlamıştır. Bu tarihten itibaren Osmanlı dönemi Türk-İngiliz ilişkileri İngiltere'nin, Rus Donanması ile birlikte 5 Temmuz 1770'te Osmanlı Donanması'nı Çeşme'de tahrip etmesine kadar dostane bir şekilde devam etmiştir. Bu olayla birlikte iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulduğu görülmektedir. Fakat Rusya'nın Osmanlı boğazları üzerinden sıcak denizlere inmek istemesi, İngiltere'nin tekrar Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler geliştirmesine neden oldu. 18. yüzyıldan itibaren Akdeniz, Ortadoğu ve Uzakdoğu'da hayati çıkarları bulunan İngiltere, bu dönemden itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumayı öncelikli dış politika hedefleri arasına almıştır. İngiltere'nin bu politikası, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu savaştan ağır bir yenilgiyle ayrılması, İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasına son vererek, Osmanlı Devleti'ni parçalama siyasetine başlamasına neden olmuştur. İngiltere'nin bu siyasetini başlatan olay ise, Rus yayılmasına karşı Akdeniz'deki çıkarlarını korumak için Kıbrıs'ı ele geçirmesi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve Alman sempatzanları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimde etkili olması, Türk-İngiliz ilişkilerinin daha da bozulmasına neden oldu. I. Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, Türk-İngiliz ilişkileri için bir dönüm noktası olmuştur. İki devlet, I. Dünya Savaşı boyunca bir çok cephede savaştılar ve savaş sonunda Osmanlı Devleti, İngiltere ve müttefikleri tarafından parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamasıyla sona erdi. Bu antlaşmadan sonra İngiltere ve müttefikleri, Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgal etmeye başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin asli unsurunu oluşturan Türklerin yaşadığı Anadolu topraklarının İngiltere ve müttefikleri tarafından işgal edilmesi, Türk-İngiliz ilişkilerini yeni bir safhaya getirmiştir. 1919-1922 yılları arasında var olma mücadelesi veren Türk milleti, bu mücadeleden galip ayrılarak İngiltere'nin Doğu

politikasının başarıya ulaşmasını engellemiştir. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasından sonra yapılan Lozan Barış Konferansı'nda, Türk-İngiliz ilişkileri gergin bir hal almıştır. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yerine Türkiye'nin kurulduğunu kabullenmek zorunda kalmıştır. Fakat Lozan Konferansı'ndan kalan Musul sorunu, iki ülkenin 1926'ya kadar ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir.

İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik ve mali bir çöküntü içerisine girmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) dünya barışını korumak ve Sovyet tehdidinin demokratik ülkelere doğru yayılmasını önlemek için harekete geçmesine neden oldu. Sovyet tehdidi altında bulunan ve Batılı demokrasiler için çok stratejik konumda olan ülkelerden birisi de Türkiye idi. Bu bağlamda İngiltere, II. Dünya Savaşı'ndan Ortadoğu ve Akdeniz'deki Batılı demokrasilerin çıkarlarını koruyamayacağını ABD'ye iletmıştır. ABD ise, İngiltere'nin bu çağrısına cevap vererek, Akdeniz ve Ortadoğu'nun savunmasına aktif olarak katılma kararı almıştır. Bu gelişmenin doğal bir sonucu olarak, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk dış politikasında İngiltere'nin yerini ABD almaya başlamıştır.

Bu çalışmanın ana temasını, 1950 Mayıs'ında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türk dış politikasında yaşanan değişimin, Türk-İngiliz ilişkileri çerçevesinde incelenmesi oluşturmaktadır. Bu sebeple tezimizin başlığını, *“Demokrat Parti Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri (1950-1960)”* olarak belirledik. Bu çalışmayı yapmamızdaki amacımız, bugüne kadar üzerinde spesifik bir çalışma yapılmayan 1950-1960 yılları arasındaki Türk-İngiliz ilişkilerinin siyasi yönünü incelemektir. Bu sebeple bu çalışmada, Türk-İngiliz ilişkilerinin sadece siyasi boyutu ele alınacaktır.

Son yıllara kadar Akdes Nimet Kurat, Mübahat Kütükoğlu, Hamit Dereli ve Ali Kemal Meram'ın sadece Osmanlı dönemini kapsayan çalışmaları dışında, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin İngiltere ile ilişkileri üzerine Türkiye'de bilinen tek kitap çalışması, Ömer Kürkçüoğlu'nun yazmış olduğu *“Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)”* isimli eserdir. Fakat Kürkçüoğlu'nun bu kitabı, 1926'da Musul sorunu'nun çözümüyle sona ermekteydi. P. Philip Graves'in 1999 yılında Türkçe'ye çevrilen, *“İngilizler ve Türkler, Osmanlıdan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939)”*, isimli kitabı da 1939 yılına kadar sınırlıydı. Son birkaç yılda ise Türk-İngiliz ilişkileri üzerine yapılan doktora çalışmalarının kitap olarak yayımlandığını

görmekteyiz. Durdu Mehmet Burak'ın "*I. Dünya Savaşı'nda Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*" konulu Doktora tezi ile Kenan Kırkpınar'ın yapmış olduğu "*Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi Türkiye ve İngiltere (1919-1922)*" isimli Doktora tezi, 2004 yılında kitap olarak yayımlandı. Bu çalışmaların dışında Türk-İngiliz İlişkileri üzerine bazı Yüksek Lisans tezlerinin yapılmasına rağmen, özellikle Demokrat Parti (1950-1960) dönemini kapsayan Türk-İngiliz ilişkileri hakkında bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır.

Türk dış politikasında II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ABD etkisi, DP'nin iktidara geldiği 1950 yılından itibaren giderek artacaktır. Bu sebeple Türkiye'de Demokrat Parti'nin 1950-1960 yıllarını kapsayan iktidarı dönemindeki dış politika çalışmaları, genellikle ABD ekseninde gelişmiştir. Fakat bu dönemde Türkiye ile İngiltere, hem Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler sırasında hem de Kıbrıs konusunda yakın siyasi ilişki kurmuşlardır. Özellikle 1950'lilerden itibaren Türkiye ve İngiltere, Ortadoğu bölgesinde yakın stratejik ilişki içinde bulunmuşlardır. Bu sebeple tezimizin yoğun olarak işlediği konu, Ortadoğu bağlamında gerçekleşen Türk-İngiliz siyasi ilişkileri olmuştur.

Tezimiz dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, 16. Yüzyılda başlayan Türk-İngiliz ilişkilerini, Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar özet halinde vermeye çalıştık. İngiltere'nin 1587'de İstanbul'a elçi göndermesiyle başlayan Türk-İngiliz ilişkilerini, I. Dünya Savaşı'na kadar kronolojik bir sıra halinde işledik. Daha sonra I. Dünya Savaşı ve ardından Milli Mücadele dönemini aktardık. Milli Mücadele döneminden sonra Musul sorununun çözümünü inceledik. Musul sorununun çözüldüğü 1926 yılından II. Dünya Savaşı'na kadar olan süreci, Türk-İngiliz ilişkilerinin yumuşama dönemi olarak ele aldık. Birinci bölümü, II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında gelişen olaylarla sona erdirdik.

İkinci bölüme ise, Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Türk dış politikasında yaşanan değişimi vurgulayarak başladık. Daha sonra Türkiye'nin NATO'ya girme sürecinde, Türk Hükümeti'nin izlediği dış politika gelişmelerini aktardık. Bu bölümde özellikle Türkiye'nin NATO'ya girmesinde İngiltere'nin niçin ilk başlarda isteksiz olduğunu ve daha sonra nasıl olumlu baktığını, İngiliz ve Amerikan arşivlerinden de yararlanarak açıklamaya çalıştık.

Tezimizin üçüncü bölümü, çalışmamızın ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Bu bölümde Türkiye'nin NATO'ya girdikten sonra Ortadoğu savunmasına aktif olarak katılmasını ve İngiltere ile geliştirdiği yakın dostluk ve müttefiklik ilişkisini aktardık. Türkiye, Ortadoğu'da İngiltere ile sıkı işbirliği içine girerken, bir taraftan da bu dönemde Arap dünyası ile ilişkileri bozulma noktasına gelmiştir. Fakat Demokrat Parti Hükümeti, Arap dünyasından gelen tepkilere aldırmandan İngiltere ile işbirliğini sürdürmeye devam etmiştir. Bu bölümde ayrıca, İngiliz ve Amerikan arşivlerinde Türkiye'nin Ortadoğu savunmasına katılmasının, İngiliz ve Amerikan Hükümetleri'nde ne tür izlenimler yarattığını da vurgulamaya çalıştık.

Dördüncü bölümde ise, Kıbrıs sorunun nasıl ortaya çıktığına değindikten sonra, Demokrat Parti Hükümeti'nin Kıbrıs politikasını inceledik. Yunanistan'ın 1950'li yılların başından itibaren Kıbrıs'ı kendisine bağlamak istemesi karşısında, Türkiye ve İngiltere'nin ortak hareket ettiklerini aktardık. Türkiye'nin Ortadoğu'da İngiltere ile işbirliği yapmasının, Kıbrıs konusunda olumlu etkilerini nasıl gösterdiğini bu bölümde vurgulamaya çalıştık. Türkiye, Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasına kesinlikle karşıydı. Bunun yerine Kıbrıs, ya İngiltere'nin hakimiyetinde kalmaya devam etmeliydi ya da, Türkiye ile Yunanistan arasında taksim edilmeliydi. İngiltere'nin arabuluculuğuyla bir başka çözüm bulundu ve 1960 yılında iki farklı halkın eşit kabul edildiği, Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Tezimizin zaman aralığı 1950 ile 1960 yılları arasını kapsadığı için, Kıbrıs meselesini 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle sona erdirdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ ÖNCESİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1.1. Osmanlı Dönemi (1587-1918)

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Batı Avrupa devletleri arasında ilişki kurduğu en son devlettir. Hem iktisadî nedenler hem de İspanya tehdidi karşısında destek sağlamak amacıyla İngiltere, ilk kez 1575 yılında Osmanlı Devleti'nin dostluğunu kazanmaya çalıştı. İngilizler bu çabalarının sonucunda Osmanlı Devleti'nden bir imtiyaz (kapitülasyon) kopardı. Daha sonra bu imtiyazların sayısı 1798 yılına gelindiğinde 11'i bulacaktı.¹

İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında ilk resmî ilişki ise 1587 yılında gerçekleşti. İngiltere Kraliçesi Elizabeth, kendilerini tehdit eden İspanyollara karşı Osmanlı Devleti'nden yardım istedi. Buna ek olarak Yakındoğu'da İngiltere'yi temsil edecek bir elçilik talebinde bulundu. Osmanlı Devleti'nin bu isteği kabul etmesiyle birlikte önce 1587'de William Harborne, daha sonra da 1593'te Edward Barton İstanbul elçiliğine atandı. Buna karşılık Osmanlı Devleti de Londra'ya ilk resmî elçisini 1607 yılında gönderdi.² Bu tarihten itibaren Osmanlı dönemi Türk-İngiliz ilişkileri gelişerek devam etti. Bunun bir yansıması olarak Osmanlı Devleti, 1701 yılında İngiltere ile Fransa arasındaki İspanya Veraset Savaşında İngilizlere yardım etti.³ Fakat Osmanlılar ile İngilizler arasındaki dostluk 1770 yılında zedelendi. İngiltere, Rusya ile arasındaki kârlı ticaret nedeniyle Rus Donanmasının 5 Temmuz 1770'de Osmanlı Donanması'nı Çeşme'de tahrip etmesine yardım etti.⁴

¹ **Ali Kemal Meram**, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kitap Yayınları, 1969, s. 11-14.

² **Hamit Dereli**, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngiltere*, İstanbul: A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Anıl Matbaası, 1951, s. 77-78.

³ **İsmail Hakkı Uzunçarşılı**, "Ondokuzuncu Asrın Başlarına Kadar Türk İngiliz Münasebetlerine Dair Vesikalar", *Belleten Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı:51 (1949), s. 580.

⁴ **Akdes Nimet Kurat**, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1960, s. 26.

Rusya'nın 1787'den sonra yayılmacı bir politika izlemesi, İngiltere Başbakanı William Pitt'i şüphelendirmeye başladı. 27 Mart 1791'de İngiliz Başbakanı, Rusya'ya verdiği ultiमतomla Osmanlı topraklarının bütünlüğü için gerekirse savaşı göze alacaklarını belirtti. Böylece İngiltere ilk kez Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüyle ilgilenmeye başladı. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunma dönemini başlatan asıl olay ise Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi olmuştur. Bu işgal karşısında harekete geçen İngiltere, bölgede çıkarları olan Rusya ile birlikte Fransa'ya karşı ittifak antlaşması yaptı.⁵

Mısır'ın işgaliyle birlikte Osmanlı Devleti, içine düştüğü zayıf durumu anlayarak Avrupalı büyük devletlere karşı "Denge Politikası" izlemeye başladı. Fransa Mısır'dan atıldı, fakat İngiltere Uzakdoğu'daki sömürgelerinin güvenliği nedeniyle Mısır'dan çıkmak istemeyince, Türk-İngiliz ilişkileri bir süreliğine bozuldu. Ancak Osmanlı Devleti'nin hem Fransa hem de Rusya ile ilişkilerinin gerilmesi üzerine Türk-İngiliz ilişkileri tekrar yumuşadı. İki devlet arasında Türk Boğazlarının kapalılığını ilk kez bir ilke haline getiren Çanakkale Antlaşması 5 Ocak 1809'da imzalandı. Bu antlaşmayla birlikte Osmanlı ile Rusya arasında sorun olan "Boğazlar Meselesi", İngiltere'nin de katılımıyla genişleyerek Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus rekabetinin başlamasına neden oldu.⁶

1821 yılında patlak veren Yunan İsyanı, Türk-İngiliz ilişkilerini kısa süreliğine de olsa olumsuz etkiledi. İngiltere, Yunan İsyanı sırasında İngiliz kamuoyunun etkisinde kalarak Yunanlılara destek verdi. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın arabuluculuk teklifini reddeden Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan Yunan İsyanı'nı bastırmak için yardım istedi. Bunun üzerine müttefik donanmaları Navarin'de Osmanlı Donanması'nı yaktılar ve Osmanlı'yı barışa zorlayarak Yunanistan'a bağımsızlık verilmesini sağladılar.⁷

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı Edirne Antlaşması ile birlikte Rusya'nın bölgede yeni haklar elde etmesi İngiltere'yi endişelendirdi ve yeniden Osmanlı Devleti'ne yakınlaştı. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Mehmet Ali Paşa isyanı

⁵ **Ömer Kürkçüoğlu**, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1978, s.17.

⁶ **Enver Ziya Karal**, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt: VI, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s. 43.

⁷ **Stanford j. Shaw-Ezel Kural Shaw**, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, Cilt: I, İstanbul: E Yayınları, 1983, s. 58-59.

sırasında Ruslardan yardım istemesi karşılığında 8 Temmuz 1833'te Hünkâr İskeleyi Antlaşmasını yapması İngiltere'yi çok telaşlandırdı ve İngilizler harekete geçti. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne bir nota göndererek bu antlaşmayı protesto etti. İngiltere'nin 1833 yılından itibaren dış siyasetinin temel noktası; Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ve Boğazlar bölgesinden Rusya'yı uzak tutmak oldu.⁸

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Fransa'nın da desteği ile gittikçe güç kazanması, İngiltere'nin Hindistan yolu üzerindeki çıkarlarına ters düşmekteydi. Fransa'nın Mısır Valisini desteklemesine karşılık İngilizler de Osmanlı Devleti'ne olan desteğini arttırdı. Bu desteğin bir yansıması olarak 16 Ağustos 1838'de Türk-İngiliz Ticaret (Balta Limanı) Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma ile Mehmet Ali Paşa, ağır bir malî zarara uğradı ve ticarî tekeli yıkıldı. Fakat 1838 yılı sonlarına doğru Mehmet Ali Paşa bağımsızlığını ilân etmek istedi. Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi karşısında 1839'da giriştiği askeri harekâta başarısız olması üzerine İngiltere ve büyük devletler harekete geçtiler. Mehmet Ali Paşa sorunu, 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Konferansı'nda çözüldü. Daha sonra da 19 Temmuz 1841'de Londra'da Boğazlarla ilgili sözleşme yapıldı.⁹

Böylece İngiltere, 1838 Balta Limanı Antlaşması ile ekonomik çıkarlarını arttırmış, M. Ali Paşa isyanını hallederek Hindistan yolunu güvence altına almış ve 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile de Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile Boğazlar üzerinde Rusların elde ettiği imtiyazı kendi lehine çevirmiş oluyordu. Balta Limanı Antlaşması, İngiltere Başbakanı Palmeston'a göre Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin dostluğunu arttıracaktı. Ancak bu antlaşma ile Osmanlı ülkesinde “*Tekel Sistemi*” kaldırıldı ve Osmanlı sanayi ve ekonomisinin çöküş süreci de başlamış oldu.¹⁰

Rusya'nın 1853 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti üzerinde yeniden baskı kurup savaş açması üzerine İngiltere, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma adına harekete geçti. İngilizler, Fransızlarla birlikte Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıp

⁸ *Türk-İngiliz İlişkileri: 1583-1984*, Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985, s. 16.

⁹ **Donald Quataert**, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 100.

¹⁰ **Abdurrahman Çaycı**, *Büyük Sahrada Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1970, s. 61-62; **Ahmet Rasim**, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Reform Çabaları İçinde Batı Evreleri*, haz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, İstanbul: 1987, s. 169.

Kırım Savaşı'nda Rusya'yı mağlup ettiler. Bu savaşın ardından 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'yla Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü Avrupa devletlerinin ortak güvencesine bıraktı.¹¹

1860 yılına gelindiğinde Türk-İngiliz ilişkileri bozulmaya başladı. Aslında 1858'de İngiltere'nin Cidde olaylarına ve Suriye ayaklanmasına müdahale etmesi, İngiltere'nin Osmanlı'ya karşı tutumunun değiştiğinin bir göstergesi oldu. Bu arada Rusya'nın kışkırtmasıyla Balkanlarda karışıklıklar çıkmaya başladı. Rusya, Paris Barış Antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığı ile ilgili maddesini, Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarındaki çekişmelerden yararlanarak tek taraflı olarak kaldırdı. İngiltere, bu oldu bittiyi 13 Mart 1871 tarihli Londra Konferansı'nda kabul etti.¹²

İngiltere, Rusya'nın bu saldırgan tutumuna karşı tek başına karşı koyamayacağı için, Balkanlar'da gerilen havayı yumuşatmak amacıyla Osmanlı Devleti'nden bazı tavizler vermesini istedi. Bu sebeple İstanbul'da toplanan konferansta Osmanlı Devleti, Meşrutiyeti ilân etmesine rağmen Rusya konferanstan istediği tavizleri koparamadı. Ardından 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne saldırdı. İngiltere, Rusların hızla İstanbul'a doğru ilerlemeleri karşısında harekete geçti ve donanmasını İstanbul'a gönderdi. Ruslar bu durum karşısında ilerlemesini durdurdu ve 3 Mart 1878'de Osmanlı Devleti ile Ayastefanos Antlaşması'nı imzaladı. İngiltere, Rusya'yı Boğazlar ve Yakındoğu'da avantajlı duruma getirecek olan bu antlaşmayı tanımadığını açıkladı; ayrıca gerekirse Rusya ile savaşı bile göze alacağını belirtti. Bunun üzerine 13 Temmuz 1878'de Berlin'de yeni bir konferans toplandı ve Ayastefanos Antlaşması'nın yerine geçecek Berlin Antlaşması imzalandı.¹³

Türk-İngiliz ilişkilerinde 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bir dönüm noktası oldu. İngiltere, bu tarihten itibaren Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü koruma politikasına son vererek Osmanlı'yı parçalama siyasetine başladı. Bu parçalama siyasetinin başlangıç noktası ise, yeni bir Rus saldırısına karşı Akdeniz'deki çıkarlarını güvence altına almak amacıyla Kıbrıs'ı ele geçirmesi oldu. İngiltere'nin

¹¹ **Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko** (der.), *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: politik, ekonomik ve kültürel ilişkiler*, çev. Hakan Aksay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 28-29.

¹² **Haluk Ülman**, *1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1966, s. 36-37; **Kürkçüoğlu**, a.g.e., s. 24-25.

¹³ **Oral Sander**, *ANKA'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1987, s. 157-159.

Osmanlı politikasındaki kesin değişikliği belgeleyen olay ise Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla iyice önem kazanan Mısır'ı işgal etmesi oldu.¹⁴

İngiltere, 1900'lü yılların başından itibaren ticarî ve politik çıkarları sebebiyle dış politikasını Türk Boğazlarından çok Mezopotamya üzerinde yoğunlaştırmaya başladı. Bu bölgede İngiltere'nin rakibi de Rusya değil Almanya oldu. Özellikle Almanya ile Osmanlı Devleti arasındaki Bağdat Demiryolu Antlaşması, İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarına ters düşmekteydi.¹⁵ Osmanlı Devleti'nin Alman nüfuzuna girmesi, beraberinde 1904'te İngiliz-Fransız "Entente Cordiale" Antlaşması'nı getirdi. İngiltere ve Fransa bu antlaşma ile Kuzey Afrika'daki çıkarları için aralarındaki anlaşmazlığa son veriyorlardı. Daha sonra 1907'de İngiltere, Rusya ile Reval'de görüşüp Osmanlı Devleti'ni parçalanmaya götürebilecek bir antlaşma imzaladı. Bu gelişmeler Osmanlı Devleti'ni endişelendirdi ve 1908'de II. Meşrutiyeti ilân ederek İngiltere ile ilişkilerini düzeltmeye çalıştı. Fakat İngiltere'nin hem 1907'de Reval'de Ruslarla anlaşmış olması hem de Mezopotamya petrol alanlarına gözünü dikmiş olması Osmanlı'ya yakınlık duymasına engel oldu. Zaten kısa bir süre sonra da I. Dünya Savaşı patlak verdi.¹⁶

I. Dünya Savaşı başlamadan önce Osmanlı Devleti, İngilizlerle ittifak yapmak istedi. İngiltere, Osmanlı ülkesini parçalayarak en büyük payı kendisi almak istediği için Osmanlı Devleti'nin ittifak teklifini geri çevirdi. Bu gelişme üzerine Osmanlı Hükümeti, II. Abdülhamid döneminden itibaren iyi ilişkiler geliştirdiği Almanya'ya döndü ve Almanların yanında savaşa girdi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle İngiltere, Kıbrıs'ı ilhak ettiğini açıkladı.¹⁷

İngiltere ve müttefikleri, I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı ülkesini kendi aralarında paylaştıkları gizli anlaşmalar yapmışlardı. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne karşı Çanakkale'de cephe açtıklarında 4 Mart-10 Nisan 1915 tarihleri arasında Ruslarla yaptıkları gizli görüşmeler sonucunda, İstanbul ve Boğazları

¹⁴ **Rıfki Salim Burçak**, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946, s. 39-42.

¹⁵ **Edward Mead Earle**, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, çev. Kasım Yargıcı-Nurer Uğurlu, Ankara: Örgün Yayınları, 2003, s. 192-193.

¹⁶ **Haluk Ülman**, *I. Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara: İmge Yayınları, 2002, s. 225-242.

¹⁷ **Pierre Renouvin**, *Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul: As Matbaası, 1969, s. 211.

Rusya'ya vermeyi kabul ettiler.¹⁸ İngiltere ve Fransa, bir yandan Rusya'yı ödünler vererek kendi saflarında tutarken diğer taraftan İtalya'yı da savaşa sokmak istediler. Bunu gerçekleştirmek için de İtalya'ya Türkiye'den toprak vaat edildi ve 26 Nisan 1915'te İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında Londra Antlaşması yapıldı. İngiltere ile Fransa da Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarını paylaşmak için gizli görüşmeler yaparak anlaştılar. Rusya'nın onayını alan İngiltere ve Fransa arasında Mayıs 1916'da Sykes-Picot Antlaşması yapıldı. Bu anlaşmadan haberdar olan İtalya'ya da 19 Nisan 1916 tarihli Saint-Jean de Maurienne Antlaşması'yla Anadolu'dan yeni topraklar verildi.¹⁹

İngiltere, I. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında Osmanlı ülkesinde yaşayan Arapları, Ermenileri ve Kürtleri Osmanlı aleyhinde kışkırttı. Ayrıca dünya kamuoyunda Osmanlı Devleti'ni karalayıcı propaganda ve girişimlerde bulundu.²⁰

Osmanlı Devleti, İngiltere ile Mısır'da (Kanal Cephesi), Mezopotamya'da ve Çanakkale'de savaştı. İngiltere, dört yıl süren savaşın sonunda Osmanlı Devleti'ni parçalama politikasını gerçekleştirmiş görünüyordu.

1.2. Milli Mücadele Dönemi (1919-1923)

I. Dünya Savaşı'ndaki doğrudan çatışma döneminden sonra Türk-İngiliz ilişkileri, 1919-1922 yılları arasında dolaylı savaş dönemine girdi. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Donanma Bakanı Rauf (Orbay) ile İngiliz Oramirali Arthur Gough Calthorpe'un Mondros'ta yaptıkları ateşkes antlaşması ile I. Dünya Savaşı'ndaki Türk-İngiliz mücadelesi sona erdi. Bu tarihten itibaren Batı'da Yunanistan'la Doğu'da da Ermenilerle bir var olma savaşı verecek olan Türkiye, bu iki devleti destekleyen İngiltere ile de dolaylı olarak savaşmış oluyordu. Osmanlı Devleti için ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi'ne İngilizler tarafından eklenen maddeye göre; Müttefikler, güvenliklerinin tehlikeye düştüğü durumlarda Osmanlı ülkesinin

¹⁸ P. Philip Graves, *İngilizler ve Türkler, Osmanlıdan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939)*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999, s. 131-132.

¹⁹ Arnold J. Toynbee-Gotthard Jaeschke, *Osmanlı İmparatorluğuna Batının Etkisi; İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri, Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)*, çev. Kasım Yargıcı-Mehmet Ali Yalman, İstanbul: Örgün Yayınları, 2005, s. 40.

²⁰ Servet Avcı, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Ankara: Kim Yayınları, 2004, s. 39-60.

önemli noktalarını işgal edebileceklerdi. Ayrıca İngiltere, mütarekenin 24. maddesine (Altı Ermeni Vilayeti'nde) diye bir cümle ekleterek Doğu Anadolu topraklarında bir Ermeni Devleti kurma niyetinde olduğunu açıkça belli ediyordu.²¹

İngiltere, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra 3 Kasım 1918'de mütareke şartlarına aykırı olarak Musul'u işgal etti. Daha sonra 9 Kasım 1918'de İskenderun'u işgal edip hareket alanını Maraş ve Antep vilayetlerine doğru kaydırıldı. Yapılan bu işgaller, İngiltere ve müttefiklerinin I. Dünya Savaşı sırasındaki paylaşımlarına uygun olarak devam ediyordu. Diğer taraftan da Müttefikler, planlanan ağır barışa Osmanlı Devleti'ni zorlamak için, 15 Mayıs 1919'da Yunanlıları İzmir'e çıkartarak Türklere son bir darbe daha vurmuş oluyorlardı.²²

Müttefikler, Türk yurdunda işgallerine devam ederken, Osmanlı Hükümeti tamamen teslimiyetçi bir tutum sergilemekteydi. Osmanlı Hükümeti'nde başta Sultan Vahdettin olmak üzere bir kısım devlet adamı, İngiltere'nin himâyesine girilmesini ve İngilizlere sorun çıkarmayarak İngiltere'nin af ve mürüvvetinin kazanılabileceğini düşünmüşlerdi. Mustafa Kemal Paşa, haksız işgaller ve baskılar karşısında saray nezdinde bir takım girişimlerde bulundu. Fakat padişahın tahtını kaybetmeme adına acz içinde olması karşısında, ülkesinin ancak milli bir mücadele ile kurtulacağına inandı.²³

Samsun bölgesinde çıkan asayişsizliğin düzeltilmesi için İngiltere'nin Osmanlı Hükümeti'ne verdiği nota, Mustafa Kemal Paşa'ya Milli Mücadeleyi başlatma imkânını sağlamış oluyordu. Bölgedeki asayişsizliği bertaraf etmekle görevlendirilen Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasıyla birlikte bölgedeki İngiliz ajanları, Mustafa Kemal'i izleyerek eylemleri hakkında rapor tutmaya başlamışlardı.²⁴ Mustafa Kemal Paşa, Müdafaa-i Hukuk Grupları arasında bağlantı kurarak işgallere karşı çıkılmasını istedi. Bu sırada Ermenilerin Doğu Anadolu'ya göz dikmeleri sebebiyle Erzurum'da bir kongre toplanması

²¹ **Durdu Mehmet Burak**, *Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Ankara: Babil Yayınları, 2004, s. 195-203.

²² **Salahi R. Sonyel**, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Cilt: I, Ankara: TTK Basımevi, 1987, s. 17.

²³ **Şevket Süreyya Aydemir**, *Tek Adam*, Cilt: I, Ankara: Remzi Kitabevi, 1963, s. 378; **Meram**, *a.g.e.*, s. 11.

²⁴ **Salahi R. Sonyel**, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1995, s. XVII.

kararlaştırıldı. Erzurum'daki İngiliz Kontrol Subayı Rawlinson'un kongrenin toplanmasını engellemeye çalışması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Türk milletinin kesin kararlı olduğunu ve kongrenin toplanmasına kimsenin engel olamayacağını İngiliz subayına sert bir şekilde ifade etti.²⁵

Sivas Kongresi'nin toplanacağı tarihlerde de İngiltere Başbakanı Lyod George, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, "Hiçbir mesele İngiltere'yi Türkiye meselesi derecesinde alakadar etmemektedir. Britanya'nın istikbali, Türkiye meselesine vâbestedir" diyerek Türkiye'nin taksiminin Britanya için ne kadar hayati olduğunu ortaya koyuyordu. Bu nedenle İngilizler, Erzurum'da olduğu gibi Sivas Kongresi'nde de engelleme teşebbüsünde bulunmuşlar ve Elazığ Valisi Ali Galip vasıtasıyla Mustafa Kemal'i tutuklatmak istemişlerdi. Fakat İngilizlerin çabaları etkisiz hale getirildi, kongre toplanarak Temsilciler Meclisi seçildi ve İstanbul Hükümeti üzerinde Meclis-i Mebusan'ın açılması yönünde baskı oluşturuldu.²⁶

Bu baskı karşısında İstanbul Hükümeti, ülke genelinde seçimlerin yapılarak meclisin açılacağını açıkladı. Seçimlerin yapılmasından sonra toplanan Meclis-i Mebusan'da Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi karşısında İngiltere, Osmanlı başkentini resmen işgal etti ve son Osmanlı Meclisi dağıtıldı. Bu işgal üzerine İstanbul'dan kaçabilen vekiller ile Anadolu'dan seçilen yeni vekiller, Mustafa Kemal Paşa'nın planladığı şekilde 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'ni açarak çalışmalarına başladı. Ankara'da Ulusal meclisin açılmasıyla birlikte İngiliz İstihbarat Servisi, Türkiye'deki ajanların sayısını arttırdı. Bu ajanlar meclisteki gizli oturumları ve alınan kararları kısa sürede İngiliz hükümetine ulaştırıyordu.²⁷ Mustafa Kemal Paşa, yeni Türk Meclisi'nin toplanmasından sonra 30 Nisan 1920'de İngiliz Dışişleri Bakanına mektup yazarak İstanbul'un haksız yere işgal edilmesi karşısında "Türk Milleti seçim yoluyla Büyük Millet Meclisi'ne ülkenin mukadderâtını teslim etmiştir" dedi.²⁸

²⁵ **Ahmet Özgiray**, "Milli Hakimiyet Işığı Altında Mustafa Kemal-A. Rawlinson Görüşmeleri (1918-1921), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VI (1991), s. 44.

²⁶ **Uluğ İğdemir**, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: TTK Yayınları, 1969, s. 32-34.

²⁷ **Osman Özsoy**, *Kurtuluş Savaşının Perde Arkası: Saltanattan Cumhuriyete Giden Yol: Olaylar-Belgeler-Gerçekler*, İstanbul: Aksoy Yayınları, 1999, s. 307-308.

²⁸ **Bilal N. Şimşir**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt: II, Ankara: TTK Basımevi, 1975, s. 79.

İngiltere, I. Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi savaş sonrasında da Asya ve Ortadoğu'daki Ermeniler, Kürtler, Yunanlılar ve Araplar üzerindeki Türk yönetimine son verme düşüncesine ısrarla devam etti. Bu amaçla Ermenileri ve Kürtleri desteklediği gibi Yunanlıların da Batı Anadolu'yu işgal etmelerini teşvik etti. İngiltere özellikle Büyük Ermenistan'ı kurmaya çok istekliydi. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Kafkasya'dan Kilikya'ya kadar uzanan "Büyük Ermenistan" kurulması gerektiğini müttefiklerine ısrarla belirtiyor ve Türklerin bunu engellemeye gücü olmadığını ısrarla vurguluyordu. Fakat İngiltere'nin ve Ermenilerin "Büyük Ermenistan" hayali, Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusu tarafından sona erdirildi. Türk ordusu karşısında tutunamayan Ermeniler, 3 Ekim 1920'de Gümrü Antlaşması'yla Türk toprakları üzerindeki emellerinden vazgeçmiş oldu. İngiltere, Ermenistan'ın yanı sıra kendi çıkarları doğrultusunda hizmet edecek bir Kürdistan Devleti da kurma niyetindeydi. Ancak Milli Mücadele'nin başarıya ulaşması karşısında İngilizler bu amaçlarından da vazgeçmek zorunda kaldı. İngiltere bundan sonraki Kürt politikasını, Musul ve civarındaki değerli petrol bölgelerini kontrolünde tutmak olarak şekillendirecekti.²⁹ İngiltere, Batı Anadolu'da da güçlü bir İtalya yerine daha rahat kontrol edebileceği Yunanlıları tercih etmişti. İngilizler bir yandan Ermeniler ve Yunanlılarla işbirliği yaparken aynı zamanda İstanbul Hükümeti'yle de gizli pazarlıklar yapıp Anadolu'daki milli hareketi yok etmeyi hedefliyordu.³⁰

İngiltere ve müttefikleri Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'yi parçalamak için faaliyet gösterirken bir yandan da Türklere kabul ettirilecek barış antlaşması için çalışmaya başladılar. San Remo Konferansı'nda saptanan barış şartları, 10 Ağustos 1920'de Sevr'de Osmanlı Hükümeti'nce imzalandı. Ankara Hükümeti ise bu antlaşmayı asla kabul etmeyeceğini belirtti ve Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmeye ant içti.³¹

İngiltere, Doğu Akdeniz'deki çıkarları gereği Sevr Antlaşması'nın Türklere kabul ettirilmesinin kendisi için hayati önem taşıdığının farkındaydı. Bunun için de

²⁹ **Mim Kemal Öke**, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C Noel'in Kürdistan Misyonu: 1919*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989, s. 115-119.

³⁰ **Ünsal Yavuz**, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Ankara: TTK Yayınları, 1990, s. 54.

³¹ **Mustafa Budak**, *İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul: Küre Yayınları, 2002, s. 199-204.

Fransa ve İtalya'nın isteksiz tutumlarına rağmen Yunan ordularının Anadolu'ya geçmesini sağladı. Ancak Türk kuvvetlerinin Yunanlıları 9-10 Ocak 1921'de I. İnönü Savaşı'nda bozguna uğratmaları İngilizleri telaşlandırdı. İngiltere ve müttefikleri, Sevr Antlaşması'nda bir takım küçük değişiklikler yapıp Türklere kabul ettirmek için Londra'da bir konferans topladılar. Tarafların yaptıkları görüşmeler olumsuz sonuçlandı ve Londra Konferansı bir sonuç alınamadan dağıldı. Ancak İngiltere ve müttefikleri, Ankara Hükümeti'ni hukuken tanımış oldu.³² Ayrıca Londra Konferansı'yla birlikte İngiltere ile müttefikleri arasındaki anlaşmazlıklar iyice açığa çıktı. Fransa ve İtalya, Türk milliyetçilerine ılımlı bakmaya başlarken, İngiltere Yunanlılara olan desteğini tek başına devam ettirdi. Londra Konferansı'ndan sonuç alınamaması üzerine İngilizler, Yunanlıları bir kez daha Türk ordularıyla karşı karşıya getirdi. II. İnönü Savaşı'nda da Yunanlıların yenilgiye uğraması üzerine İngiltere, 14 Nisan 1921'de verdiği nota ile Türk-Yunan Savaşı'ndaki tarafsızlığını Yunanistan'a ilettiler.³³

Türklerin II. İnönü Zaferinden sonra Sovyetler Birliği ile 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması'nı imzalaması, İtalyanların Anadolu'yu boşaltmaya başlaması ve İngiliz esirlerin serbest bırakılmaması, İngiltere'de gittikçe artan bir kaygıya neden oldu. 10 Temmuz 1921'de başlayan yeni Yunan taarruzunun başarıya ulaşması ve Yunan kuvvetlerinin Ankara önlerine kadar ilerlemesi, İngilizleri umutlandırdı. Ancak Mustafa Kemal'in Başkomutan olmasından sonra Sakarya Meydan Muharebesi'nde zafere ulaşması, İngiltere'nin Türkiye politikasında köklü değişikliğe neden oldu. İngiltere, artık kendi çıkarlarını koruma adına Türklere yakınlaşmaya başladı. İngiltere ve müttefikleri, Sakarya Zaferi'nden sonra yeni bir barış planı hazırlayıp Ankara Hükümeti'ne sundu. Mustafa Kemal, bu planın Türkiye'yi oyalamaktan başka bir şey olmadığını düşünerek Türk ordusuna genel bir saldırı emri verdi. Türk taarruzu, 26 Ağustos 1922'de başladı 9 Eylül'de İzmir'in kurtarılmasıyla son buldu. Mustafa Kemal, daha sonra Boğazlar ve İstanbul'u kurtarmak için Türk ordusuna emir verdi. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya'ya Türklere karşı askeri hareket yapılması teklifinde bulundu. Fakat

³² **George Blanco Villata**, *Atatürk*, çev. Fatih Özsu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 309-314.

³³ **Gotthard Jaeschke**, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s. 148.

müttefikleri İngilizlere destek vermeyince İngiltere, Mudanya Konferansı'nın toplanmasını kabul etmek zorunda kaldı.³⁴

Mudanya Konferansı, 3 Ekim 1922'de başladı ve 10 Ekim 1922'ye kadar hararetli tartışmalar eşliğinde devam etti İngilizler ve müttefikleri genel olarak Ankara Hükümeti'nin isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. İstanbul ve Trakya'nın işgal kuvvetlerince boşaltılıp Türklere teslim edilme şartları karara bağlandı. Böylece İngiltere'nin Türkiye'yi parçalama politikası iflas etmiş oluyordu.³⁵

TBMM, Mudanya görüşmeleri sırasında İngiltere ve müttefiklerine barış konferansının İzmir'de toplanması için bir nota verdi. Türkiye'nin bu notasına karşılık İtilaf Devletleri, Türk Hükümeti'ne gönderdikleri nota ile kesin bir barışın ancak Lozan'da yapılacak görüşmelerle sağlanabileceğini belirttiler. İtilaf Devletleri, Lozan Konferansı'na Ankara Hükümeti'nin yanı sıra İstanbul Hükümeti'ni de davet etti. Bu durum karşısında TBMM, 1 Kasım 1922'de saltanatı ilga etti. Böylece Lozan Konferansı öncesi büyük bir sorun halledilmiş oldu. Lozan görüşmelerinde, Türkiye'yi temsil etmek için önemli vasıfları olan üyelerin seçilmesi gerekiyordu. Mustafa Kemal, Mudanya görüşmelerini başarılı bir şekilde tamamlayan İsmet Paşa'nın Türk heyetinin başkanı olmasını sağladı. Lozan'a gidecek heyete verilen talimatta, Misak-ı Milli'den kesinlikle taviz verilmemesi belirtildi.³⁶

Lozan Konferansı, 20 Kasım 1922'de açıldı ve görüşmelerin ilk ayağı 4 Şubat 1923'te barış antlaşması yapılamadan dağıldı. Bu tarihe kadar yapılan görüşmeler sonunda; İtalya, Yunanistan ve Fransa ile hemen hemen tüm meseleler çözüldü. Boğazlar konusu tamamen olmasa da kısmen Türklerin istediği şekilde karara bağlandı. İsmet Paşa, Lozan'dan dönerken yaptığı konuşmada, İtilaf Devletleri ile aralarında Musul, Osmanlı Borçları ve Kapitülasyonlar konusunda derin anlaşmazlıklar bulunduğunu söylüyordu. İngiliz basınına göre ise, Lozan görüşmelerinin kesilmesinin tek sorumlusu Türklerdi. İngilizlere göre Türkler uzlaşmaz bir tavır sergileyip, kabul edilemeyecek isteklerde bulunuyorlardı. Ayrıca İngiliz basınında Musul Sorunu'nun Türk-İngiliz görüşmelerinde çözülmesi gereken en temel mesele olduğu vurgulanıyordu. Hatta Türklerin Musul'u elde etmekle

³⁴ **Kenan Kırkpınar**, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004, s. 229-237.

³⁵ **Kazım Özalp**, *Milli Mücadele I (1919-1922)*, Ankara: TTK Yayınları, 1998, s. 236.

³⁶ **Cemal Bilsel**, *Lozan*, Cilt: II, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998, s. 3-9.

kalmayıp I. Dünya Savaşı'nda kaybettiği toprakları da İngiltere'den geri isteyebileceği iddia ediliyordu.³⁷

Lozan Barış görüşmelerinin ikinci safhası, 23 Nisan 1923'te başladı. Kapitülasyonlar, Müttefiklerin tüm itirazlarına rağmen kaldırıldı. Osmanlı borçlarının ödenmesi sorunu ve Azınlıklar konusu, Türk tarafının istediği şekilde çözüme kavuşturuldu. Zaten Mustafa Kemal'in taviz verilmemesini istediği konuların başında bunlar geliyordu. Ona göre, yüzyıllardır Türk Milleti'nin sırtında kambur olan kapitülasyonların devamını istemek, Türk Milleti'ne yapılacak en büyük hakaretti.³⁸

Lozan Konferansı'nda Türk-İngiliz ilişkilerinin gerilmesine neden olan mesele Musul anlaşmazlığı idi. İsmet Paşa, Musul meselesinin Türk Milletinin bir parçasının kaybedilmesi ya da kazanılması anlamına geldiğini konferansta ısrarla belirtti. Bu sebeple Musul'da kesinlikle plebisit yapılmalı ve bu konuda Milletler Cemiyeti'ne başvurulmamalıydı. Fakat İngilizler öne sürdükleri karşı tezde, diplomatik oyunlara başvurarak, Musul'un ekonomik açıdan Bağdat'a bağlı kalmasını istiyorlardı. İngiliz heyeti 25 Ocak 1923'te Milletler Cemiyeti'ne verdikleri dilekçede, Türk-Irak sınır anlaşmazlığının burada çözülmesini istiyordu.³⁹

Musul meselesinde Türkiye, Lozan Konferansı'nda istediği sonucu elde edemedi. Musul konusu, Lozan Antlaşmasının imzalanmasından bir yıl sonra Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelere bırakıldı. Türkiye ve İngiltere, belirtilen süre içerisinde görüşmelere başlamaz ve sorunu çözmezlerse konu, Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti. Musul meselesi, arzulanan şekilde çözümlenememesine rağmen 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması, tüm dünya'da Türkiye'nin diplomatik bir zaferi olarak gösterildi.⁴⁰

1.3. Musul Sorunu ve Çözümü (1923-1926)

Türkiye ile Irak arasındaki sınır meselesinin çözülmesi için Lozan Antlaşması'nda varılan karar gereği, Türkiye ile İngiltere'nin ikili görüşmeler

³⁷ **Mustafa Yılmaz**, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2002, s. 31.

³⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Cilt: III, Ankara: TTK Basımevi, 1997, s. 77-80.

³⁹ **Bilal Şimşir**, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara: TTK Basımevi, 1990, s. 77.

⁴⁰ **Bayram Bayraktar ve diğerleri**, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Ankara: İnkılap Yayınları, 2002, s. 251.

yapması gerekiyordu. Bu nedenle 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da Haliç Konferansı'nın düzenlenmesine karar verildi. İngiltere, ikili görüşmeler başlamadan önce Musul bölgesinde karışıklık çıkartarak Haliç Konferansı'nda elini güçlendirmek istedi. Haliç Konferansı 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da toplandı. Türkiye'yi konferansta temsil eden Fethi (Okyar) Bey, Musul-Kerkük bölgesinin Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtti. İngiltere ise görüşmelerin başından itibaren uzlaşmaz tavır sergileyerek konunun Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini arzuladı. Sonuçta Haliç Konferansı'ndan bir sonuç alınamadı ve görüşmeler 5 Haziran 1924'te sona erdi. Bunun üzerine İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak Musul konusunun burada çözülmesini istedi.⁴¹

Musul meselesi, Milletler Cemiyeti'nde 20 Eylül 1924'te görüşülmeye başlandı. Türk tarafı, Musul konusunda adil bir karar verilebilmesi için mutlaka bölgede plebisit yapılmasını istedi. Türkiye'nin bu isteğini İngiltere, bölge halkının cahil olduğu ve sınır işlerinden anlamadığını ileri sürerek reddetti. Bu gelişme üzerine Milletler Cemiyeti, 30 Eylül 1924'te bir soruşturma kurulu oluşturarak bölge halkının görüşlerinin de alınmasını kararlaştırdı. Bu sırada Musul bölgesinde Türk ve İngiliz birlikleri arasında yer yer silahlı çatışmalar başladı. Çünkü İngiltere, kuzeye doğru ilerleyerek yeni işgallere başlamıştı. Bu gelişme üzerine Milletler Cemiyeti Konseyi, 28 Ekim 1924'te "Brüksel Hattı" adını alan geçici bir Türk-İrak sınırı çizdi.⁴²

Komisyon, Musul hakkındaki çalışmalarını tamamlayıp 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti'ne sundu. Komisyona göre Musul, bölge halkının çıkarları (coğrafi, ırki ve iktisadi) gereği taksim edilmemeliydi. Bu sebeple daha önce belirlenen Brüksel Hattı'nın güneyi Irak'ta kalmalıydı. Türkiye komisyonun bu kararına itiraz etti ve La Haye Adalet Divanı'na başvurdu. Ancak buradan bir sonuç alamadı ve Milletler Cemiyeti, 16 Aralık 1925'te Soruşturma Komisyonu'nun kararını baz alarak Musul'un Irak'a bırakılmasına karar verdi. Milletler Cemiyeti'nin bu kararı Türkiye'de çok büyük tepkiye neden oldu. Türkiye, Musul konusunda İngiliz oyunlarını kabul etmeyerek savaşı bile göze alacağını defalarca belirtmesine

⁴¹ **Zekeriya Türkmen**, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2003, s. 95-96.

⁴² **Semih Yalçın**, "Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara: ATAM Yayınları, 2000, s. 322.

rağmen fazla direnemedi. 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması'yla Musul'u Irak'a bırakacağını kabul etti. Antlaşmanın 14. maddesinde Musul petrollerinin %10'unun 25 yıl süreyle Türkiye'ye verileceği belirtiliyordu. Ancak Türkiye, daha sonra 500.000 İngiliz Lirası karşılığında bu hakkından da vazgeçti.⁴³

1.4. Türk-İngiliz İlişkilerinde Yumuşama Dönemi (1926-1939)

Musul meselesinin çözümüyle, Türkiye ile İngiltere arasında, I. Dünya Savaşı'nı izleyen son 8 yıllık çatışma dönemi kapanmış oluyordu. İki ülke, eskiden olduğu gibi, geleneksel işbirliğine ve karşılıklı saygıya dayalı ilişkilere dönme yolunda önemli bir dönemi aşmış bulunuyorlardı. Bundan sonra, Türk-İngiliz ilişkileri önce normal düzenine kavuştu, daha sonra da yavaş yavaş dostluğa yöneldi. Türk-İngiliz ilişkilerinin yumuşadığını gösteren ilk gelişme, Amiral Field komutasındaki İngiltere'nin Akdeniz Filosunun 1929 yılında İstanbul'a gelmesi oldu. Amiral Field'in Mustafa Kemal'i ziyareti sonrası Türk kamuoyunda İngiltere lehinde olumlu görüşler oluştu.⁴⁴

İngiltere ve Batı Avrupalı devletlerle ilişkilerini düzelten Türkiye, 1929 yılında Kellog Paketi'ne çağrıldı. Bu pakta imza atan Türkiye, Silahsızlanma Konferansı çalışmalarına da katıldı. Böylece Türkiye, milletlerarası işbirliği ve barış çalışmalarına katılarak Avrupa'da kendine saygın bir yer ediniyordu. İngiltere, Lozan görüşmelerinden itibaren Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesini istiyordu. Fakat Türkiye, Musul konusundaki tavrından dolayı Milletler Cemiyeti'ne pek sıcak bakmıyor, ayrıca Milli Mücadele yıllarından itibaren yakın dostluk ilişkileri geliştirdiği Sovyetler Birliği'ni de kaybetmek istemiyordu. Ancak Türkiye, etkili bir diplomasiyle hem Sovyetlerle hem de Batılı devletlerle dostâne ilişkiler kurmayı başardı. 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katıldı ve İngiltere ile ortak bir platformda işbirliğine girmiş oldu.⁴⁵

İtalya'da Mussoloni'nin 1922'de iktidara gelmesi ve giderek yayılmacı bir politika izlemesi Akdeniz'de çıkarları olan İngiltere'yi endişelendirdi. Özellikle

⁴³ Yalçın, a.g.m., s. 323-325.

⁴⁴ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, (1918-1938)*, Ankara: TTK Basımevi, 1983, s. 495; Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 323-324.

⁴⁵ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: TTK Basımevi, 1983, s. 127-129.

İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, İngiltere'yi Türkiye'ye daha da yaklaştırdı. İngiltere, başta Türkiye olmak üzere bazı Akdeniz ülkelerine İtalyan saldırısı karşısında karşılıklı garanti önerdi. İngiltere'nin bu teklifi Aralık 1935'te Türkiye, İspanya, Yunanistan ve Yugoslavya tarafından kabul edildi. Kısa bir süreliğine yürürlükte kalan ve Akdeniz Paktı olarak bilinen bu karşılıklı garanti sistemi, İtalya'nın Habeşistan'ı ilhakından sonra kaldırıldı.⁴⁶

İngiltere, 1935 yılına gelindiğinde Türkiye'nin ekonomik açıdan Almanya'ya yaklaşması karşısında da bazı girişimlerde bulundu. Türk-İngiliz ticari ilişkilerinin gelişmesi amacıyla 4 Haziran 1935'te "Kliring Antlaşması" imzalandı. 1936 yılına gelindiğinde İngiliz Kralı III. Edward'ın İstanbul'u ziyareti ve Atatürk'le görüşmesi, Türkiye'de yerleşmiş olan İngiliz aleyhtarlığını değiştirmeye başlıyordu. Ayrıca Montrö Boğazlar Konferansı'nda İngiltere'nin Türkiye yanlısı tutumu da Türkiye'nin İngiltere'ye yaklaşmasına neden oldu. 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Lozan Antlaşması'ndan kalan Boğazlar üzerinde Türkiye'nin egemenliğini kısıtlayıcı hükümler kaldırıldı.⁴⁷

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ve İngiltere Kralı'nın Türkiye'yi ziyareti ile gelişen Türk-İngiliz ilişkileri, Almanya ve İtalya'nın dünya barışını tehdit eden tavırları nedeniyle işbirliğine doğru ilerledi. İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi üzerine, Türk Hükümeti adına TBMM'de açıklama yapan Başbakan Refik Saydam, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını terk edip Batılı devletlerle işbirliği yapmak istediğini söyledi.⁴⁸ Bu işgal karşısında İngiltere de yatıştırma politikasından vazgeçerek Fransa ile birlikte Türkiye'ye garanti verdi. Türkiye, garantinin karşılıklı olması şartıyla bu teklife olumlu yaklaştı. İngiltere'nin bunu kabul etmesiyle Türk-İngiliz Deklarasyonu, 12 Mayıs 1939'da kabul edildi.⁴⁹ Hatay sorununun çözülmesi üzerine Fransa da 23 Haziran 1939'da bu deklarasyona katıldı.⁵⁰

⁴⁶ **Feridun Cemal Erkin**, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Cilt: I, Ankara: TTK Basımevi, 1987, s. 81-83.

⁴⁷ **Ludmila Jivkova**, *İngiliz-Türk İlişkileri*, çev. F. Muharrem-F. Erdinç, İstanbul: Habora Kitabevi, 1978, s. 54-55, 125.

⁴⁸ *Ayin Tarihi*, No: 66, (Mayıs 1939), s. 214-217.

⁴⁹ **İsmail Soysal**, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", *Belleten*, Cilt: XLVI, Sayı: 182 (1982), s. 370-372; Deklarasyonun metni için bkz. *Düstur*, III. Tertip, Cilt: XX, s. 631.

⁵⁰ Türk-Fransız Deklarasyonu için bkz. *Ayin Tarihi*, No: 67, (Haziran 1939), s. 88-92.

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile deklarasyon imzalarken, Sovyetler Birliği ile de iyi ilişkilerinin devamı için çaba harcamaktaydı. Aynı zamanda İtalya ile Almanya, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya yaklaşmasını önlemek için Türkiye'ye ağır baskılar yapmaya başladılar. 23 Ağustos 1939'da yapılan Alman-Rus Saldırmazlık Paktı, bu baskıya çok iyi bir örnekti. Alman-Rus antlaşması, Türkiye'nin hiç beklemediği bir durumdu; çünkü bu antlaşmayla Türkiye'nin kuzey sınırları tehlike altına giriyordu.⁵¹

Almanya, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile işbirliği yapmasını önlemek amacıyla Sovyetler Birliği kullanıyordu. Türk Hükümeti, Sovyetler Birliği'nin de Türk-İngiliz-Fransız Deklarasyonu'na katılacağını umuyordu. Fakat, Sovyetler Birliği'nin Almanya ile anlaşması ve Türkiye'den kabul edilemeyecek taleplerde bulunması, Türkiye'yi İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması yapmaya götürdü. 19 Ekim 1936'da Türk-İngiliz-Fransız İttifakı imzalandı ve Türkiye, Milli Mücadele yıllarından itibaren iyi ilişkiler kurduğu Sovyetler Birliği'nden tamamen koparak yönünü Batıya çevirmiş oldu.⁵²

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşmasını yapmasındaki amacı, sınırlarını güvence altına almak ve mümkün olabildiğince savaş dışında kalmaktır. Balkanlar'da ve Akdeniz'de savaş yayılmadığı sürece Türkiye, savaş dışında kalacaktı. Ayrıca bu antlaşmaya Türk tarafının isteğiyle konulan bir madde ile Türkiye, hiçbir şekilde bu ittifak nedeniyle Sovyetler Birliği ile bir silahlı çatışmaya sürüklenmeyecekti.⁵³

1.5. II. Dünya Savaşı Sırasında (1939-1945)

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı boyunca dış politikası, mümkün olabildiğince savaş dışında kalabilme ve tarafsızlığını sürdürebilme şeklinde gelişti. Ancak, stratejik konumu nedeniyle Türkiye, hem Müttefiklerin hem de Almanya'nın kendi yanlarında savaşa girme istekleri karşısında ağır baskıya maruz kaldı.

⁵¹ Yuluğ Tigin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)", *Belleten*, Cilt: XXXIV, Sayı: 154, (1975), s. 270.

⁵² Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Ankara: Alkım Yayınevi, 1995, s. 354-356.

⁵³ Sabiha Sertel, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999, s. 223.

II. Dünya Savaşı, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgali ve İngiltere ile Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesiyle başladı. Almanya'nın 1940 yılı Mayıs'ında Fransa'ya saldırması ardından da İtalya'nın Almanya'nın yanında yer alıp Fransa'ya savaş ilan etmesi, savaşı Akdeniz'e taşıdı. İngiltere ve Fransa, 19 Ekim 1939'da yapılan antlaşmaya göre Türkiye'nin savaşa girmesini istediler.⁵⁴ Özellikle Fransa, Türkiye'nin savaşa girmese bile boğazları Mihver'e (Almanya-İtalya-Japonya) kapatmasını ve Fransa'ya askeri yardımda bulunmasını istemekteydi. Türkiye ise Fransa'nın bu isteğini 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Paktı gereğince Sovyetler Birliği'ne iletti. Sovyetler Birliği, bu teklife olumsuz cevap verdiği gibi ayrıca Türkiye'yi tehdit ederek savaşta tarafsız kalmasını istedi.⁵⁵

Bu durum karşısında Türk Hükümeti adına Başbakan Refik Saydam bir açıklama yaptı. Saydam, 19 Ekim 1939 tarihli Karşılıklı Yardım Antlaşmasının iki numaralı protokolü gereğince; Türkiye'nin Sovyetlerle silahlı bir çatışmaya girmeyeceğini açıkladı. Ayrıca İngiltere ile Fransa'nın yeterli silah yardımıyla bulunmadığını ve Fransa'nın Almanya'ya teslim olmasını da gerekçe olarak gösterdi.⁵⁶

İtalya'nın 28 Ekim 1940 tarihinde Yunanistan'ı istila etmesi, Türkiye'yi bir kez daha savaşa katılma olasılığıyla karşı karşıya getirdi. İngiltere, 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifakının 3. maddesine göre Türkiye'nin savaşa girmesini istedi. Çünkü İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişlerdi. Dolayısıyla müttefiklerinin Yunanistan'a yardım etmesi durumunda Türkiye de müttefiklerinin yanında yer almalıydı.⁵⁷

İngiltere, İtalya'nın Yunanistan'ı işgali karşısında Türkiye'nin savaşa katılması yönünde baskı yaparken, Sovyetler Birliği de 1925 Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktını öne sürerek Türkiye'nin tarafsız kalması yönündeki baskılarına devam etmekteydi. Türkiye de bu baskı karşısında üçlü ittifak antlaşmasının II. maddesi gereğince, Müttefiklere yapacağı her hangi bir yardımın kendisini

⁵⁴ **Fahir Armaoğlu**, "II. Dünya Harbinde Türkiye", *S.B.F.D.*, Cilt: XIII, Sayı: 2 (1958), s. 10.

⁵⁵ **Faik Ahmet Barutçu**, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977, s. 94.

⁵⁶ *Ulus*, 27 Haziran 1940.

⁵⁷ **Şevket Süreyya Aydemir**, *İkinci Adam*, Cilt: II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985, s. 144.

Sovyetlerle bir çatışmaya götürmeyeceği ilkesine dayanarak savaş dışı kalma tutumunu devam ettirdi.⁵⁸

Türkiye savaş dışı kalma eğilimini sürdürürken, İngiltere ve müttefikleriyle arasını soğutmak da istemiyordu. 1 Kasım 1940'ta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, meclisi açış konuşmasını yaparken dost ve müttefik İngiltere'nin zor şartlar altında olduğunu belirterek, Türkiye'nin İngiltere ile yapmış olduğu ittifaka sadık kalacağını açıkladı. İnönü'nün bu dostluk mesajına karşılık olarak Churchill de, Türkiye'yi dost ülke olarak gördüğünü, ayrıca Türkiye'nin dış politikasından da İngiltere'nin memnuniyetini yılbaşı mesajında Türk hükümetine ilettili.⁵⁹

II. Dünya Savaşı'nın kaderine etki eden en önemli görüşmelerden birisi de, 12 Kasım 1940'ta Molotof-Hitler görüşmesidir. Bu görüşmede Sovyetlerin Türk Boğazları'nda üstler istemesi, Hitler'de Sovyetlerin yayılmacı planları olduğu fikrini uyandırdı. Bunun üzerine Hitler, Sovyetler Birliği'ne saldırı planları hazırlanmasını istedi. Sovyetleri işgal etmeyi başarabilmek için Almanya, öncelikle Balkanlar'da güvenliğini sağlaması gerekiyordu. Bu sebeple Romanya'nın daveti üzerine bölgeye girdi. Alman ordularının Romanya'ya girmesi; İngiltere, Sovyetler Birliği ve Türkiye için tehlikeli bir durumdu. İngiltere, Almanların Romanya üzerinden Bulgaristan'a, oradan da Yunanistan'a geçerek İtalyan ordularına yardım etmesinden korkmaktaydı.⁶⁰

İngiltere'ye göre Türkiye, İngilizlerin Sömürge İmparatorluğunun anahtarı konumundaydı. Almanya'nın Bulgaristan'a yerleşmesi, Almanlara Ortadoğu petrolü ve sömürgelerin yolunu açmaktaydı. İngiltere bu tehlikeyi önleyebilmek için kilit ülke konumundaki Türkiye'yi bir an önce kendi safında savaşa sokmak istiyordu. Fakat Türkiye sınırına dayanmış olan Almanya, Türklerin savaşta tarafsız kalması için baskı yapmaktaydı. Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin kendi safında savaşa katılmasını istemesine karşın, Türkiye'nin istediği yardımı bir türlü göndermiyor ve Sovyet tehdidi karşısında Türkiye'ye güvence de veremiyordu.⁶¹

⁵⁸ Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Yayınevi, 1996, s. 135.

⁵⁹ Hasan Refik Ertuğ-Ahmet Şükrü Esmer, *Yeni Türkiye*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1959, s. 89.

⁶⁰ Burçak, *a.g.e.*, s. 118.

⁶¹ Yavuz Özgüldür, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993, s. 139; Robin Denniston, *Churchill'in Gizli Savaşı*, çev. Sinan Görtünca, İstanbul: Sabah Kitapları, 1998, s. 31.

Türkiye'nin endişelerini gidermek amacıyla İngiltere Başbakanı Churchill, 31 Ocak 1941'de İnönü'ye bir mektup yazdı. Churchill, Almanların Bulgaristan'da ilerlemesinin İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarları için olduğu kadar Türkiye'nin güvenliği için de büyük tehlike oluşturduğunu belirtti. İngiliz Başbakanı, Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa katılması halinde, Türkiye'ye her türlü askeri yardımda bulunacaklarını da vaat etti.⁶²

Churchill ayrıca Almanya'ya karşı kullanmak amacıyla Türkiye'den hava üsleri de istedi. İngiltere, Almanya'nın eline geçmesi halinde Romanya petrollerini vurmak için bu talepte bulunmuştu. Bu teklife Sovyetlerin karşı çıkması durumunda ise Bakü petrol havzasını da vuracaklarını belirtti. Churchill, Türkiye'nin kendilerine üs vermesi halinde hem Almanlara hem de Sovyetlere karşı Türkiye korumuş olacaklarını açıkladı. Bu teklife karşılık olarak İnönü, Türkiye'nin savaşa girmeden hiçbir yabancı kuvvetin ülkelerinde bulunamayacağını belirterek Churchill'in önerisini reddetti.⁶³

Türkiye'den gelen olumsuz cevap üzerine İngiltere, Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Genelkurmay Başkanı Sir John Duel'i Ankara'ya gönderdi.⁶⁴ İngiliz heyetinin gelmesi Türk kamuoyunda heyecan yarattı. Türkiye'nin özgür bir ulus olduğu ayrıca dost ve müttefik İngiltere ile olan işbirliğinden duyulan memnuniyet Türk basınında vurgulandı.⁶⁵

İngiliz heyeti ile Başbakan Refik Saydam ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, 26 Şubat 1941'de bir görüşme yaptı. Görüşmede İngilizler, Almanların Bulgaristan üzerinden Yunanistan'a saldırması durumunda Türkiye'nin de tehlike altına gireceğini belirttiler. Bu sebeple Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesini istediler. Türk tarafı ise Almanya'ya savaş açmaları halinde, Sovyetler Birliği'nin Kafkaslar'dan Türkiye'ye saldırabileceğini söyleyerek savaşta tarafsız kalmaya devam edeceklerini belirtti.⁶⁶

⁶² **Mehmet Gönübol ve diğerleri**, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 153-154.

⁶³ **Kamuran Gürün**, *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara: S.B.F Yayınları, Yayın No: 531, 1983, s. 19-20.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1941.

⁶⁵ *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1941.

⁶⁶ **A. Suat Bilge**, *Türk-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992, s. 152.

Türk Hükümeti'nin bu çekincelerini not eden İngiliz Dışişleri Bakanı, 28 Şubat 1941'de Churchill'e yazdığı mektupta; Türklerin Almanlara savaş açması durumunda Sovyetlerin kendilerine saldıracağından şüphelendiğini yazdı. Bu sebeple Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmaya devam etmek istediğini Churchill'e ilettiler.⁶⁷

Ankara'da Türk-İngiliz heyetleri arasında bu gelişmeler yaşanırken, 1 Mart 1941'de Bulgaristan Üçlü Pakta (Almanya-İtalya-Japonya) katıldığını açıkladı. Türkiye, Bulgaristan'ın bu kararı karşısında endişelendi ve Bulgaristan'a büyük tepki gösterdi.⁶⁸

Almanya'nın Bulgaristan'a girmesi ardından Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal etmesi, bir süredir gergin olan Türk-Sovyet ilişkilerinin yumuşamasına neden oldu. Sovyetler Birliği, 1940 yılında Berlin'de Molotov-Hitler görüşmesinin olumsuz olmasından sonra Almanların kendilerine saldıracağını tahmin etmeye başlamıştı. Bu sebeple Almanya'ya karşı Türkiye'den destek almak için Türkiye'ye karşı destek mesajları vermeye başladı. Sovyetlerin bu yakınlaşması, Türkiye tarafından gerçekçi bulunmuyordu. Bu kritik evrede İngiltere, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne olan güvensizliğini ortadan kaldırmak amacıyla devreye girdi. İngiltere'nin çabaları sonucu 24 Mart 1941'de Türk-Sovyet ortak demeci yayınlandı. Sovyetler Birliği bu demece imza atmakla, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde, Türkiye'ye herhangi bir saldırıda bulunmayacağını garanti ediyordu.⁶⁹

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin yanı sıra Almaya için de stratejik bir öneme sahipti. Almanya, Ortadoğu petrollerini ele geçirmek ve İngiltere'yi uzun vadede çöktürmek amacıyla, Türkiye üzerinden Ortadoğu'ya asker ve mühimmat geçirmek istedi. Hatta Türkiye'yi ikna edebilmek için Ege Adaları'nı teklif etti. Fakat Türkiye, İngiltere ile yaptığı antlaşmaya sadık kalacağını belirtti. Bununla beraber Almanya'nın Türkiye'ye saldırmama garantisi vermesi durumunda, savaşta tarafsız kalacağını da Alman Hükümeti'ne bildirdi.⁷⁰

Ortadoğu petrollerini ele geçirmek için Türkiye üzerinden asker ve silah geçirmeyi başaramayan Almanya, bu sefer Sovyetlere saldırmadan önce Türkiye'den

⁶⁷ Denniston, *a.g.e.*, s. 575.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 3 Mart 1941.

⁶⁹ Gregoire Gafenco, *Rus-Alman Harbinin İç Yüzü*, çev. Tevfik Sadullah-Yekta Teksel, İstanbul: 1943, s. 88; *Cumhuriyet*, 25 Mart 1941; Türk-Sovyet Ortak Demeci için bkz. *Aydın Tarihi*, No: 88, (Mart 1941), s. 49.

⁷⁰ Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 410.

gelebilecek bir saldırıyı önlemek için Türkiye ile 18 Haziran 1941’de Saldırmazlık Paktı imzaladı.⁷¹

Türkiye, Almanlarla yaptığı antlaşmanın, İngiltere ve Fransa ile yaptığı ittifaka aykırı olmamasına önem verdi. Fakat İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), bu antlaşmadan hoşnut olmadı. Özellikle ABD, Türkiye’ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımı kesti. İngiltere ise Türkiye’ye tepki göstermesine rağmen Türkiye’ye yardım etmeye devam etti. Çünkü Türkiye’yi dışladığı takdirde Türkler, Almanlara yanaşabilir böylece İngiltere daha da zor durumda kalabilirdi.⁷²

Almanya, İngiltere’nin de beklediği gibi 22 Haziran 1941’de Sovyetler Birliği’ne saldırdı. Türkiye, Almanya’nın bu saldırısıyla oldukça rahatladı. Fakat, İngiltere ile Sovyetlerin ortak hareket etme kararı alması, Türkiye’yi yine endişeye sevk etti. Çünkü, I. Dünya Savaşı’nda olduğu gibi İngiltere ile Rusya’nın Türk Boğazları üzerinde anlaşmalarından korkuyordu. Türkiye’nin bu endişesini gidermek amacıyla İngiltere ve Sovyetler Birliği, Türk toprakları üzerinde hiçbir istekleri olmadığını, Türkiye’ye verdikleri bir nota ile garanti ettiler.⁷³

II. Dünya Savaşı sırasında Türk-İngiliz ilişkilerini etkileyen bir başka olay da Krom Meselesi idi. Türkiye’nin Almanlarla 9 Ekim 1941’de, Ankara’da 100 milyon lira değerindeki Türk-Alman Ekonomik Antlaşması’nı imzalaması, İngilizleri telaşlandırdı. Türkiye’nin Alman etkisine girmesini istemeyen İngiltere, ABD’den Türkiye’ye askeri mühimmat yardımında bulunmasını istedi. Türkiye’ye olumsuz bakışını değiştiren ABD, “*Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu*” kapsamında Türk Hükümeti’ne yeniden yardım etmeye başladı.⁷⁴

ABD’nin 7 Aralık 1941’de savaşa girmesiyle birlikte savaş sonunda Müttefiklerin zafere ulaşması yakın görünüyordu. Bu sebeple İngiltere ve müttefikleri, Türkiye’yi bir an önce savaşa sokmak için baskılarını artırdı. ABD’nin 11 Aralık 1941’de Almanya’ya savaş ilan etmesiyle, İngiltere ve Sovyetler Birliği, Almanya’ya karşı doğudan ikinci bir cephe açılmasını istedi. Kasablanca’da 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında bir konferans düzenleyen İngiltere, ABD ve Sovyet

⁷¹ *Düstur*, III. Tertip, Cilt: XXII, s. 457-458.

⁷² **Gürün**, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 239.

⁷³ **Yüksel İnan**, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1995, s. 104; nota metni için bkz. *Ayın Tarihi*, No: 93, (Ağustos 1941), s. 41-42.

⁷⁴ *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1941; *Ayın Tarihi*, No: 97, (Aralık 1941), s. 97.

Rusya, savaşın geleceğini konuştu. Ayrıca Türkiye'yi de savaşa dahil etmek için Adana Görüşmelerinin yapılması kararlaştırıldı.⁷⁵

Adana Görüşmeleri 30 Ocak 1943'te başladı. Türk Hükümeti, yeterli askeri yardımı alamadıklarını ve Almanya'dan çekindiklerini İngiltere'ye bildirdi. İngiltere de Türkiye'nin durumunu anlayışla karşıladı ve Türkiye'ye her türlü yardıma devam edeceklerini, 1 Şubat 1943'te Türk heyetiyle yaptıkları ortak bildiride açıkladı. Müttefikler, daha sonra 12-26 Mayıs 1943 tarihlerinde Washington Konferansı'nda bir araya geldiler. İtalya'nın saf dışı edilmesiyle Türkiye'nin savaşa katılmasını ve Türk hava koridorunun kullanılmasını planladılar. 14-24 Ağustosta Qubec'te tekrar buluşan Müttefikler, Türkiye'nin askeri gücünün arttırılmasına devam edilmesini ve Türkiye'nin Almanya'ya olan krom sevkıyatını durdurmasını kararlaştırdılar.⁷⁶

Fakat Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini istemesi üzerine Müttefikler, 19-30 Ekim 1943 tarihinde Moskova'da buluştular. Müttefikler, konferans sonunda Türkiye'nin 1943 yılı sonunda savaşa katılması için girişimlerde bulunacaklarına dair karar aldılar. Müttefikler bu kararını, I. Kahire Konferansında (22-26 Kasım 1943) Türkiye'ye bildirdi. Türk Hükümeti adına görüşmelere katılan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Türkiye'ye verilen sözlerin yerine getirilmediğini belirterek, ülkesinin savaşta tarafsızlığını sürdüreceğini açıkladı.⁷⁷

İngiltere ve müttefikleri, 28 Kasım-1 Aralık 1943 tarihleri arasında yaptıkları Tahran Konferansı'nda, Türkiye'nin 1943 yılı sonuna kadar savaşa girmesi için son bir istekte daha bulunmaya karar verdiler. Ayrıca bu konuyu müzakere etmek üzere İsmet İnönü'yü de II. Kahire Konferansı'na davet etmeyi uygun gördüler.⁷⁸

Müttefikler ve İnönü, 4-7 Aralık 1943'te Kahire'de buluştular. İngiliz Başbakanı Churchill görüşmeler sırasında, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda II. Kahire Konferansı'na kadar çok fazla baskı yapmadıklarını, ancak Türkiye'nin savaşa girme zamanının geldiğini söyledi. İnönü de tarafsız kalarak Müttefiklere gerekli yardımı yaptıklarını ayrıca kendilerine söz verilen askeri yardımın da verilmediğini vurguladı. Fakat İngiltere'nin baskısı artmaya başlayınca İnönü,

⁷⁵ **Bilge**, a.g.e., s. 169-178; **Fahir Armaoğlu**, *Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı (1931-1941)*, Ankara: S.B.F. Yayınları, 1957, s. 207.

⁷⁶ **Edward Weisband**, 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002, s. 119-125; **Gönlübol ve diğerleri**, a.g.e., s. 170-171.

⁷⁷ **Weisband**, a.g.e., s. 155-181.

⁷⁸ **Türkkaya Ataöv**, *Turkish Foreign Policy (1939-1945)*, Ankara: S.B.F. Yayınları, 1965, s. 115.

prensip olarak savaşa katılmaya evet dedi. Ancak gerekli savaş malzemeleri verilmedikçe, savaşa girmeyeceğini açıkça deklare etti. Kahire görüşmelerinde istediği cevabı alamayan İngilizler, Ankara’da tekrar görüşmek için Türk tarafına süre verdi. Ankara’da tekrar başlayan Türk-İngiliz görüşmelerinde, Türk Hükümeti’nin istediği yardım miktarı, İngilizler tarafından abartılı bulundu. Bunun üzerine Türk-İngiliz ilişkileri durma noktasına geldi, ABD’nin Türkiye’ye yaptığı askeri yardım da durduruldu.⁷⁹

Türk-İngiliz ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte, Türkiye üzerinde Müttefiklerin baskısı arttı. Müttefikler, öncelikle Türkiye’nin Almanya’ya krom ihracatını durdurmasını bir nota ile Türk Hükümeti’ne bildirdiler. Bu gelişme üzerine Türkiye, krom ihracatını durdurarak Almanya ile ekonomik ilişkilerini kısıtlamak zorunda kaldı. Krom sorunun hallinden sonra bu kez de Türk Boğazları’ndan Alman gemilerinin geçmesi, Türkiye ile Müttefikler arasında gerginliğe yol açtı. Müttefiklerin baskısı karşısında Türk Hükümeti, savaş boyunca bir daha hiçbir Alman gemisinin Türk Boğazları’ndan geçmesine izin vermedi. Ayrıca Müttefikler, Temmuz 1944’te Türkiye’nin Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesmesini istedi. 2 Ağustos 1944’te olağanüstü toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Almanya ile ilişkilerin kesilmesi yönünde karar aldı.⁸⁰

II. Dünya Savaşı’nda Müttefikler zafere doğru ilerledikçe, yeni dünya düzeni için arayışlara girdiler ve bunun için de 4-11 Şubat 1945’te Yalta Konferansı yapıldı. Türkiye açısından bu konferansın önemi, Türk Boğazları üzerinde Sovyetlerin istekte bulunmasını ve savaş sonrası San Francisco’da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansı’nda kurucu üye olabilmek için Mihver Devletlerine 1 Mart 1945’e kadar savaş açması gerektiğini öğrenmek oldu.⁸¹ Türkiye, San Francisco Konferansı’nda yer alarak Birleşmiş Milletler Cemiyetine üye olabilmek için, 23 Şubat 1945’te Mihver Devletlerine savaş ilan etti. Fakat bu tarihten itibaren Türkiye üzerinde Sovyet tehdidi de yavaş yavaş kendini göstermeye başladı.⁸²

⁷⁹ Armaoğlu, “II. Dünya Harbinde...”s. 35-36.

⁸⁰ Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri...*, s. 230-233; Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, II. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, s. 372.

⁸¹ Tahrân, *Yalta ve Postdam Konferansı Gizli Belgeler*, çev. Fahri Yazıcı, İstanbul: Sinan Yayınları, 1972, s. 97-99.

⁸² Coşkun Üçok, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1955, s. 359.

Yalta Konferansı'ndan kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945'te Türkiye'ye bir nota verdi ve 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı tek taraflı olarak feshetti. Sovyetler Birliği, yeni bir anlaşmanın yapılabilmesi için Türkiye'den Boğazlarda askeri üsler ve Kuzey Doğu Anadolu'dan arazi talep etti. Türkiye'den ret cevabı alan Sovyetler, Türkiye'yi 1945 yılı sonundan itibaren tehdit etmeye başladı. Bu gelişme üzerine Türkiye'ye, İngiltere ve ABD'den destek geldi. Özellikle İngiltere, Postdam Konferansı'nda Sovyetleri uyararak Boğazlar konusunun ancak uluslararası toplantılarda görüşebileceğini belirtti. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin savaş sırasında Türkiye'ye verdiği dostâne sözleri yerine getirmesini istedi.⁸³

1.6. II. Dünya Savaşı Sonrası (1945-1950)

İngiltere ve müttefikleri, Mihver'e karşı Avrupa'da zafer elde ettikten sonra, savaş sonrası olası gelişmeleri değerlendirmek için 17 Temmuz-2 Aralık 1945'te Postdam'da toplandılar. Postdam'da Türkiye'yi alakadar eden konu, yine Boğazlar meselesi oldu. İngiltere ve ABD, Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazları'nda üs talep edemeyeceğini belirterek Türkiye'ye destek oldular. İngiltere ve ABD'nin Sovyetler Birliği ile aralarındaki müttefiklik sona ermekteydi. Artık “Soğuk Savaş” başlıyor, iki kutuplu bir dünya oluşuyordu. Türkiye de bu tarihten itibaren ABD ve İngiltere'ye dayalı bir dış politika izlemeye başlayacaktı.⁸⁴

Sovyetler Birliği; Türk Boğazları üzerindeki isteklerinden, ABD ve İngiltere'nin Türkiye yanlısı politika izlemesi nedeniyle, bir süreliğine de olsa vazgeçmek zorunda kaldı. Fakat Sovyetler Birliği, Türkiye için tehlike olmaya devam etmekteydi. Akdeniz'de ve Ortadoğu'da hayati çıkarları olan İngiltere, Sovyetler Birliği'nin bu yayılma çabalarından oldukça rahatsız olmaktaydı.⁸⁵ Ancak İngiltere'nin Sovyetlerin yayılma politikasına karşı koyacak gücü yoktu. II. Dünya Savaşı'ndan adeta çökmüş halde çıkan İngiltere, Sovyetlere karşı Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardımları kesmek zorunda kaldı. Fakat bu iki ülkenin

⁸³ **Metin Toker**, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Ankara: Akis Yayınları, 1971, s. 5; **Bilge**, *a.g.e.*, s. 278-279.

⁸⁴ **Bilge**, *a.g.e.*, s. 280-292.

⁸⁵ **Oral Sander**, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye*, Ankara: S.B.F. Yayınları, 1969, s. 54-58.

desteklenmesi, Batı Avrupa'nın güvenliği için çok önemliydi. İngiltere, ABD'ye verdiği iki ayrı nota ile Türkiye ve Yunanistan'ı destekleme sorumluluğunun ABD'ye düştüğünü belirtti.⁸⁶

ABD Hükümeti, İngiltere'nin bu notasına karşı harekete geçti. ABD Başkanı Truman, 12 Mart 1947'de Amerikan Kongresi'ne bir mesaj göndererek Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık bir askeri yardım yapabilmek için yetki istedi. Truman'ın teklifi üzerine 22 Mayıs'ta toplanan Amerikan Kongresi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye ise 100 milyon dolar askeri yardımda bulunmasını kabul etti. Truman, Ortadoğu'da düzenin korunabilmesi için Türkiye ile Yunanistan'ın rejimlerinin ve toprak bütünlüklerinin korunmasının önemini vurguladı.⁸⁷

Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardımda bulunan ABD, II. Dünya Savaşı'ndan harap bir şekilde çıkan Avrupa Devletleri'nin de kalkınmasını istemekteydi. ABD Dışişleri Bakanı General George Marshall, Avrupa Devletleri'nin bir araya gelerek ortak bir plan hazırlamalarını istedi. Temmuz 1947'de Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 16 Avrupa devleti, bir toplantı yaparak Avrupa ekonomik işbirliğinin temelini attılar. İlk başlarda Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemesini ve Avrupa ülkelerinin savaştan harap halde çıkmasını gerekçe gösteren ABD, Türkiye'yi Marshall Yardımı kapsamına almak istemedi. Fakat Türkiye bu duruma itiraz ederek, Truman Doktrini kapsamında yapılan askeri yardımların Türkiye'nin Sovyet tehlikesi karşısında güçlü bir direniş gösteremeyeceğini ve bunun sonuçlarının Batının güvenliğini de tehlikeye düşüreceğini belirtti. Türkiye'nin itirazını değerlendiren ABD Hükümeti, Türkiye'ye hak verdi. Bunun üzerine ABD, Avrupa Devletleri ile yaptığı İktisadi İşbirliği Antlaşması'ndan üç ay sonra Türkiye ile de 4 Temmuz 1948'de bir antlaşma imzaladı. Bundan sonra ABD, diğer Avrupa devletlerine olduğu gibi Türkiye'ye de yardım etmeye başladı..⁸⁸

ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı'ndaki temel hedefi, Sovyet yayılmasının Avrupa ve Ortadoğu'ya doğru ilerlemesini önlemektir. Türkiye'nin de II. Dünya Savaşı sonrası dış politikasının mihenk taşı Sovyet tehlikesine karşı

⁸⁶ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s. 666.

⁸⁷ Armaoğlu, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 442.

⁸⁸ Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 220-223.

kendini korumak oluşturmuştur. Türkiye'nin dış politikasında 1950'li yılların başından itibaren bir takım köklü değişiklikler meydana geldi. Bu tarihten itibaren Türk Dış Politikasında İngiltere'nin yerini ABD alacaktı, ayrıca Türkiye, ABD'ye daha yakın bir politika izlemeye başlayacaktı.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN NATO’YA GİRMESİ VE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

2.1. Demokrat Partinin İktidara Gelmesi ve Dış Politikası

II. Dünya Savaşı’ndan demokrasiyle yönetilen ülkelerin zaferle çıkması, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarını demokratikleşme eğilimine zorladı. Türkiye’nin yeni dünya düzeninde yerini alabilmesi için demokrasiye geçmesi, iç ve dış sebepler nedeniyle artık bir zorunluluk halini almıştı. Bu gelişmeler sonucunda 7 Ocak 1946’da CHP’nin 27 yıllık tek parti iktidarına son verecek olan Demokrat Parti (DP) kuruldu. Dört yıllık bir muhalefet döneminden sonra, 14 Mayıs 1950’de Demokrat Parti iktidara geldi.

Demokrat Parti’nin 1950 seçimlerini kazanarak 27 yıllık tek parti iktidarına son vermesi, her alanda olduğu gibi dış politikada da bir takım değişikliklere gidilmesine neden oldu. Fakat DP’nin dış politikasını incelemeden önce 1923’ten 1950’ye kadar süren CHP’nin tek parti yönetiminin dış politikasına kısaca değinmekte fayda vardır. CHP’nin 27 yıllık dış politikası, iki ana döneme ayrılabilir: Atatürk Dönemi (1923-1938) ve Atatürk’ün ölümünden 1950 seçimlerine kadar İsmet İnönü’nün liderliğindeki dış politika olarak tasnif edilebilir.

Atatürk dönemi dış politikasının ilk on yılı (1923-1932), genel olarak Lozan Antlaşması’nın etkisinde gelişti. Lozan’dan kalan sorunlar taraf olan devletlerle çözümlenmeye çalışıldı. Musul Sorunu’nda İngiltere ile olduğu gibi zaman zaman Batılı devletlerle gerginlikler yaşandı. Fakat Atatürk’ün Türk dış politikasını “*Yurtta Sulh, Cihanda Sulh*” düşüncesi üzerinde geliştirmesi, Türkiye’nin kısa sürede dünyada saygın bir konuma kavuşmasında etkili oldu. İngiltere ile 1926’da yapılan Ankara Antlaşması ile Musul Sorunu çözümlenmiş, bu tarihten itibaren Türkiye’nin Batı dünyası ile olan ilişkileri yumuşama dönemine girmiştir. Türkiye, Batı ile gelişen ilişkileri devamında 1932’de Milletler Cemiyeti’ne girmiş aynı zamanda Milli Mücadele’den itibaren dostça ilişkiler

geliştirdiği Sovyetler Birliği ile de ilişkilerini iyi şekilde devam ettirebilmeyi başaramıştır.¹

Atatürk'ün 1938 yılında ölümüyle birlikte Türk dış politikasında yeni bir dönem başladı. Atatürk'ten sonra Türkiye'nin ikinci Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü, Atatürk'ün barışçı dış siyasetini devam ettirmeye çalıştı. Fakat 1939-1945 yılları arasında II. Dünya Savaşı'nın çıkması, İnönü'nün dış politika kararlarını vermesinde sıkıntılı dönemler geçirmesine neden oldu. Türkiye, II. Dünya Savaşı sırasında dış politikasını tarafsız kalmak üzerine kurguladı. Fakat stratejik konumu nedeniyle Türkiye, bu kararı uygularken savaşta taraf olan devletlerin ağır baskılarına maruz kaldı. II. Dünya Savaşı sona ererken Türkiye, Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek İngiltere ve ABD'nin yanında yer aldı. Bu tarihten itibaren CHP Hükümeti, dış politikasını Batılı demokrasilere göre yönlendirecekti. Türkiye, II. Dünya Savaşı'na aktif olarak katılmayarak kendisini yıkımdan kurtardı, fakat savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasından dolayı tekrar sıkıntılı bir döneme girdi.

II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye üzerinde Sovyet tehdidinin artması, CHP hükümetinin Batılılaşma sürecini hızlandırdı. Bu sebeple CHP hükümeti, dış politikasını, ABD ve İngiltere ekseninde geliştirmeye başladı. İngiltere'nin aracılığıyla ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Yardımı kapsamında Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımda bulunması, Türkiye'nin Batı Savunma İttifakına dayanarak Sovyet tehlikesinden korunma isteğini ortaya çıkardı. Nisan 1949'da NATO'nun kurulmasıyla birlikte CHP Hükümeti'nin dış politikadaki tek hedefi NATO'ya girmek oldu.²

CHP hükümeti, İkinci Dünya Savaşı sonunda Ortadoğu ülkeleriyle belirli bir yakınlaşma içine girdi. Çünkü 1945-1947 yılları arasında Batılı devletlerin Ortadoğu'da etkilerinin en az olduğu dönemdi. Türkiye, bu dönemde Arap ülkeleriyle dostluklar kurmaya çalıştı. Irak ile 29 Mart 1946'da Ankara'da bir dostluk ve iyi komşuluk antlaşması imzalandı. Ayrıca 6 Mart 1946 tarihinde Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlıkları tanındı. Hatay sorunundan dolayı Suriye ile gergin olan

¹ Kürkcüoğlu, *a.g.e.*, s. 331-332.

² Rıfık Salim Burçak, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983, s. 193-194.

ilişkiler Irak'ın arabuluculuğu ile yumuşatılmaya çalışıldı. Fakat Türkiye üzerinde Sovyet tehdidinin oluşması ve Türkiye'nin Batı ittifakına girmek istemesi dış politikada bir takım değişikliklere neden oldu. Türkiye'nin Batı ittifakında yerini alabilmek için Ortadoğu politikasını ABD ekseninde şekillendirmeye başladı. Bunun ilk örneğini de 1949 yılında İsrail'i tanımak oldu. Bu tarihten itibaren Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerde soğukluk yaşanmaya başladı. Fakat Demokrat Parti'nin, Mayıs 1950'de iktidara gelmesi ile Türkiye'nin Ortadoğu politikasında aktif bir değişim yaşanacaktı.³

II. Dünya Savaşı sonunda tüm dünyaya yayılan demokrasi hareketi, Türkiye'de de çok partili hayata geçişi sağlamıştı. Bu siyasi hava içinde kurulan Demokrat Parti, muhalefetteyken CHP Hükümeti'nin dış politikasına karşı sert muhalefet yapmayacaktı. Hatta II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında CHP Hükümeti'nin aldığı kararlar, DP tarafından iktidara geldiğinde dahi sorgulanmayacaktı. DP lideri Celal Bayar, DP kurulduğundan itibaren dış politika konusunda CHP ile hemfikir olduklarını her platformda açıklayacaktı.⁴

Demokrat Parti'nin dış politika hedeflerini Başbakan Adnan Menderes parti grubunda şu şekilde açıklamaktaydı:

Bugün herhangi bir partinin değil bütün milletin müşterek kanaatinin bir ifadesi olan dış siyasetimiz hakkında fazla bir şey söylemeye ve Birleşmiş Milletler idealine olan samimi bağlılığımızı tekrara lüzum görmüyoruz. Ananevi İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan, uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklal ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkar olan dış siyasetimizin sulhcü maliyeti bütün dünyaca malumdur. Bu açık ve samimi siyasetimizin, coğrafi durumumuzun ehemmiyet ve nezaketi ve milletimizin en ağır şartlar altında dahi tebarüz eden yüksek ruhi kudreti itibariyle, demokrasi cephesi ve cihan sulhü için mühim bir amil olduğuna inanmaktayız. Truman Doktrini ve Marşal Yardımıyla bu sulhcü siyasetimizi desteklediğinden dolayı kendisine milletçe samimi şükran hisleri beslediğimiz büyük dostumuz Birleşik Amerika ile ve büyük müttefiklerimiz İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi, kültürel münasebetlerimizi, samimiyet ve anlayış havası içinde her gün daha kuvvetlendirmek en büyük emelimizdir.

³ Hüseyin Bağcı, *DP Dönemi Dış Politikası*, Ankara: İmge Yayınları, 1990, s. 40-41.

⁴ Erol Mütercimler-Mim Kemal Öke, *Düşler ve Entrikalar, Demokrat Partinin Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 36.

Bu arada, cihan sulhü için haiz olduğu ehemmiyet her gün daha iyi anlaşılan Şarki Akdeniz emniyetini maddi ve manevi bakımlardan korumak ve kuvvetlendirmek için, bir taraftan büyük dostumuz ve müttefiklerimizin dikkat ve alakalarını bu mesele üzerine çekmek, diğer taraftan da kendilerine sıkı dostluk rabitaları ile bağlı bulunduğumuz Yakın-Şark devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak bu bölgelerde adalet ve anlayış esaslarına dayanan samimi bir dostluk ve tesanüt havası yaratmak lüzumunu duymaktayız. Kanaatimize göre, bu neticenin süratle elde edilmesi yalnız bu bölgelerin değil hatta Orta-Şark memleketlerinin, binnetice dünyanın emniyeti bakımından da büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.⁵

DP Hükümeti, Batı'nın Yakınoğu ve Ortadoğu'daki çıkarlarını Türkiye'nin kendi güvenlik çıkarlarına özdeş tutmaktaydı. Menderes Hükümeti'nin bu dış politika felsefesi, DP'nin 1960 iktidardan düşmesine kadar olan süreçte hiç değişmeyecekti. Dış politika kararlarında Menderes Hükümeti, Ortadoğu bölgesinde bilinçli olarak Batı Kulübü'nün aktif bir üyesi olmayı kararlılıkla üstlenmiştir. Demokrat Parti, iktidarda kaldığı on yıllık (1950-1960) dönem içerisinde, sürekli olarak bölgede komünist olmayan ülkeler arasındaki “anahtar rolünü” korumayı hedefledi. Zaten dönemin şartları DP Hükümeti'ne, Ortadoğu bölgesinde bu rolü üstlenmesine olanak sağlamaktaydı.⁶

Menderes Hükümeti, CHP iktidarının NATO'ya girme pahasına ihmal ettiği Ortadoğu politikasını, yeniden şekillendirecekti. DP Hükümeti'nin Ortadoğu politikası, Batı'nın desteğiyle bölge ülkeleriyle ortak bir güvenlik zinciri kurarak, Sovyetler Birliği'nin bölgeye yayılmasını önlemek üzerine şekillenecekti. Adnan Menderes'in diplomasisinin temel hedefi, ABD ve İngiltere'nin Ortadoğu'da gelişen siyasi olaylara geniş ölçüde katılımını sağlamaktı. Menderes, komünist Sovyetler Birliği ile demokrat Batı dünyası arasındaki güç dengesini çok iyi irdeleyerek, Türkiye'nin dış politikasını şekillendirmeyi hedeflemişti. Başbakan Menderes'e göre Türkiye, kendi bölgesinde ortaya çıkan güç boşluğunu, Türkiye'nin hedefleri doğrultusunda kullanmaya çalışmalı ve bu yönde siyasi girişimlerde bulunmalıydı. DP Hükümeti'nin dış politikasının temel hedefleri şu başlıklar altında toplanmaktaydı:

⁵ Adnan Menderes, *Nutuklar*, İstanbul: Mesafe Yayınları, 1990, s. 19-20.

⁶ Hüseyin Bağcı, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2001, s. 37.

- 1- Sovyet yayılcılığının önlenmesi.
- 2- Ortadoğu’da istikrarın ve güvenliğin korunması.
- 3- Komünizmin hassas Ortadoğu bölgesine girmesini engellemek için etkin bir güvenlik sisteminin kurulması.
- 4- Arap ülkeleriyle İsrail arasında ki anlaşmazlığın tatmin edici bir çözüme kavuşturulması.
- 5- Batı ile siyasi ve ekonomik alanlarda ortak işbirliğinin sağlanması.
- 6- Kıbrıs’ın taksimi konusunda ülke çıkarlarının korunması.⁷

Demokrat Parti, 1950 yılında iktidarı ele geçirdiğinde iç politikada hürriyetin savunuculuğunu yaptığı gibi, uluslar arası arenada da insan haklarının, uluslar arası barışın, milletlerinin kendi kaderlerini tayin etme hakkını kullanmalarının savunuculuğu rolünü üstlenmeyi kendisine bir görev saymıştır. Demokrat Parti, tüm dünyaya yayılacak demokrasi ve hürriyet hareketinin, dünya barışının temelini oluşturacağı görüşünden hareketle dış politikasına yön vermiştir. Bu sebeptendir ki Demokrat Parti, dış politikasını şekillendirirken demokrat milletlerin safında yer aldı. Demokrat Parti Hükümeti, Batılı demokrasilerle tam bir işbirliği içinde olacağının ilk işaretini, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü aracılığıyla dünya kamuoyuna açıkladı. Köprülü, Brüksel’de verdiği demeçte, II. Dünya Savaşından itibaren Batıya yönelen Türk dış siyasetinin, son seçimlerden sonra daha da faal şekilde devam edeceğini söylemekteydi. Demokrat Parti’nin dış politikada cesur adımlar atmasının başlıca sebeplerinden birisi, demokratik yollarla CHP iktidarına son verebilmesiydi. Bu sebeple DP, CHP’nin tek parti iktidarına göre Batı ile ilişki kurma konusunda daha avantajlı durumda idi. Zaten Batı dünyası da liberal programı ve özgürlüğü savunması nedeniyle, Demokrat Parti’yi demokrat ülkelere daha yakın bulmaktaydı.⁸

2.2. Türkiye’nin NATO’ya Girmesi ve İngiltere’nin Tutumu

II. Dünya Savaşı’ndan İngiltere ve müttefikleri, Almanya, İtalya ve Japonya’dan oluşan Mihvere karşı galip gelerek ayrıldılar. Fakat bu kez de

⁷ Bağcı, *a.g.e.*, s. 38-40.

⁸ Mütercimler, Öke, *a.g.e.*, s. 44.

Avrupa’da oluşan güç boşluğundan yararlanarak yayılmacı bir siyaset izlemeye başlayan Sovyetler Birliği, dünya barışını tehdit etmeye başladı. Sovyetler Birliği’nin yayılma alanlarını; Doğu Avrupa, Akdeniz’e kıyıları olan Türkiye ve Yunanistan, İran ve Ortadoğu bölgesi oluşturmaktaydı. Sovyetler Birliği’nin bu saldırgan tutumu, İngiltere ve müttefiklerini harekete geçirecek ve komünist yayılmaya karşı Batı medeniyeti harekete geçerek bir savunma ittifakına yönelecekti.

Nazi Almanyası’nın ve Japonya’nın II. Dünya Savaşı’ndan yıkılarak çıkması, Sovyetler Birliği’nin batı ve doğusunda geniş bir güç boşluğu doğurdu. Sovyetler Birliği de bu elverişli durumdan yararlanarak bazı Doğu Avrupa ülkelerinde komünist partiler aracılığıyla genişleme siyasetine yöneldi. Sovyetler Birliği’nin savaş sonrası yayılmacı siyasetinden ilk şüphelenen, İngiltere Başbakanı Churchill oldu. Churchill, ABD Başkanı Truman’a 12 Mayıs 1945’te gönderdiği mektupta; müttefik ordularının terhis olmasıyla Avrupa’da çok az tümen kalmasına karşılık, Sovyetler Birliği’nin devasa büyüklükteki bir orduyu aktif olarak elinde tuttuğunu belirtti. Ayrıca Sovyet cephesine demir bir perdenin indiğini, bunun arkasında ne olduğunu bilmediklerini anlatarak, ABD’yi Sovyet tehlikesine karşı uyardı. Fakat Batılı müttefikler, Sovyet tehlikesine rağmen Avrupa’daki ordularının büyük bir kısmını terhis etmeye devam etmiş, ABD de kendi kıtasına çekilmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği ise 4.000.000 dolayındaki askeri gücünü silah altında tutmaya devam edecek, Doğu Avrupa’da Almanyadan boşalan güç boşluğunu, iyi değerlendirerek komünist ideoloji vasıtasıyla yayılmaya çalışacaktı.⁹

Sovyet tehlikesine karşı ilk etapta Batılı demokrasilerin pasif kalması, İngiltere’yi endişeye sevk etti. Bu endişenin başlıca sebepleri; Sovyetler Birliği’nin savaş sırasında işgal ettiği İran’dan çıkmak istememesi, Sovyet desteğiyle Çin’de komünist idarenin kurulması ve Sovyetler Birliği’nin Akdeniz’e inmek amacıyla Türkiye ve Yunanistan üzerinde baskı yapması idi. Sovyetlerin bu girişimleri, Ortadoğu’da, Akdeniz’de ve Uzakdoğu’da hayati çıkarları olan İngiltere’yi sıkıntıya soktu. II. Dünya Savaşı’ndan çok ağır darbeler alarak ayrılması nedeniyle, İngiltere’nin kendisi için çok stratejik olan bu bölgeleri, Sovyetler Birliği’ne karşı tek başına savunacak askeri ve mali gücü kalmamıştı. Bu sebeple İngiltere, Hindistan,

⁹ **Gürün**, *Dış İlişkiler ve ...*, s. 210-211.

Burma, Sri Lanka ve Filistin gibi bazı sömürgelerinden askeri kuvvetlerini çekme kararı aldı. İngiltere ayrıca Sovyet baskılarına karşı askeri ve ekonomik yardımda bulunduğu Türkiye ve Yunanistan'a daha fazla yardımda bulunamayacağını anladı. Fakat Ortadoğu'nun güvenliği için bu iki ülkenin savunma ve ekonomik sorunlarının çözülmesi gerekmektedir. Bu sebeple İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'a karşı olan sorumluluğunu ABD'ye yüklemek istedi. Bu amaçla da Şubat 1947'de ABD yönetimine bir nota göndererek yardım talebinde bulundu.¹⁰

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere'nin bu çağrısına yanıt vermekte gecikmedi. ABD Başkanı Truman, Amerikan Kongresi'ne 12 Mart 1947'de bir mesaj göndererek, Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık bir askeri yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini istedi. Truman kongreye gönderdiği mesajda; Türkiye ile Yunanistan'ın durumlarının birbirlerine bağlı olduğunu, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün Ortadoğu güvenliği için kilit bir rol oynadığını, Yunanistan'daki bir siyasi karışıklığın Türkiye'yi de etkileyeceğini ve bu sebeple her iki ülkeye askeri yardım yapılması gerektiğini vurguladı.¹¹

ABD Başkanı Truman'ın Amerikan Kongresi'ne verdiği mesaj temel alınarak hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" tasarısı, 22 Nisan 1947'de Senatoda, 9 Mayıs 1947 tarihinde de Temsilciler Meclisi'nde kabul edildi ve 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. ABD'nin "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanununu" yürürlüğe koyması, Sovyetler Birliği tarafından şiddetle eleştirildi. Sovyetlere göre ABD'nin bu girişimi, dünya barışını tehlike içine atmaktaydı. Bu sebeple Sovyetler Birliği, meseleyi Birleşmiş Milletler'e taşıdı fakat olumlu bir sonuç alamadı. ABD'nin bu yardımı Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılanırken Türk hükümeti tarafından büyük memnuniyetle karşılandı. 23 Mayıs 1947'de ABD Dışişleri, Harbiye ve Donanma Bakanlıkları temsilcilerinden oluşan ve başkanlığını General Lunsford Oliver'in yaptığı Amerikan inceleme kurulu, Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda rapor hazırlamak üzere Ankara'ya geldi. Türk ve Amerikan yetkililerin yaptığı görüşmeler sonunda Amerikan heyeti, 100 milyon dolarlık Amerikan yardımının, Türk ordusunun

¹⁰ Behçet Kemal Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-1954)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000, s. 2-5.

¹¹ Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 442-443.

modernizasyonu için kullanılması ve Türk ekonomisi üzerinde ağır bir yük oluşturan asker sayısının azaltılması yönünde bir rapor hazırladı.¹²

ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a askeri harcamalar için yardımda bulunmasının öncelikli amacı; Sovyetlerin Birliği'nin Batı Avrupa'ya doğru komünizm vasıtasıyla genişlemeye çalışmasını ve Türkiye üzerinden zengin petrol alanlarına sahip Ortadoğu'ya girmesini engellemektir.

Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan üzerindeki Sovyet tehdidi biraz olsun hafifledi, fakat II. Dünya Savaşı'ndan harap halde çıkan Avrupa'nın ekonomik durumu daha kötü durumdaydı. Bu sebeple ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, Avrupa ülkelerinin ekonomisinin düzeltilmesi için yardımda bulunacaklarını açıkladı. Fakat ABD'nin Avrupa'ya yardımda bulunabilmesi için Avrupa ülkelerinin kendi aralarında anlaşmalarını ve birlik oluşturmaları gerektiğini belirtti. Batı Avrupa devletlerinden gelen olumlu cevapla birlikte ABD, "Marshall Yardımı" adı altında bu ülkelere ekonomik yardımlara başladı.¹³

ABD'nin Marshall Yardımına tepki olarak Sovyetler Birliği'nin öncülüğünde, Eylül 1947'de sosyalist ülkelerin oluşturduğu Kominform kuruldu. Ayrıca 1948 yılı başlarında Çekoslovakya'da komünist bir darbe olması, Doğu ve Orta Avrupa'da Sovyet yayılmasının devam etmesi, gerginliğin artmasına neden oldu. Bu gelişmeler üzerine Avrupa ülkeleri harekete geçti. İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in Avam Kamarası'nda dış politikaya yönelik yaptığı konuşma ile Avrupalı devletler, komünist yayılmaya karşı ilk azimli tepkiyi vermiş oluyordu. Ernest Bevin konuşmasında, birbirini izleyen komünist darbelere kısaca değindikten sonra kuvvetli bir Batı Avrupa meydana getirme zamanının geldiğini belirtti. Bevin'in bu teklifi üzerine, Sovyet yayılması karşısında tehlike altında bulunan Batı Avrupa ülkeleri harekete geçti. Yapılan müzakereler sonunda İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg devletleri 17 Mart 1947'de Brüksel Antlaşması'nı imzaladılar. Bu antlaşmaya göre, taraflardan herhangi birinin Avrupa'da taarruza

¹² Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.* s. 215-217.

¹³ *NATO Bilgiler ve Belgeler*, Brüksel: Nato Enformasyon Servisi, 1971, s. 17.

uğraması halinde, antlaşmada imzası olan diğer devletler, ellerindeki tüm imkanları seferber ederek saldırıya uğrayan ülkeye yardım edeceklerdi.¹⁴

Brüksel Antlaşması'na Sovyetler Birliği, Batı Berlin'i ablukaya almakla karşılık verdi. Bu gelişme üzerine Batılı devletler, Sovyet tehlikesine karşı daha aktif bir savunma teşkilatı kurma girişimlerini hızlandırdı. Öncelikle Brüksel Antlaşması çerçevesinde Eylül 1948'de Batı Birliği Savunma Teşkilatı adında bir askeri kurum meydana getirildi. ABD ve Kanada'nın da Avrupalılar tarafından kurulan bu teşkilata ilgisiz kalması beklenemezdi. Kanada'nın Brüksel Antlaşması'nın kapsamını genişleten tek bir savunma sistemi önermesi, Batı Avrupa tarafından olumlu karşılandı. Fakat ABD Kongresi'nin 1823 yılında almış olduğu karar gereği (Monreo Doktrini) ABD, kendi kıtası dışında ikili ittifaklara giremiyordu. ABD'nin iç hukukundan kaynaklanan bu engeli kaldırmak için Senatör Vanderberg, karşılıklı yardım ilkesine dayanan, bölgesel ve ulusal güvenliğin sağlanması amacıyla kurulacak toplu savunma organizasyonlarına ABD'nin katılabilmesi için ABD Senatosu'na bir teklif götürdü. Senato'da bu teklifin 11 Temmuz 1948'de kabul edilmesiyle ABD'nin ikili veya toplu ittifaklara girme yolu açılmış oluyordu.¹⁵

Amerika Birleşik Devletleri'nin Batı Avrupa'yı da içine alacak bir savunma paktına girmesindeki engelin kalkması üzerine, ABD, Kanada ve Batı Avrupa ülkeleri arasında ön görüşmeler başladı. Yapılan görüşmeler sonunda Brüksel Antlaşmasını imzalayan devletler ile ABD, Kanada, İtalya, Danimarka, İtalya, Norveç, İzlanda ve Portekiz, Kuzey Atlantik Antlaşmasını (NATO) 4 Nisan 1949'da Washington'da imzaladılar. NATO Antlaşması, kurucu üye devletlerin meclislerinde onaylandıktan sonra 24 Ağustos 1949'da yürürlüğe girdi.¹⁶

Batılı demokratik ülkelerin muhtemel bir Sovyet saldırısına karşı ortak bir savunma sistemi oluşturmaları, demokrasiye geçmek ve demokrat ülkelerle işbirliği yapmak isteyen Türkiye'yi harekete geçirdi. Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidinin arttığı bir dönemde kurulan NATO'da Türkiye'nin olmaması, CHP Hükümeti'nin endişelenmesine neden oldu. Türkiye dış güvenliğini sağlamanın en iyi yolunun NATO olduğunun farkındaydı. Bu sebeple CHP Hükümeti, başta İngiltere ve ABD

¹⁴ Feridun Cemal Erkin, "Batı Avrupa Birliği ve NATO'nun Doğuşu, Türkiye'nin NATO'ya Girişi", *Türkiye ve NATO*, sayı 1, Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları, s. 5-6.

¹⁵ *NATO Bilgiler ve Belgeler*, s. 18-19.

¹⁶ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: TTK, 1991, s. 188.

olmak üzere Batılı devletlerle Türkiye'nin NATO'ya dahil edilmesi konusunda görüşmelere başladı. Fakat Türk hükümeti yaptığı bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alamadı.¹⁷

Kuzey Atlantik Antlaşması'nın hazırlıkları devam ederken Türkiye'nin NATO dışında kalacağından şüphelenen Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Şubat 1949'da Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı toplantısına katılmak üzere İngiltere ve Fransa'ya hareket etmeden önce bir açıklama yaptı. Necmettin Sadak, eğer Türkiye'nin Atlantik Antlaşması'na katılması mümkün olmayacaksa, Türkiye, İtalya, Fransa ve İngiltere'yi içine alacak bir Akdeniz güvenlik sisteminin oluşturulması gerektiğini açıkladı.¹⁸

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın bu açıklamasından sonra, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin de, ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Robert Lowett ile görüşerek ABD nezdinde temaslara başladı. Yapılan görüşmede Lowett, Türkiye'nin talebini dinledikten sonra Erkin'e verdiği cevapta, Kuzey Atlantik Birliği'nin; dilleri, kültürleri ve dünya görüşleri ortak devletlerin bağlı bulundukları ortak manevi değerleri savunmak için bir araya geldiklerini belirtti. Bu sebeple Doğu Akdeniz'de bulunan Türkiye'yi çok takdir etmelerine rağmen bahsetmiş olduğu faktörlerden dolayı Atlantik Paktı'na alamayacaklarını söyleyerek olumsuz bir yanıt verdi.¹⁹

ABD'nin olumsuz yanıtı karşısında Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, 6 Mayıs 1949'da İngiltere'nin desteğini almak için Londra'ya gitti. İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin, Necmettin Sadak'ın Akdeniz Paktı konusundaki fikrini fazla önemsemeyerek, Türkiye'nin ABD yardımıyla yetinmesini tavsiye etti. Ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanı, oluşturulacak bir Akdeniz Paktı projesinin, Arap devletlerinin bu paktın kendilerine yönelmiş bir ittifak olarak düşüneceklerini belirterek şimdilik gündemden çıkmasını istedi.²⁰

Aslında İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girmesine en az ABD kadar hatta daha fazla karşı çıkmaktaydı. Fakat İngiltere, Türkiye'nin pakta üyeliği konusunda

¹⁷ **Mehmet Saray**, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Ankara: ATAM Yayınları, 2000, s. 123.

¹⁸ **Oral Sander**, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1979, s. 68.

¹⁹ **Feridun Cemal Erkin**, *Dışişlerinde 34 Yıl Washington Büyükelçiliği*, Cilt: II, I. Kısım, Ankara: TTK, 1986, s. 13-14.

²⁰ **Bağcı**, *DP Dönemi...*, s. 22.

yapılan görüşmeler boyunca, Türkiye'nin üyeliğine karşı başlıca engel olarak ABD'yi göstermeye çalıştı. İngiltere yönetimi, ABD'den bağımsız olarak Türkiye ile hiçbir askeri anlaşmaya varamayacaklarını ısrarla vurgulayacak, ayrıca Türkiye'nin NATO'ya kabulünde kendilerinin tek başına bir katkıların olamayacağını da ileri süreceklerdi. İngiltere'nin böyle bir tutum izlemesinin sebebi, Türkiye'nin diplomatik baskılarından kurtulmak için, NATO'ya girme konusunda son sözün ABD'de olduğu izlenimini vermek istemesiydi.²¹

1950 yılına gelindiğinde, Türk dış politikasında NATO en önemli yeri teşkil ederken, 1950 genel seçimlerinin de yaklaşmış olması, NATO konusunun seçimler öncesi iktidar ile muhalefet arasındaki rekabetin kızışmasına neden oldu. CHP hükümeti, Türkiye'yi NATO'ya sokarak seçimler öncesi puan toplamak niyetindeydi. Demokrat Parti ise, CHP yönetimini Türkiye'yi “Batılı Demokratik Cepheye” dahil edememekle suçluyordu.²²

Bu sebeple CHP Hükümeti, Mayıs 1950'de NATO'ya resmi ilk başvurusunu yapmaya karar verdi. Türk Hükümeti, başvurusunu yapmadan önce, daha önce ortaya atılan Doğu Akdeniz Paktı'nın olanaksızlığını, Batı Avrupa devletlerine duyurdu. Daha sonra 11 Mayıs 1950'de ABD, İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanları'nın Londra'da Avrupa'nın güvenliği için yapacakları toplantıdan hemen önce NATO'ya girmek için müracaatını yaptı. Türkiye, NATO'ya girme nedenlerini şöyle sıralamaktaydı:

1- Ortadoğu'da Arap devletleri, İsrail'le savaş halinde bulunduklarından teknik olarak Doğu Akdeniz Paktı kurulamaz.

2- Arap Birliği içindeki ülkeler kendi aralarında anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bu sebeple sözü edilen pakta oybirliğiyle giremezler.

3- 1936 tarihli İngiliz-Mısır Antlaşması'nın yarattığı sorunlar ortadan kaldırılmadıkça, Mısır'ın İngiltere ile aynı savunma örgütünde yer alması beklenemez.

²¹ **Ayşegül Sever**, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s. 62.

²² **Haluk Ülman**, “NATO ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXII, No:4, (Aralık-1967), s.150.

Türkiye'nin gerekçelerini belirterek yapmış olduğu başvuru, ABD, İngiltere ve Fransa tarafından olumlu karşılanmamış ve Türkiye NATO dışında kalmaya devam etmiştir.²³

Fakat 14 Mayıs 1950 seçimlerini Demokrat Parti'nin kazanması, Türkiye'nin NATO'ya girme mücadelesine yeni bir boyut kazandırdı. Demokrat Parti iktidara gelir gelmez, dış politikada radikal bir değişikliğe gitmeyeceğini belirtti. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Batıya yönelen Türk dış politikasının daha aktif hale getirileceği belirtilerek, CHP ile aralarındaki fark ortaya konulmuş oluyordu. Bu da DP Hükümeti'nin ne pahasına olursa olsun, NATO'ya katılmak için Batıya daha fazla baskı uygulayacağı anlamına geliyordu. 1950 seçimleriyle işbaşı yapan DP Hükümeti, Türkiye'nin içinde olacağı Akdeniz Paktı için ABD'nin desteğini bir kez daha istedi. ABD'nin o dönemde bölgesel düzenlemelere fazla sıcak bakmaması, Akdeniz Paktı konusunda İngiltere'nin Türkiye'ye destek verebilme imkanını ortadan kaldırıyordu. Akdeniz Paktı için 7 Mayıs 1950'de, ABD ile İngiltere yetkililerinin Londra'da yaptıkları görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadı. Görüşmeler sonunda ABD, Avrupa ve diğer yerlerdeki taahhütlerin şimdilik başka bölgelere doğru genişletilemeyeceğini, Doğu Akdeniz'deki bölgesel paktlara karşı çıkmamakla beraber şimdilik bunlara onay veremeyeceğini açıkladı.²⁴

DP'nin iktidara gelmesinden bir ay sonra Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın çıkması, DP Hükümeti'ne NATO üyeliği için büyük bir şans doğmasına neden oldu. Kuzey Kore'nin 25 Haziran 1950'de Güney Kore'ye saldırması ile Kore krizi patlak verdi. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Batı ile yakın ilişki içinde bulunan Türkiye, Sovyet destekli Kuzey Kore saldırganlığını önleme çabalarına destek verme kararı aldı. Türk Hükümeti, Birleşmiş Milletler'in (BM) Uzakdoğu'da barışı sağlamak için güç kullanmak dahil her türlü yönteme başvurulması kararını destekledi. DP Hükümeti, 18 Temmuz 1950'de BM çatısı altında ABD güçleriyle birlikte komünist tehlikeye karşı savaşmak üzere 4500 askerden oluşan birlik gönderme kararı aldı. Böylece DP Hükümeti, ABD'den sonra Güney Kore'ye yapılan saldırı karşısında olumlu yanıt veren ikinci ülke oldu.²⁵

²³ Sander, *a.g.e.*, s. 70-71.

²⁴ FO371/95267/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1950, 8 January 1951.

²⁵ Sever, *a.g.e.*, s. 64.

DP Hükümeti'nin Kore'ye asker gönderme kararı alması, Türk dış politikasında yeni bir dönemin açıldığını göstermekteydi. DP Hükümeti, NATO'ya girebilmek için Kore'ye asker göndermelerinin çok önemli bir aşama olduğunu düşünmekteydi. Zaten ABD de, Türkiye'nin bu girişimiyle NATO'ya girme şansının artacağını belirtiyordu. Fakat Kore'ye asker gönderme kararının TBMM'ye danışılmadan alınması, muhalefet partisi CHP'nin eleştirilerine neden olacaktı.²⁶

Türk askerinin BM'ye bağlı güçlerle birlikte Kore'ye gitmesi, Batı kamuoyunda Türkiye'nin prestijini yükseltti. Ayrıca Türk askerlerinin Kore'de üstün başarılar elde etmesi, Türkiye'ye olan sempatiyi daha da arttırdı. Bu olumlu havadan yararlanmak isteyen DP Hükümeti, 1 Ağustos 1950'de NATO'ya Türkiye'nin ikinci resmi başvurusunu yaptı. Fakat Eylül 1950 yapılan Kuzey Atlantik Konseyi toplantısında Türkiye'nin başvurusu bir kez daha reddedildi. Fakat Konsey, Türkiye ve Yunanistan'ı NATO'ya "iştirakçi üye" (associate members) olarak kabul etti. Böylece bu iki ülkenin isteklerinin bir ölçüde yerine getirildiği ve bunların NATO'nun Akdeniz savunma planlarına dahil edilebilecekleri düşünülmekteydi.²⁷

NATO'nun ilk kuruluş aşamasında Türkiye ve Yunanistan'ın dışarıda bırakılmasının çeşitli nedenleri vardı. Bunlardan birincisi, İskandinav ülkeleri, Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla kendileri için fazla önemi olmayan Doğu Akdeniz'de çıkabilecek olası bir savaşa girmek istemiyorlardı. Ayrıca NATO üyesi tüm Avrupa ülkeleri, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmeleriyle birlikte, ABD'nin bu teşkilat çerçevesinde yaptığı yardımların bölünmesinden çekinmekteydiler. Bazı NATO üyesi ülkelere göre de Kuzey Atlantik Antlaşması (NATO), sadece bir savunma paktı değil, gelecekte kurulacak bir Kuzey Atlantik Topluluğu'nun çekirdeğini oluşturmaktaydı. Bunlara ek olarak, Türkiye ve Yunanistan'ın ne kültürel ne de gelenek bakımından bir Atlantik devleti olmadıkları da savunuluyordu. Son olarak Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya alınmasına en büyük itiraz İngiltere'den gelmekteydi.²⁸

²⁶ **Behçet Kemal Yeşilbursa**, "A General Review of Turkey's Internal Affairs During The Democrat Party Period According To British Documents, 1950-1960", *Atatürk Araştırma Merkezi*, Cilt: XVI, Sayı: 48, (Kasım-2000), s. 801.

²⁷ FO371/95267/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1950, 8 January 1951.

²⁸ **Mehmet Gönlübol-Haluk Ülman**, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXI, No: 1, (Mart-1966), s. 147-148.

Türkiye'nin NATO'ya alınmayışı Türk basınında da tepkilere neden olmuştur. DP Hükümeti'ne yakınlığıyla bilinen *Zafer Gazetesi* konuyla ilgili şu yorumu yapmaktaydı:

Türkiye'nin Atlantik Paktına alınmamasını icabettiren sebeplerin hiç birisi şu âna kadar sarıh bir surette malûmuz değildir. Yalnız; söylendiğine göre, Norveç ve Danimarka taahhütlerini fazla genişletmemek ve Türkiye bir tecavüze mâruz kalırsa, kendilerini fazla üzmemek için buna muhalefet etmişler ve bir Londra telgrafına göre Portekiz ve İtalya da bu görüşü tutmuşlardır. Şurasını bir defa daha açık olarak söyleyelim ki, Atlantik Paktı Konseyinden evvel toplanan Üçler, eğer Türkiye'nin pakta alınması tezini kuvvetle müdafaa etmiş olsalardı, geri kalan dokuz devletin buna karşı yapacakları itirazların üzerinde pek durulamaz ve bu iş kolaylıkla hallolunurdu. Çünkü esasen Paktın içinde bir yardım bakımından mühim olan kuvvetler bu üç devlet üzerinde, hattâ daha realist bir görüşle iki devlet üzerinde toplanmaktadır. Bunlardan biri Amerika, diğeri İngiltere'dir.²⁹

İngiltere'nin Türkiye'nin NATO'ya alınmasına itirazının başlıca sebebi, Türkiye'nin NATO yerine Ortadoğu'daki savunma planlarına katılmasını istemesiydi. İngiltere'ye göre, NATO'ya bağlı bir birim olarak Ortadoğu savunma paktının kurulması, İngiliz çıkarlarına daha uygun düşmekteydi. 1950 yılının sonlarına doğru Kore Savaşı'nın çıkması ve Türkiye'nin NATO'ya ısrarla girmek istemesi, İngiltere'ye Ortadoğu savunma paktı kurulması fikrini hayata geçirme şansını verdi. ABD, öncelikli olarak Batı Avrupa ve Uzakdoğu'nun güvenliğine önem vermesine rağmen İngiltere'nin Ortadoğu'da atacağı adımları destekliyordu. ABD'nin Dışişleri Bakanlığı, İngiltere'nin artık Ortadoğu petrol kaynaklarını tek başına korumayacağını farkındaydı. Bu sebeple ABD, Ortadoğu'daki çıkarlarını korumalıydı. Bunun için de Ortadoğu devletleri ile Batı arasında ilişkileri geliştirecek ve Arap dünyasının desteğini alacak çok taraflı bir savunma paktı kurulmalıydı. Fakat ABD Genelkurmay Başkanlığı, Dışişleri Bakanlığı'ndan farklı düşünmekteydi. ABD Genelkurmayı, ABD'nin öncelikli hedefinin Batı Avrupa ve Uzakdoğu'nun güvenliğini sağlamak olduğunu ayrıca Ortadoğu'nun savunmasının İngiltere'nin görevi olduğunu düşünmekteydi. ABD Genelkurmayı, Ortadoğu'nun savunmasının Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olmalarıyla sağlanacağını düşünüyor böylece ABD'nin Türkiye'ye direkt bir güvence vermesine gerek kalmayacağı savunuyordu.³⁰

Bu gelişmeler üzerine İngiliz ve Amerikalı askeri yetkililer, 22-24 Ocak

²⁹ *Zafer*, 21 Eylül, 1950.

³⁰ **Yeşilbursa**, *İngiltere ve Amerika'nın...*, s. 35-37.

1951 tarihleri arasında Türkiye'nin Ortadoğu savunmasındaki yeri hakkında görüşmeler yaptılar. Görüşmelerde İngiltere, Türkiye'nin Ortadoğu'nun bir parçası olduğunu bu sebeple İngiltere'nin Ortadoğu komutasına dahil edilmesini savunuyordu. Çünkü İngiltere, Türkiye'nin bölgedeki stratejik konumunun ve insan gücü kaynağının farkındaydı. Bu nedenle de Türkiye'yi Ortadoğu Komutanlığına dahil etmek istemekteydi. Buna karşılık ABD tarafı, Türkiye'nin NATO'nun güney kanadını destekleyecek önemli bir Akdeniz ülkesi olduğunu düşünmekteydi. Bu nedenle de Türkiye'nin NATO'nun Akdeniz güvenliğini sağlamakta kullanılması gerektiğini savundu. Ayrıca Türkiye'nin NATO'ya katılma niyetinde olduğu, Ortadoğu savunma paktına katılıp askerlerini İngiltere'nin emrine vermek istemediği de, ABD tarafından İngiltere'ye belirtildi.³¹

16 Mayıs 1951'e gelindiğinde İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girmesi konusunda takındığı katı tutumdan vazgeçmeye başladı. Bu tarihte yapılan İngiltere-ABD görüşmelerinde İngilizler, ABD'nin Türklere tek taraflı güvence vermeyeceğini ve Türkiye'nin NATO'ya üye olmasında ısrarlı olduğunu anladı. İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla ABD'nin Ortadoğu'ya daha da yaklaşacağı ve Türkiye'nin de Ortadoğu savunma paktına olumlu bakabileceği düşüncesindeydi. Böylece İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle oluşabilecek dezavantajları, Ortadoğu Komutanlığı projesinin gerçekleşmesini sağlayarak avantaja dönüştürebilecekti. İngiltere için bir olumlu gelişme de ABD'nin, İngiltere'nin Ortadoğu Komutanlığı fikrine, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesi şartıyla sıcak bakmasıydı.³²

İngiltere Hükümeti'nin 22 Mayıs 1951'de yaptığı toplantıda, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesine daha fazla engel olunmaması gerektiği kararı alındı. Çünkü Ortadoğu savunması için bu iki ülkenin İngiltere'ye karşı takınacağı iyi niyetli tavır çok önemliydi. Eğer Türkiye NATO'ya üye olursa, İngiltere bu ülkeyi Ortadoğu'da oluşturulacak savunma paktına daha rahat dahil edebilecekti. Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin Ortadoğu'da kurulacak bir savunma pakıyla kendini güvende hissetmeyeceğinin farkındaydı. Bu sebeple İngiliz hükümeti, Türkiye ve

³¹ Behçet K. Yeşilbursa, "Turkey's Participation in the Middle East Command and its Admission to NATO, 1950-52", *Middle Eastern Studies*, volume.35/number.4, (October-1999), s. 79.

³² FO371/101848/WK1011/1, Annual for 1951, 2 January 1952.

Yunanistan'ın NATO'ya girmesini prensip olarak destekleme kararı aldı.³³

Temmuz 1951'de İngiltere'nin Türkiye'nin NATO'ya katılması konusundaki muhalefeti nerdeyse yok denecek kadar azaldı. İngiliz ve Amerikalı yetkililer arasında yapılan görüşmeler arttıkça, İngiltere'nin direnci kırılmaya başladı. İlk başlarda kurulacak Ortadoğu Komutanlığı'nın NATO'ya bağlı olması ve başında bir İngiliz askeri yetkilinin bulunması yönünde ısrarcı olan İngiltere, ABD'nin baskılarına dayanamayarak bu fikirlerinden vazgeçti. Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin hem NATO'ya hem de Ortadoğu Komutanlığı'na üye olması konusundaki ısrarcı tutumunu da devam ettiremedi. Fakat bu iki organizasyonun birbiriyle bağlantılı olarak çalışması gerektiğini vurguladı.³⁴

Türkiye ile Yunanistan'ın Atlantik Paktına alınmaları konusunda 12 Temmuz 1951 tarihinde Avam Kamarasında yapılan müzakereler esnasında İngiliz Dışişleri Bakanı Herbert Morrison yaptığı konuşmada:

İngiliz hükümeti Türkiye ile Yunanistan'ın Atlantik Paktına alınması meselesini dikkatle ve bütün şümülü ile inceledikten sonra, bu meselenin en mükemmel hal suretinin Türkiye ile Yunanistan'ın Pakta alınmasında bulunduğu karar vermiştir.

Aynı zamanda İngiliz hükümeti Türkiye'nin Orta Doğunun savunmasında kendine düşen rolü oynaması üzerinde ısrarla durmaktadır.

Ankara Hükümeti bizim görüşümüzü paylaşmaktadır. Dünyanın mühim kısımlarından olan bu bölgenin emniyetinde tam bir şekilde iştirakini sağlayacak anlaşmaların pek yakında aktedileceğini ümit etmekteyim.

Türkiye ile Yunanistan'ın Atlantik Paktına alınması meselesine gelince ben halen sadece İngiliz hükümetinin görüşünü ifade etmekteyim. Atlantik Paktına dahil bir çok devletlerin de görüşlerini nazarı itibara almak lâzımdır ve bu mesele üzerinde umumî bir anlaşmanın ne zaman aktedileceğini bugün ifade edebilecek durumda değilim. İngiliz Hükümeti ifade ettiğim umumî hatlar dairesinde bir anlaşmaya varabilmesi için elinden gelen gayreti sarf etmektedir.

³⁵

diyerek İngiltere'nin Ortadoğu savunmasında aktif bir rol üslenmesi karşılığında Türkiye'nin NATO'ya üyeliğine karşı olmadıklarını dünya kamuoyuna açıklamaktaydı.

İngiltere'nin Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunda katı tutumundan vazgeçmesiyle birlikte, 14-20 Eylül 1951'de Ottawa'da yapılacak NATO Konseyi görüşmelerine gelindi. NATO Konseyi toplantısından önce 12 ve 14 Eylül'de ABD, İngiltere ve Fransa'nın Dışişleri Bakanları arasında üçlü bir görüşme yapıldı. Üçlü

³³ Yeşilbursa, "Turkey's Participation in the...", s. 80.

³⁴ Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika'nın...*, s. 46; FO371/101848/WK1011/1, Annual for 1951, 2 January 1952.

³⁵ *Ayın Tarihi*, No: 212, (Temmuz 1951), s. 164.

zirvede İngiltere Dışişleri Bakanı Morrison, NATO Konseyi görüşmelerinde Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye yapılmaları gerektiğini vurguladı. Ayrıca Morrison'a göre, NATO'ya üyeliği gerçekleştikten sonra Türkiye'ye Ortadoğu Komutanlığı teklif edilmeliydi. Türkiye'nin onayı alındıktan sonra da Mısır ile birlikte Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika hükümetlerine Ortadoğu Komutanlığı teklifi sunulacaktı. Aslında İngilizlerin gerçek niyeti, Ottawa'daki NATO görüşmelerinde Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya girmesinden önce Ortadoğu Komutanlığı konusunu halletmektir. Fakat ABD ve Fransa'nın muhalefeti nedeniyle bu konuda baskı yapmadılar. Buna rağmen İngiltere, Ottawa'da ABD ve diğer NATO üyelerini, Ortadoğu Komutanlığı'nın önemi ve Türkiye'nin buna dahil olması konusunda ikna etti. NATO Konseyi'nin Ottawa'da yaptığı görüşmeler sonunda, İngiltere'nin sorumluluğunda bir Ortadoğu Komutanlığı kurulması ve Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya üye olması konusunda prensip anlaşmasına varıldı.³⁶

İngiltere, NATO üyesi müttefiklerinden Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulması yönünde destek almasına rağmen, bu komutanlığın oluşturulmasında Türkiye ile birlikte kilit bir rol üslenecek Mısır'ı da ikna etmesi gerekmektedir. Fakat Mısır, 1936 tarihli İngiltere-Mısır Antlaşması'ndan memnun değildi. Süveyş Kanalı ve çevresinde İngiliz askerlerinin varlığı, Mısır'ı rahatsız etmekteydi. Bu sebeple İngiltere, Mısır'ın 1936 tarihli İngiliz-Mısır Antlaşması'nı her an feshedebileceğini bildiği için, bir an önce bu ülkeyi, Ortadoğu Komutanlığı'na kurucu üye olarak davet etme kararı aldı.³⁷

İngiltere, Ortadoğu Komutanlığı'na Mısır'ın daveti konusunda ABD, Fransa, Türkiye ile anlaştıktan sonra, bu devletlerle birlikte 13 Ekim 1951'de Mısır'ı diğer kurucu üyelerle eşit haklara sahip olarak Ortadoğu Komutanlığı'na davet etti. Mısır'a verilen mesajda kullanılan cümleler özenle seçilerek Ortadoğu Komutanlığı'na katılmasıyla Mısır'ın özgür dünyada alacağı rol ve kazanımlar öne çıkarıldı. Ayrıca İngiltere, Ortadoğu Komutanlığı'na bağlı olmayan İngiliz askerlerinin Mısır'dan çıkarılacağına garantisi veriyordu. Süveyş Kanalı çevresinde

³⁶ Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika'nın...*, s. 50-51; FO371/101848/WK1011/1, Annual for 1951, 2 January 1952.

³⁷ Yeşilbursa, "Turkey's Participation in the...", s. 87.

bulunan İngiliz askeri üssü, savaşta ve barışta Mısır ile ortak işbirliğiyle Ortadoğu Komutanlığı'na dönüştürülecekti.³⁸

Mısır Hükümeti 14 Ekim 1951'de verdiği cevapta, Mısır'da İngiliz askerlerinin varlığı devam ettikçe herhangi bir savunma paktı içinde bulunmayacaklarını belirttikten sonra 1936 tarihli İngiliz-Mısır Antlaşması'nı da feshettiklerini açıkladı. Mısır'ın red cevabı vermesiyle birlikte kısa sürede Ortadoğu Komutanlığı fikrinin gerçekleşmeyeceği anlaşıldı. Fakat İngiltere ve müttefikleri, Mısır'ın olumsuz tavrına rağmen Ortadoğu Komutanlığı için çalışmalarını devam ettirme kararı aldılar. Bununla birlikte İngiltere'nin, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği konusunda itiraz edeceği hiçbir nokta kalmamış oluyordu. Zaten İngiltere bu tarihten itibaren Türkiye'nin NATO'ya girmesi karşısında olumlu inisiyatif gösterecekti. Türk Hükümeti de, Ortadoğu savunması konusunda üzerine düşen görevi yerine getirmesi nedeniyle, NATO üyeliği için ABD ve İngiltere nezdinde baskılarını arttıracaktı.³⁹

Daha önce belirtildiği üzere Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak çağrılmasına Eylül 1951'de Ottawa'da yapılan NATO Bakanlar Konseyi'nde oybirliğiyle karar verilmişti. Fakat İngiltere'nin ortaya attığı Ortadoğu Komutanlığı çerçevesinde yapılan görüşmelerde Türkiye ve Yunanistan'ın askeri kuvvetlerinin bağlı bulunacağı komutanlık, taraflar arasında tartışmalara neden oldu. Çünkü İngiltere, bu iki devletin ordularının NATO'dan ayrı Ortadoğu bölgesindeki ülkelerin de katılımıyla oluşturulacak ve komutanın İngiliz olacağı bir komutanlığa dahil olmasını istiyordu. Türkiye ise askerlerini NATO'nun bir parçası olarak bir Amerikalı komutanın emrine verme niyetindeydi. Türkiye'ye göre Atlantik Paktının tek bir müdafaa kuvveti vardı, o da ABD'li General Eisenhower emrindeki Avrupa ordusuydu. Bu nedenle Türkiye, Eisenhower'ın kumandası dışında başka bir komutanlıkta görev alarak kendi sınırlarını koruyamayacağını düşünmekteydi.⁴⁰

Türkiye'nin askeri birliklerinin NATO'da nasıl bir rol alacağı tartışmaları, Fransa'nın ortaya attığı bir ara formülle çözüme kavuşturuldu. Buna göre, Türk ve Yunan kara kuvvetleri, Güney Avrupa Komutanlığı'nın emri altına konulmuş, bu

³⁸ Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika'nın...*, s. 55.

³⁹ Bağcı, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁰ FO371/101848/WK1011/1, Annual for 1951, 2 January 1952.

iki devletin deniz kuvvetleri ise, kurulması düşünülen Ortadoğu Komutanlığı'na bağlanması kararlaştırıldı. Bu sorun, Ekim 1951'de Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı'na katılmayacağını açık bir şekilde deklare etmesiyle tamamen çözüme kavuşturuldu. Böylece Türkiye, 18 Şubat 1952'de yapılan NATO'ya resmen girerek, 20-25 Şubat 1952'de NATO Konseyi'nin Lizbon'da yaptığı toplantıya tam üye olarak katıldı.⁴¹ Türkiye'nin NATO'ya katılma kararı, 18 Şubat 1952'de TBMM'de oybirliğiyle kabul edilerek onaylandı.⁴²

Türkiye'nin NATO'ya üye olması, TBMM'de olduğu gibi Türk kamuoyunda da heyecanla karşılandı. *Cumhuriyet Gazetesi*, TBMM'nin aldığı kararı tarihi bir adım olarak göstererek, II. Dünya Savaşından itibaren Batılı demokrasiler ile birleşmek niyetinde olan Türkiye'nin büyük mesafeler kat ettiğini belirtti. Cumhuriyetin kurulmasından itibaren bütün hükümetlerin Batı dünyasına entegre olmak için çaba sarf ettiği belirtilip bunun sonunda ödül olarak NATO'ya girildiği ifade edildi. Ayrıca aynı gazetede pakta girmekle Türkiye'nin doğu sınırlarından Trakya'ya kadar uzanan tüm topraklarının bundan böyle Avrupa'nın bölünmez bir parçası olacağını belirtilerek, Batı medeniyetine ve insan haklarına inanan bir Türkiye'nin Atatürk'ün çizdiği dış politika ekseninde yükselmeye devam edeceği vurgulanmıştır.⁴³

DP Hükümeti'ne yakınlığıyla bilinen *Zafer Gazetesi'nde* ise Türkiye'nin NATO'ya girişi, tamamen Demokrat Parti'nin bir başarısı olarak gösterildi. Gazetede, Türkiye'nin NATO'ya girerek dünyanın barış cephesindeki yerini resmen aldığı belirtilerek, pakta katılmakla yalnız Türkiye'nin değil tüm üye ülkelerin de güvenliğinin garanti altına alındığı vurgulandı. Ayrıca DP'den önce iktidarda bulunan CHP Hükümeti'nin NATO'ya girme konusunda DP Hükümeti kadar istekli bulunmadığına değinilerek, muhalefet partisine eleştiride bulunulmuştur. Adnan Menderes Hükümeti'nin NATO üyeliği konusunda kararlı ve azimli bir politika izleyerek Türkiye'yi bu pakta dahil etmeyi başarmasından övgüyle söz edilmiştir.⁴⁴

⁴¹ FO371/107547/WK1011/1, Annual for 1952, 9 January 1953.

⁴² Türkiye'nin NATO'ya Katılmasına Dair 18 Şubat 1952 tarih ve 5886 sayılı Kanun için bkz. *Düster*, III. Tertip, Cilt: 33, s. 314-315.

⁴³ *Cumhuriyet*, 19 Şubat 1952.

⁴⁴ *Zafer*, 19 Şubat 1952.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORTADOĞU VE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

3.1. İngiltere'nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye

İngiltere, bir imparatorluk ve dünya gücü olmasına rağmen, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ağır bir mali krize girdi. 1945 yılı itibariyle İngiltere'nin üç milyar Sterlin'den fazla dış borcu vardı. Mali krizden kurtulmak amacıyla İngiltere, ABD'den 3,5 milyar Dolar dış borç aldı. Fakat ABD'nin bu yardımı İngiltere'yi rahatlatmadı. Bunun sonucu olarak 1946 ve 1947 yıllarında İngiltere, ağır ekonomik ve mali krizler yaşadı. İngiliz Hükümeti, ekonomik krizin etkilerini azaltmak amacıyla savunma ve dış harcamalarını azaltma yoluna gitti. İlk etapta bazı sömürgelerinden çekilerek ekonominin yükü hafifletilmek istendi. Buna rağmen İngiltere, özellikle Ortadoğu'da hayati çıkarları olması nedeniyle, hala askeri ve ekonomik açıdan taşıyamayacağı bir yükün altındaydı.¹

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Ortadoğu politikasındaki temel hedefi, bölgedeki askeri ve ekonomik çıkarlarını devam ettirmektir. Fransa'nın güdümünde olan Suriye ve Lübnan çıkarıldığında, Ortadoğu'nun büyük bir bölümü hala İngiltere'nin kontrolündeydi. Fakat savaş sonrası ortaya çıkan Arap milliyetçiliği ve Sovyet yayılması, İngiltere'nin bölgedeki durumunu tehlikeye soktu. Sovyetler Birliği, Ortadoğu'ya doğru ilerleyebilmek için Türkiye, Yunanistan ve İran'a baskı yapmaya başladı. İngiltere, Ortadoğu bölgesinde hayati çıkarlara sahip olması nedeniyle, Sovyetler Birliği'nin bu girişimlerini tehdit olarak algıladı. Sovyet tehlikesine önlem olarak, bölge ülkeleriyle yapmış olduğu antlaşmalarının dışında, daha geniş katılımlı savunma paktı kurmayı hedeflemekteydi. Ortadoğu savunması için İngiltere, bölge ülkelerinin yanı sıra Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Fransa gibi Batılı büyük devletleri de, oluşturulacak çok taraflı savunma paktına ortak etmeyi düşünüyordu. Böylece Ortadoğu'nun zenginliklerine yönelik Sovyet tehdidi önlenilecek ve İngiltere, bölgedeki hayati çıkarlarını devam ettirebilecekti.

¹ Roger Louis, *The British Empire in the Middle East: Arab Nationalism, the United States, and postwar imperialism*, Oxford: Clarendon Press, 1984, s. 3-50.

İngiltere; Mısır, Kıbrıs, Irak, Ürdün, Libya, Yemen ve Filistin gibi Ortadoğu ülkelerinde hatırı sayılır bir güce sahipti. Bunun dışında İngiltere'nin Mısır, Irak ve Ürdün ile karşılıklı savunma antlaşmaları da vardı. İngiltere, bölge ülkelerinin sosyal ve ekonomik şartlarını iyileştirmek ve bölgede İngiltere'nin ekonomik, stratejik ve politik çıkarlarını korumak için 1945'de İngiliz Ortadoğu Bürosu'nu kurdu. Bu büronun görevleri, bölge ülkelerine siyasi, ekonomik ve sosyal konularda danışmanlık yapmaktı. Fakat II. Dünya Savaşı'ndan ağır bir darbe alarak çıkan İngiltere ekonomisi, bu büronun etkin bir şekilde çalışmasına engel oldu. Ayrıca Arap ülkeleri, İngiltere'nin bu hareketini, emperyalizmin değişik bir şekli olarak kabul etmeleri, Ortadoğu Bürosu'nun etkili olamamasında bir başka sebep olacaktı.²

İngiltere, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu ülkelerine eskiye göre daha az askeri ve ekonomik yardımlarda bulunabiliyordu. Buna rağmen İngiltere için Ortadoğu'nun öneminde hiç bir değişiklik olmamıştır. Çünkü Sovyetler Birliği'ne karşı güçlü bir savunma üssü olması, İngiltere'nin ekonomik çıkarları olduğu Hint Denizi ve Afrika bölgelerinin önünde güvenlik şeridi oluşturması, zengin petrol rezervlerine sahip olması ve haberleşmede stratejik bir konumda olması nedeniyle Ortadoğu bölgesi, hala İngiltere için hayati önem taşımaktaydı. İngiliz Genelkurmayı, Haziran 1946'da Ortadoğu bölgesinin stratejik önemini şu şekilde özetlemekteydi:

- a) Ortadoğu'nun güvenliği, sadece İngiltere'nin değil aynı zamanda İngiliz Milletler Topluluğu'na bağlı uluslar için önemlidir;
- b) Düşmanın [Sovyetler Birliği] önem verdiği bölgedeki stratejik hava üslerinin korunması;
- c) İngiltere'nin petrol rezervlerinin güvenliğinin sağlanması;
- d) Öncelikle İngiliz askeri gücünün dayanıklı olduğunu Sovyetlere göstermek ardından İngiltere'nin yakın ilişkide bulunduğu bölgede, saldırılara karşı güçlü bir savunma alanı oluşturulması.³

Ayrıca Mart 1949 tarihli hükümet raporuna göre, İngiltere'nin bölgedeki önemli stratejik ihtiyaçları şu şekilde sıralanmaktaydı:

² Behçet Kemal Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri", *Türkiye Günlüğü*, Sayı. 77, (Yaz-2004), s. 75-76.

³ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Britain's Post-War Defence Policy in the Middle East and its Impact on Turkey, 1945-1950", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 45, (Kasım-1999), s. 1128.

- a) Stratejik hava gücü için hava üssü;
- b) Mısır’da bir tane ana üs;
- c) Mısır üssü ve Ortadoğu petrollerini korumak için, başta Mısır olmak üzere diğer bölge ülkeleri (Türkiye, Irak, Lübnan, Suriye, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan) ile iyi ilişkiler geliştirmek.⁴

Ortadoğu’nun güvenliğini, İngiltere’nin güvenliği ile eş sayan İngiliz Hükümeti, II. Dünya Savaşı’ndan sonra Filistin’de kurulmak istenen Yahudi devleti ve Arapların bağımsızlıklarını ilan etmek istemeleri gibi sorunlarla karşı karşıya kaldı. İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bewin, Ortadoğu ülkelerine askeri ve ekonomik yardım teklif ederek, bu ülkelerin İngiltere ile olan stratejik ortaklıklarına devam etmelerini hedefledi. Bewin, Ortadoğu ülkeleriyle daha önce yapılmış olan ikili antlaşmaları, tek bir çatı altında toplamayı istiyordu. Bewin’in böyle bir girişimde bulunmasının asıl sebebi, bütün Ortadoğu ülkelerini içine alacak bir savunma sistemini, İngiltere’nin öncülüğünde gerçekleştirmekti. Böylece İngiltere, Ortadoğu’nun güvenliğini ortak bir savunma sistemi içerisinde sağlayacak ayrıca hammadde ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir bölge oluşturmuş olacaktı.⁵

İngiltere’nin Mısır ile 1956’da, Irak ile 1957’de ve Ürdün ile 1968’de sona eren ikili müttefik antlaşmaları vardı. Bu antlaşmalara göre İngiltere, barış döneminde yukarıda adı geçen ülkelerde küçük askeri birlikler bulundurabilecek, savaş zamanlarında bu ülkelere istediği gibi asker sokabilecek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecekti. Fakat II. Dünya Savaşından sonra bölgede ortaya çıkan Arap milliyetçiliği, İngiltere üzerinde bu antlaşmaların iptal edilmesi yönünde baskı oluşturdu. Bu baskılara rağmen İngiltere, bu antlaşmaları çok taraflı savunma antlaşmaları haline getirerek Ortadoğu bölgesinde hayati çıkarlarını devam ettirebilmenin yollarını arıyordu. Ancak Mısır ve Irak’taki İngiltere aleyhtarlığı, gün geçtikçe artmaktaydı. Özellikle Mısır’da iktidara gelen her hükümet, İngiltere’nin Mısır ve Sudan’dan askerlerini tamamen çekmesini ayrıca Sudan’ın Mısır ile birleşmesini istemekteydi. Irak halkı ise, 1930 İngiltere-Irak Antlaşmasına göre İngiltere’nin Irak topraklarında hava üssü ve asker bulundurmalarından hoşnut

⁴ Yeşilbursa, “Britain’s Post-War Defence Policy...”, s. 1129.

⁵ David R. Devereux, *The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East*, London: 1990, s. 43.

değildi. İngiltere ile II. Dünya Savaşı sonunda müttefik antlaşmasını yenileyen tek ülke Ürdün oldu. Bu antlaşmaya göre İngiltere, Amman ve Mafraq'ta hava üssü bulunduracak ve bunun karşılığında Ürdün'ü dış tehditlere karşı koruyacaktı. İngiltere, bölge ülkeleriyle ikili antlaşmalarla Ortadoğu'da varlığını sürdürmeye gayret etse de, gerçekte ABD tarafından desteklenen ve bütün Ortadoğu ülkelerinin katıldığı ortak bir savunma örgütü kurmak istiyordu.⁶

II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler sonunda İngiltere, Ortadoğu ülkelerinin siyasi istikrarsızlık içinde olduğunun bilincindeydi. Bu ülkelerde yaşanan darbeler, şiddet olayları ve hızla yükselen Arap milliyetçiliği, bölgedeki İngiltere aleyhtarlığını tırmandırmaktaydı. Bu nedenle Ortadoğu'ya yönelecek olası bir Sovyet saldırısını, ne Arap ülkeleri ne de İngiltere tek başına karşı koyabilirdi. İngiliz Genelkurmayına göre, Ortadoğu'da sadece Türkiye ve Ürdün, Sovyet baskısına direnebilirdi. Bu nedenle Türkiye, Ortadoğu savunmasında İngiltere açısından stratejik bir öneme sahipti. Türkiye, Batılı müttefiklerinin de yardımıyla Sovyet saldırısına karşı koyabilirdi. Türkiye'nin Ortadoğu savunması için önemini anlayan İngilizler, bu ülkenin savunma planlarını yaparken İngiltere ve Batılı devletlerle işbirliği yapmasını istemekteydi. Sovyet karşıtı Batılı devletler tarafından desteklenen bir Türkiye, Ortadoğu'ya yönelik Sovyet saldırılarına engel olabilirdi. Bu sebeple İngiltere, Türkiye'nin coğrafi, tarihi ve askeri öneminden dolayı Ortadoğu'da yapılacak her türlü antlaşmada yer almasını istemekteydi.⁷

İngiltere, 1950 yılı başlarında ABD'nin Ortadoğu'da bölgesel bir savunma paktının kurulmasına sıcak bakmadığını bilmesine rağmen Mısır'la arasındaki Süveyş Kanal Üssü sorununu çözebilme umuduyla Ortadoğu'da bölgesel bir savunma paktını ciddi olarak düşünmeye başladı. Çünkü Mısır Hükümeti, Süveyş'ten İngiliz askerlerinin çekilmesi için baskılarını arttırmaya başlamıştı. İngiltere'ye göre Mısır'daki İngiliz askerlerinin varlığı, sadece İngiltere için değil tüm Batı dünyasının güvenliği ve çıkarları için gerekli bir zorunluluktur. İngiltere, Mısır'ı "**Ortadoğu Komutanlığı**" adı altında Batılı devletlerle (İngiltere, ABD ve Fransa) eşit koşullarda kurulacak bir organizasyona davet etmeyi düşünüyordu. Böylece Mısır'ın Süveyş'teki İngiliz askerlerine olan itirazı ortadan kalkacak, Mısır topraklarında

⁶ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 77-78.

⁷ Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika'nın...*, s. 16-17.

müttefiklerin ortak askeri birliklerinin görev yapacağı vurgulanacaktı. Sonuç olarak İngiltere, Mısır'a Ortadoğu Komutanlığı'nda eşit bir statü teklif etmeyi ve Mısır ile arasındaki sorunları halletmeyi planlıyordu. Bu düşünceyle İngiltere, Mayıs 1950'de müttefiklerine NATO modelinde (Türkiye, Mısır, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi ülkeleri de içine alan) bir Ortadoğu Komutanlığı kurmak istediğini bildirdi.⁸

İngiltere'nin Ortadoğu Komutanlığı kurma teklifi, ABD tarafından uygulanamaz bir proje olarak görüldü ve Ortadoğu bölgesinin sorumluluğunun İngiltere'ye ait olduğu belirtildi. ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin başta Batı Avrupa'nın savunması olmak üzere dünyanın bir çok bölgesinde yükümlülük altında olduğunu, bu sebeple Ortadoğu Komutanlığı projesine katkıda bulunamayacağını açıkladı. Fakat 1950 yılında Kore Savaşı'nın çıkması, ABD'nin Ortadoğu'ya bakışını değiştirdi. Çünkü ABD, İngiltere'nin Ortadoğu petrollerini Sovyetlere karşı tek başına koruyamayacağının farkına vardı. Ayrıca Süveyş Kanal Üssü'nün Ortadoğu savunmasında kilit bir rol oynaması ve İngiltere'nin burayı tek başına savunamayacağının anlaşılması, ABD'yi harekete geçmeye zorladı. Amerikan yönetimine göre Ortadoğu, ne Avrupa ne de Uzak Doğu kadar stratejik öneme sahipti. Bu sebeple bu bölgenin savunmasında sorumluluk almak istemiyordu. Fakat Kore Savaşı ile birlikte ABD yönetimi, Ortadoğu'da çok taraflı bir savunma organizasyonuna olumlu bakmaya başladı. Giderek daha tehlikeli bir boyuta ulaşan Sovyet tehdidi, ABD ve İngiltere'yi Ortadoğu savunması konusunda ortak bir noktaya yöneltti. Kore Savaşı'yla birlikte ABD, Mısır'daki İngiliz askeri varlığına daha olumlu bakmaya başlıyor ve bölgenin sorumluluğunu İngiltere ile paylaşma yoluna gidiyordu. Bütün bu gelişmelere rağmen ABD, Ortadoğu bölgesinde askeri bir sorumluluk almaktan özellikle kaçınmaya devam etmekteydi.⁹

Fakat Sovyetler Birliği'nin güneye doğru genişleme eğilimi içine girmesi ve İngiltere'nin bunu önleyecek gücünün olmaması, ABD Dışişleri Bakanlığını harekete geçirdi. ABD Dışişleri Bakanlığı, ABD'nin Ortadoğu savunmasına daha fazla

⁸ **Behçet Kemal Yeşilbursa**, "İngiltere'nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi (1950-1953), *Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 753-754.

⁹ **George McGhee**, *Envoy to the Middle World: adventures in diplomacy*, New York: Harper and Raw Publishers, 1983, s. 205-212.

kayıtsız kalamayacağını ve bölgede daha aktif bir rol oynaması gerektiğini savundu. İngiltere'nin Mısır ile arasındaki Süveyş Kanal Üssü sorununu çözememiş olması ayrıca Kore Savaşı sonrası dünyada gerilen siyasi hava, ABD'nin Ortadoğu'da çok taraflı bir savunma paktına sıcak bakmasına neden oldu. ABD'ye göre bölgede oluşturulacak çok taraflı bir savunma paktı, İngiltere ile Mısır arasındaki anlaşmazlığa son verebilecek olumlu bir hareket olacaktı. İngiltere-Mısır anlaşmazlığı, ABD'nin Ortadoğu'da oluşturulmasını istediği Sovyet karşıtı düşüncenin gelişmesine engel olabilirdi. Bu nedenle ABD, Ortadoğu'da çok taraflı bir savunma paktına prensip olarak evet demek zorunda kaldı.¹⁰

İngiltere ve ABD, Ortadoğu Komutanlığı projesini tartışırken Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olmak için yaptığı girişimler, bu konuya yeni bir boyut getirdi. 1949 yılında kurulan NATO'ya Türkiye'nin daha önce ümit verilmesine rağmen alınmayışı, Türk kamuoyunda hayal kırıklığı yaratmıştı. Türkiye, Sovyet tehdidi karşısında ya ABD'nin direkt garantisini almak ya da NATO'ya dahil edilmek istiyordu. İngiltere ve Fransa'nın 1939 yılında yapılan antlaşma gereği Türkiye'ye verdikleri güvence, artık Sovyet tehlikesine karşı Türkiye'yi tatmin etmiyordu. Mayıs 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, kendisinden önceki hükümetin NATO'ya girme konusundaki kararlı dış politikasını devam ettirdi. Fakat Türkiye'nin çabalarına rağmen İngiltere, bu ülkenin NATO üyeliğine karşı idi. İngiltere gerekçe olarak; ABD'nin Türkiye'ye daha fazla siyasi teminat veremeyeceğini, İngiltere ve Türkiye arasında yapılacak askeri görüşmelerin ABD olmaksızın bir şey ifade etmeyeceğini belirtti. Çünkü İngiltere ve ABD'nin Ortadoğu'daki planları birbirleriyle bağlantılıydı. Özellikle İngiltere, Türkiye'nin NATO yerine Ortadoğu'daki savunma planlarına dahil olmasını istiyordu. İngiltere, NATO'ya bağlı olarak faaliyet gösterecek bir Ortadoğu savunma paktına; ABD, Türkiye ve Yunanistan'ı dahil ederek, bölge ülkelerinin de bu pakta ilgilerini çekebileceğini ummaktaydı. İngiltere Savunma Bakanlığına göre, NATO yerine ABD'nin Türkiye'ye savunma garantisi vermesinin yeterli olacağı düşüncesindeydi. Fakat ABD, Türkiye'ye tek taraflı olarak güvence vermek istemiyordu. ABD Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ve Yunanistan'a NATO üyeliği verilmezse ABD,

¹⁰ **Robert J. Donovan**, *The Tumultuous Years: The Presidency of Harry S. Truman, 1949-1953*, New York, 1982, s. 204-205.

İngiltere ve Fransa'nın destekleyeceği, Türkiye, Yunanistan ve İran'ın dahil olacağı bir savunma paktının kurulmasını düşünmekteydi.¹¹

Kore Savaşı'nın patlak vermesi ve Türkiye'nin ABD'den sonra Kore'ye Birleşmiş Milletler bünyesinde asker gönderen ikinci ülke olması, Demokrat Parti Hükümeti'ni NATO üyeliği konusunda ümitlendirdi. Temmuz 1950'de Kore'ye asker gönderme kararı almasından hemen sonra DP Hükümeti, Türkiye'nin NATO üyeliği için ikinci başvurusunu yaptı. Fakat İngiltere, Türkiye'nin NATO'ya dahil edilmesinde bazı engeller olduğunu iddia etmekteydi. İngiltere'ye göre Atlantik Paketi, Batılı devletlerin ortak bir kültür üzerine bina ettikleri bir organizasyondur. Bunun dışında NATO'ya üye diğer Avrupalı devletler, bu paktın sınırlarının genişletilmesinden ve daha fazla askeri sorumluluk almaktan kaçınmaktaydılar. Bu nedenle Eylül 1950'de toplanan NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye ve Yunanistan'ın müracaatlarını kabul etmedi. Fakat bu iki ülkenin NATO'ya "iştirakçi ülke" sıfatıyla Akdeniz'in savunulması planlarına dahil olmaları kabul edildi.¹²

Kore Savaşı ve hemen arkasından Türkiye'nin NATO'ya dahil olabilmek için yaptığı girişimler, İngiltere'nin Ortadoğu Komutanlığı kurulması yönündeki umutlarının gerçekleşmesi için bir fırsat oluşturdu. Ortadoğu'daki gelişmelere uzak olmasına ve hala Avrupa ile Uzakdoğu'nun güvenliğine önem vermesine rağmen ABD, İngiltere'nin Ortadoğu güvenliği için atacağı ilk adımı beklemekteydi. Amerikan Hükümeti, Türkiye'ye direkt bir garanti vermeye ya da Türkiye'nin Ortadoğu Komutanlığına katılmasına sıcak bakmıyordu. ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dahil edilerek Ortadoğu savunmasına katkıda bulunabileceklerini düşünmekteydi. Böylece Amerikan Hükümeti, Türkiye için daha az yükümlülüğün altına girmiş olacaktı ve bu konunun ABD Kongresi'nden daha rahat geçebileceğine inanılmaktaydı. ABD Hükümeti, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya dahil olduktan sonra Ortadoğu savunmasında yer almalarının, İngiltere'nin Ortadoğu Komutanlığı düşüncesiyle ters düşmediği kanısındaydı. Ayrıca bu

¹¹ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 86-88.

¹² FO371/95267/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1950, 13 January 1951; Sander, *Türk-Amerikan...*, s. 75-76.

gelişmenin, İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş Üssü sorununun çözümünde de etkili olacağı düşünülmektedir.¹³

ABD Dışişleri Bakanlığı ile Amerikan Kongresi'nin ortak görüşü, Türkiye ve Yunanistan'a NATO üyeliği verilerek bu iki ülkenin güvenliğinin sağlanması yönündeydi. Ayrıca ABD Hükümeti, Türkiye'ye tek taraflı bir güvence vermeye tereddütlü bakmaktaydı. Türkiye'yi NATO kapsamında korumak isteyen ABD, bu ülkedeki askeri üsleri de kullanmayı düşünüyordu. Fakat ABD'nin bu görüşüne karşı İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olmasına karşı çıkıyordu. İngiliz Hükümeti, ABD'nin Türkiye'ye, İngiltere ve Fransa'nın 1939'da verdiği güvenceye denk bir güvence vermesini istemekteydi. Ancak 16 Mayıs 1951'de Washington'da yapılan ABD-İngiltere görüşmelerinde, ABD'nin Türkiye'ye tek taraflı bir güvence veremeyeceği, İngiliz heyeti tarafından anlaşıldı. İngiliz heyeti yapılan görüşmelerde, Türkiye'nin NATO üyeliğiyle beraber ABD'nin Ortadoğu savunmasında daha sıcak bakabileceğini anladı. Böylece İngiltere, Ortadoğu'da ABD'nin desteğini kazanmış olacak ve Türkiye'nin NATO'ya üye olması Ortadoğu savunmasını sekteye uğratmamış olacaktı. Bu nedenle İngiltere, Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı güttüğü olumsuz politikadan vazgeçmek zorunda kaldı. 22 Mayıs 1951'de toplanan İngiliz kabinesi, Türkiye ve Yunanistan'ın Ortadoğu savunmasında çok önemli bir noktada olduklarını düşünerek, bu iki ülkenin NATO üyeliğini prensip olarak kabul etme kararı aldı. Eğer Türkiye NATO'ya girerse, komutanının İngiliz olacağı ve Türkiye'nin önemli rol oynayacağı bir Ortadoğu Komutanlığı kurulması yolunda çok önemli bir adım atılmış olacaktı. İngiltere Genelkurmay Başkanlığı da İngiliz kabinesi ile paralel düşünmekteydi. İngiliz Genelkurmayına göre, Ortadoğu'nun güvenliğinde Türkiye çok stratejik bir noktadaydı. Ortadoğu'ya yapılacak olası bir Sovyet saldırısında, Türkiye'nin askeri gücü olmaksızın bölgenin güvenliği sağlanamazdı. Sonuç olarak İngiliz Hükümeti, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üyeliklerine onay vermeye karar verdi, fakat bunun karşılığında Ortadoğu'da İngiltere'nin öncülüğünde kurulacak Ortadoğu Komutanlığı'na ABD ve Türkiye'nin destek vermesini şart koşacaktı.¹⁴

¹³ Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years in the State Department*, New York: 1969, s. 562-563.

¹⁴ Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika'nın...*, s. 40-43.

İngiltere ve ABD arasındaki uzun pazarlıklar sonucunda Eylül 1951’de Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya üyeliği konusunda anlaşmaya varıldı. 20 Eylül’de Ottawa’da toplanan NATO Konseyi, Türkiye ve Yunanistan’ın NATO’ya üye olmasına ve İngiltere’nin güdümünde bir Ortadoğu Komutanlığı kurulmasına karar verdi. İngiltere ve ABD, Türkiye’nin NATO’ya davet edilmesinden iki gün sonra Türk Hükümeti’nden Ortadoğu Komutanlığı’na katılmasını istedi. İngiltere Dışişleri Bakanı Morrison, 20 Eylül 1951’de Türk Hükümeti’ne bir mesaj göndererek; Türkiye’nin NATO dışında Ortadoğu savunmasında da hayati bir rolü olduğunu belirterek, Türkiye’nin Ortadoğu Komutanlığı kurulmasında kendilerine katılmalarını talep etti. Morrison’un mesajında ayrıca, Mısır’ın da komutanlığa davet edileceği Türk Hükümeti’ne bildirilmekteydi.¹⁵

Türkiye’nin Ortadoğu Komutanlığında alacağı rol ile ilgili görüşmeler yapmak üzere İngiltere, ABD ve Fransa’nın askeri yetkilileri, 12 Ekim 1951’de Türkiye’ye geldiler. Yapılan görüşmelerde Türkiye, askeri birliklerini Ortadoğu Komutanlığı’nda bir İngiliz subayının emrinde değil, NATO’nun Güney Avrupa Komutanlığı’nda bir Amerikan subayının emrine vermek istiyordu. Türk Hükümeti, Türkiye’nin Ortadoğu ülkesi olmadığını ve Avrupa’nın ayrılmaz bir parçası olduğunu ısrarla vurgulamaktaydı. Hükümete göre, Türkiye’nin NATO üyeliği ile Ortadoğu Komutanlığı’nın kurulması birbirinden bağımsız iki olaydı. Fakat İngiltere, Türkiye’nin bu konuyu tam olarak algılayamadığını düşünmekteydi. İngiltere temsilcisi bu konuya açıklık getirerek, Türkiye’nin hem NATO’da hem de Ortadoğu’da birbiriyle bağlantılı bir görev üstleneceğini belirtti.¹⁶

Sonuçta 13 Ekim 1951’de Türkiye, İngiltere, ABD ve Fransa ile birlikte Ortadoğu Komutanlığı teklifini Mısır’a sunmayı kabul etti. Bu konuyla ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yaptı:

Bu proje, Mısır’ı olduğu kadar, Türkiye’yi de birinci derecede ilgilendiren Orta-Şark savunmasını temin etmeğe matuf bulunmakta; Mısır’a tam eşitlik haklarıyla ve layık olduğu büyük ehemmiyetle mütenasip bir mevki temin etmekte ve nihayet, İngiltere ile Mısır arasında Süveyş Kanalı işinden doğan gergin durumu Mısır’ın olduğu kadar bütün hür dünyanın menfaatlerini koruyan çok taraflı bir tertip içinde mâkul ve icaplara uygun bir şekilde halletmek imkânlarını

¹⁵ FO371/101848/WK1011/1, Annual for 1951, 2 January 1952; Sever, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁶ Yeşilbursa, “İngiltere’nin Ortadoğu Savunma...”, s. 756.

cemetmektedir. Bu itibarla Türkiye hükümeti, Orta-Şark'da sulh ve istikrarın korunması ile ilgileri müsellemler bulunan ve bunu temin için gereken maddî imkânlarla malik olan Birleşik Amerika ve Fransa hükümetleriyle mutabık olarak, dost Mısır hükümeti nezdinde mezkûr projeyi desteklemeyi kararlaştırmış ve bu kararı tatbiken, Kahire'deki Büyükelçisi, projenin İngiltere Büyükelçisince Mısır hükümetine tevdiinden sonra, 13 Ekim günü, Birleşik Amerika ve Fransa Büyükelçileri gibi, Mısır Hariciye Nazırını ziyaret ederek dostane tavsiyelerde bulunmuştur.¹⁷

denilerek Türk Hükümeti'nin Ortadoğu Komutanlığı konusunda İngiltere, ABD ve Fransa ile hem fikir olduğu kamuoyuna duyurulmuştur.

İngiltere, müttefiklerinden Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulması için destek aldıktan sonra, bu teklifi bir an önce Mısır'a iletmek istiyordu. Çünkü İngiltere, Mısır'ın 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'na son vereceğinden endişelenmekteydi. Fakat İngiltere'nin Mısır Büyükelçisi Stevenson, Mısır için Ortadoğu Komutanlığı'nın hiçbir şey ifade etmeyeceğini, İngiliz askerleri Süveyş Üssü'nü boşaltana kadar Mısır'ın İngiltere ile işbirliğine yanaşmayacağını İngiliz Hükümeti'ne rapor etti. Stevenson'a göre Ortadoğu savunması için yapılacak teklif, Mısır Hükümeti tarafından hemen reddedilecekti. Çünkü Mısır'a teklif edilen Ortadoğu Komutanlığı, İngiliz askerlerinin Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltmalarını sağlamadığı gibi, Mısır Hükümeti'ne ekstra sorumluluklar da yüklemekteydi. Stevenson'un uyarılarına rağmen, 13 Ekim 1951'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin Kahire Büyükelçileri, Mısır'ı Ortadoğu Komutanlığı'na kurucu üye olarak davet ettiler. Mısır'a yapılan teklif şu başlıkları kapsamaktaydı; Ortadoğu Komutanlığına bağlı olmayan İngiliz kuvvetleri, Mısır'ı terk edecekler, Süveyş Kanalı'nda bulunan İngiliz askeri üssü, savaşta ve barışta Mısır ile İngiltere'nin eşgüdümünde Müttefik Ortadoğu Komutanlığına dönüştürülecekti. Ayrıca Mısır ile Müttefik ülkelerin katılımıyla bir hava savunma organizasyonunun kurulması öngörülmekteydi. Bu teklifle Müttefikler, İngiltere ile Mısır arasındaki Süveyş Üssü sorununun çözüleceğini ummaktaydılar. Ayrıca Mısır'ın milli çıkarlarının korunmasıyla diğer Arap ülkelerinin de Ortadoğu Komutanlığı'na girmeleri sağlanacaktı.¹⁸

¹⁷ *Ayın Tarihi*, No: 215, (Ekim 1951), s. 18.

¹⁸ **Yeşilbursa**, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 90-91.

Mısır Hükümeti, İngiltere, ABD, Fransa ve Türkiye'nin ortaklaşa teklif ettiği Ortadoğu Komutanlığı önerisini hiç düşünmeden reddetti. Ayrıca Mısır Parlamentosu, 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması'nı ve 1889 Sudan Antlaşması'nı da hükümsüz sayan bir yasayı oybirliğiyle kabul etti. Mısır Hükümeti'nin aldığı bu karar, Arap kamuoyunda büyük bir coşku ve memnuniyete neden oldu. Çünkü 1948 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra İsrail'in topraklarını genişletmesi ve Arap topraklarını işgal etmesi, başta ABD ve İngiltere olmak üzere Batılı devletler tarafından tanınmıştı. Bu durum Arap dünyasında Batıya karşı nefret duygusu uyandırmıştı. Arap kamuoyuna göre Ortadoğu Komutanlığı, Mısır'da var olan işgalci asker sayısının daha da artmasından ve yabancılara yeni üsler tahsis etmekten başka bir şey ifade etmiyordu. Mısır Hükümeti'nin müttefiklerin teklifini reddetmesi nedeniyle, Ortadoğu Komutanlığı projesine önemli bir darbe inmiş oluyordu.¹⁹

Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı teklifini reddetmesi ve 1936 İngiliz-Mısır Antlaşması ile 1889 Sudan Antlaşması'nı feshetmesi, ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından kabul edilmedi. İngiliz Hükümeti, yukarıda adı geçen antlaşmalardan doğan haklarını kullanmaya devam edeceğini açıkladı. ABD Dışişleri Bakanlığı da, Mısır'ın olumsuz tavrının Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulmasına engel olamayacağını belirterek, İngiltere'nin Mısır'daki askeri varlığını destekleyeceğini deklare etti. Bu gelişmeler üzerine ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye, Arap ülkeleri katılmasa da Ortadoğu Komutanlığını kurmakta kararlı olduklarını gösterdiler. 10 Kasım 1951'de kurucu dört devlet, Ortadoğu Komutanlığının kuruluş prensiplerini açıklayan bir deklarasyon yayınladı. Deklarasyonun ana başlıkları şu şekildedir:

a) Ortadoğu Komutanlığının öncelikli görevi, Ortadoğu ülkelerinin isteği durumunda kendilerine gerekli planlama ve eğitim desteği vermektir.

b) Ortadoğu Müttefik Kuvvetler Komutanı, bölgedeki bütün müttefik güçlerini yönetmekle görevlidir. Bununla birlikte bu kuvvetlerin barış zamanında Müttefik Ortadoğu Komutanlığının emrine verilmesi, Ortadoğu'nun müşterek savunmasının bir ön şartı değildir.

¹⁹ **Tayyar Arı**, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004, s. 265.

c) Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun eşitlik temelinde gerçekleşebilmesi için, bütün bölge ülkeleri ayrı ayrı komutanlık ile ilişki içine girmelidir.

d) Kurucu devletler (ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye), oluşturulmak istenen Ortadoğu Komutanlığı'nın orijinal planında değişiklik yapmayı düşünemezler.²⁰

Fakat kurucu devletlerin yayınladığı bu deklarasyon, Mısır üzerinde hiçbir etki yapmadı. Ortadoğu Komutanlığı fikri, kağıt üzerinde kalarak uygulanma şansının yok denecek kadar az olduğu anlaşıldı. ABD, askeri kuvvet kullanmaya sıcak bakmıyordu. Türkiye ise baştan itibaren NATO'ya girebilmek ve ABD'den aldığı askeri yardımı devam ettirebilmek için Ortadoğu Komutanlığını desteklemek zorunda kalıyordu. Ayrıca Ortadoğu ülkeleri isteksiz tavırları ve İngiltere ile Mısır arasındaki ilişkilerin günden güne kötüleşmesi, Ortadoğu Komutanlığı'nın kurulmasını uygulanamaz hale getirmekteydi.²¹

Aralık 1951'e gelindiğinde ABD Hükümeti, İngiltere'nin Ortadoğu'da kontrolü kaybedeceğinden çekinmeye başladı. Bu nedenle, Ortadoğu'da daha aktif bir politika izleme kararı aldı. ABD'ye göre Süveyş'teki İngiliz askeri üssü, eski önemini yitirmiş durumdaydı. İngiltere'nin Mısır'da içine düştüğü istikrarsız durum, ABD'yi de yakından ilgilendirmekteydi. Bu sebeple Mısır'ı ikna edebilmek için Ortadoğu Komutanlığı projesi, yeniden gözden geçirilmeli ve yapılandırılmalıydı. Bunlara ek olarak, mümkün olabildiğince çok Arap ülkesi, Ortadoğu savunma sistemine dahil edilmeliydi. Böylece bölgedeki ülkelerin bir çoğu aktif olarak Ortadoğu Komutanlığı'nda yer alacak ve Mısır ile İngiltere arasındaki anlaşmazlıklar sona erebilecekti.²²

Mısır'ın kısa sürede Ortadoğu Komutanlığı'na kurucu üye sıfatıyla katılmasının mümkün olmadığını anlayan İngiltere, yeni bir plan geliştirdi. İngiliz Hükümeti, ABD'ye verdiği memorandumda, Ortadoğu Komutanlığı'nın 1951'deki dörtlü deklarasyona uygun olarak Mısır yerine Kıbrıs'ta kurulmasını teklif etti. Bu

²⁰ Yeşilbursa, "Turkey's Participation...", s. 89; FO371/101848/WK1011/1, Annual for 1951, 2 January 1952.

²¹ Yeşilbursa, "Turkey's Participation...", s. 90.

²² Peter L. Hahn, *The United States, Great Britain and Egypt, 1945-1956*, New York: UNC Press, 1991, s. 144.

nedenle İngiltere, yedi sponsor ülkenin (ABD, İngiltere, Fransa, Türkiye, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika) Ortadoğu Komutanlığı'nın teşkil edilmesi için Londra'da görüşmelere başlaması gerektiğini savundu. Bu toplantıya Ortadoğu ülkelerinden Mısır, stratejik ve siyasi öneminden dolayı, Irak ise Ortadoğu Komutanlığı'na sıcak bakması ve ekonomik, askeri potansiyeli ile stratejik konumu nedeniyle davet edilecekti.²³

Fakat Haziran 1952'ye gelindiğinde İngiltere ile Mısır arasındaki görüşmeler birden bire kesilince İngiltere, yedi sponsor ülkenin Londra'da yapacağı toplantıyı, fazla geciktirmeden yapma kararı aldı. Öncelikle ABD Hükümetine, 18 Haziran 1952'de **Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun (ODSO)** kurulması konusunda bir memorandum verildi. İngiliz Hükümeti, ilk etapta planlama ve koordinasyon görevi yürütecek bir yapının oluşturulmasını, daha sonra tam teşekküllü bir savunma organizasyonu kurulmasını istemekteydi. Bununla birlikte Ortadoğu Komutanlığı isminin, Ortadoğu Savunma Organizasyonu olarak değiştirilmesi de Amerika'ya teklif edildi. İngiltere ayrıca, Ortadoğu ülkelerini teklife sıcak bakmaması halinde dahi, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun (ODSO) en kısa sürede kurulacağını ABD Hükümeti'ne bildirdi. 26 Haziran'da ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson ile İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Londra'da ODSO konusunu görüşmek üzere buluştu. Her iki taraf Ortadoğu Komutanlığı yerine ODSO'nun kurulması fikrinde anlaştılar. Fakat ABD Dışişleri, İngiltere'nin Arap devletleri olmaksızın ODSO'nun kurulabileceği fikrine karşı çıktı. ABD'ye göre savunma organizasyonun oluşmasında ve gelişmesinde Arap devletleri mutlaka katkıda bulunmalı, İngiliz-Mısır anlaşmazlığı sona ermeliydi. ABD'ye göre, Arap ülkeleri tek tek sözlü ya da yazılı olarak ODSO'ya davet edilmeliydi. Aynı zamanda ABD, Ortadoğu'daki Batılı askeri güçlerin yetersizliğinden de çekinmekteydi.²⁴

Eden-Acheson görüşmesinden kısa bir süre sonra İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi, 8 Ağustos 1952'de DP yönetimine ODSO'nun kurulması hakkındaki İngiliz görüşlerini açıklayan bir memorandum gönderdi. Bu memorandumda, İngiliz-Mısır anlaşmazlığının kısa sürede çözümü için bu organizasyonun önemine

²³ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere..." s. 92.

²⁴ Cihat Göktepe, *British Foreign Policy Towards Turkey 1959-1965*, London: Frank Cass, 2003, s. 12-13.

değnilerek, vakit kaybetmeksizin yedi sponsor ülkenin ODSO'yu kurmaları gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca Arap devletlerini, Ortadoğu savunmasında aktif rol oynamaları için ne gibi yöntemler kullanılması gerektiği konusunda bir anlaşmaya varılması ifade ediliyordu. İngilizler, Arap devletlerinin ODSO'ya katılımı için uygulanabilecek olası taktikler hakkında da, Türk Hükümeti'ne bu memorandum aracılığıyla bilgi vermiştir. Bu taktiklerin başında, yedi sponsor ülkenin Ortadoğu savunmasıyla ilgili planlarından Arap ülkelerini de haberdar etmeleri gerektiği yer almaktadır. Daha sonra Araplara, bu organizasyona eşit şekilde katılacakları hissi verilmeliydi. Türk Hükümeti, 24 Eylül'de İngiltere'nin memorandumuna cevap verdi ve genel olarak İngiltere'nin görüşleri ile hemfikir olduklarını belirtti. Fakat Arapların organizasyona dahil edilmeleri aşamasında dikkatli olunması ve acele edilmeyerek Arap dünyasının çekincelerinin giderilmesi gerektiği de İngiltere'ye bildirildi.²⁵

İngiltere'ye verilen cevapla yetinmeyen Başbakan Adnan Menderes, Ekim 1952'de Londra'ya giderek Arapların ODSO'ya katılımı konusunda görüş alış verişinde bulundu. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden arasındaki görüşmelerde, Ortadoğu savunma örgütü yönünde çalışmaların süratle devam etmek, Arapların katılımı için gerekli alt yapıyı hızla hazırlamak konularında anlaşma sağlandı. Görüşmelerde Menderes'in **“dükkanı açma ve müşteri bekleme” (setting up and waiting for customers)** şeklindeki teklifi de İngilizler tarafından kabul gördü. Ayrıca İngiltere'nin Araplara yazılı teklif yapılması fikri yerine daha gayri resmi, sözlü davetlerin yapılması kararlaştırıldı. Bu davetleri de sponsor devletlerden hangisin Arapları ODSO'ya katılmada ikna etme şansı yüksekse, o ülke tarafından yapılması benimsendi. Bu bağlamda Türkiye ve İngiltere, ODSO konusunda ilk yaklaşımda bulunulacak ülkenin Irak olduğuna karar verdi. İngiltere'nin Irak ile 1930 tarihli müttefik antlaşması olmasına rağmen, Irak ile ilk teması Türkiye'nin kurması kararlaştırıldı. Türk-İngiliz görüşmelerinde Türkiye, Irak ile temasa geçtiğinde, İngiltere ve ABD'nin Irak yetkililerine Türkiye'nin hareketini desteklediklerini bildirmeleri fikri de benimsendi. Aynı tutum İngiltere'nin Ürdün'e ODSO konusunda temasa geçtiğinde ABD ile Türkiye tarafından

²⁵ Sever, *a.g.e.*, s. 101-102.

gösterilecek, ya da ABD Suudi Arabistan'a teklif yaparsa, Türkiye ve İngiltere bu çabaları destekleyecekti.²⁶

İngiltere ile Türkiye'nin Londra'da yapmış olduğu görüşmelerde alınan kararlar, ABD Hükümeti'nce olumlu karşılanmadı. ABD'nin Ankara Büyükelçisi George McGhee, Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü ile yaptığı görüşmede, Ortadoğu savunmasında başından itibaren kurucu üye olarak düşünülen Mısır'a Irak'tan önce davette bulunulması gerektiğini söyledi. Böylece ABD Hükümeti, İngiltere ve Türkiye ile ODSO konusunda öncelikle hangi Arap devletine yaklaşımda bulunulması gerektiği noktasında ihtilafa düşüyordu. ABD Hükümeti McGhee aracılığıyla Türkiye'yi bilgilendirdikten sonra 5 Kasım 1952'de İngiltere'ye de bir nota gönderdi. ABD notasında, Mısır'ın ODSO'nun oluşturulmasında kilit bir role sahip olduğu belirtilerek önceliğin Irak'a değil Mısır'a verilmesinin gerekliliği vurgulanıyordu. Buna ek olarak Mısır ile İngiltere arasındaki sorunlar çözülmedikçe, Mısır'ın Ortadoğu savunmasında aktif olarak yer almak istemeyeceği belirtiliyordu. Bu nedenle Irak'tan önce Mısır ile ilgili sorunlar acilen çözülmeli ve bu ülkenin Batı ile işbirliği yapması sağlanmalıydı.²⁷

Fakat 1952 yılının sonuna gelindiğinde ABD, ODSO'nun yapısı üzerinde bitmek bilmeyen anlaşmazlıklar ve Arap devletlerinin bir türlü ikna edilememesi üzerine, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'na karşı ilgisini kaybetmeye başladı. Fakat ABD yönetimi, İngiltere'nin Mısır merkezli Ortadoğu savunma projelerinin başarısızlığa uğramasına rağmen Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya doğru yayılmasını engellemekte çok istekli idi. Bu nedenle 1953 yılı başlarından itibaren, Sovyetlere karşı yeni bir savunma düzeni oluşturmak için Türkiye ve Pakistan'a önem vermeye başladı. Aynı yıl ABD'de iktidar değişimi oldu ve yeni yönetim, Ortadoğu Savunma Organizasyonu fikrinden tamamen vazgeçti. Zaten İngiltere, hem Ortadoğu Komutanlığı'nı hem de Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nu, tamamen kendi askeri ve ekonomik çıkarları doğrultusunda şekillendirmek istemişti. İngilizler hiçbir zaman Ortadoğu savunmasında Arap ülkelerini, diğer kurucu sponsor ülkeler gibi düşünmedi. Sadece Mısır, stratejik Süveyş Üssü'ne sahip olduğu için kurucu üye

²⁶ George McGhee, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, çev. Belkıs Çorakçı, Ankara: Bilgi Yayınları, 1992, s. 140-142; *FO371/107547/WK1011/1*, Annual for 1952, 9 January 1953.

²⁷ McGhee, *a.g.e.*, s. 145-146.

olacak, diğer Arap ülkeleri ise ikinci sınıf statüye sahip olacaklardı. Sponsor ülkelerden de öncelikli olarak İngiltere ve ABD, bölgede gücü ellerinde bulunduracaklardı. İngiltere, Ortadoğu'nun savunulmasında Türkiye ve Fransa gibi müttefiklerinin askeri gücünden yararlanarak kendi yükünü hafifletmeyi düşünüyordu. Yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, İngiltere'nin Ortadoğu savunması için ortaya attığı savunma projeleri başarısızlıkla sonuçlandı ve bu durum ABD'yi bölgenin savunması için yeni arayışlara itti.²⁸

3.2. Bağdat Paktının Kuruluşu

Mısır'ın Ortadoğu Komutanlığı ve Ortadoğu Savunma Organizasyonu projelerine katılmak istememesi üzerine ABD Hükümeti, Ortadoğu bölgesine yönelik muhtemel bir Sovyet yayılmasına karşı yeni savunma planları geliştirmeye başladı. Özellikle ABD'de iktidara gelen Eisenhower yönetiminin Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, bu konuda önemli adımlar attı. Ortadoğu bölgesinin stratejik önemini iyi bilen Dulles, durumu yerinde incelemek üzere, 9-29 Mayıs 1953 tarihleri arasında yedi Arap ülkesiyle birlikte İsrail, Pakistan, Hindistan ve Türkiye'yi ziyaret etti. Kahire'de yapılan görüşmelerde Mısır yönetimi, İngilizlerin Süveyş Kanal Üssü'nü boşaltmadıkça Mısır'ın Ortadoğu savunmasına katılmayacağını Dulles'a kesin bir dille belirtti. Buradan Tel-Aviv'e geçen Dulles, İsrailli yetkililerle İsrail-Arap gerginliğinin azaltılması yönünde temaslarda bulundu. Dulles'ı sevindiren gelişme Irak ve özellikle Pakistan'da yaptığı ikili görüşmelerde yaşandı. Türkiye ise NATO üyesi olması nedeniyle ABD tarafından Ortadoğu savunmasında sorumluluk alabilecek güvenilir bir dost ülke olarak görülmekteydi. Bağdat'ta yapılan görüşmelerde Iraklı yöneticiler, Sovyet tehdidinin bilincinde olduklarını ancak petrol gelirlerini silaha ayırmak istemedikleri için ABD'den silah yardımı talep ediyorlardı. Karaçi'de ise Pakistanlı yöneticilerle görüşen Dulles, Pakistan'ı komünizm tehlikesine karşı çok duyarlı bulmuştu. Bu nedenle oluşturulacak muhtemel bir

²⁸ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 94-95.

savunma sistemine Pakistan'ı dahil etmek için, bu ülkeye hemen ekonomik yardım yapılmalıydı.²⁹

Dulles'in resmi ziyaret programında Türkiye yer almıyordu. Fakat Türk Hükümeti'nin daveti üzerine Dulles, 25-27 Mayıs tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes ile görüşmelerde bulundu. Özellikle Menderes-Dulles görüşmesi, iki ülkenin Ortadoğu savunması konusunda ortak düşünceye sahip olduğu sonucunu ortaya çıkardı. Menderes görüşmede, bölgede bir savunma paktı kurulması halinde Türkiye'nin bu paktın bel kemiğini oluşturmak istediğini belirtti. Dulles, Türk Hükümeti'nin bu tavrından çok hoşnut oldu. Fakat Türk Hükümeti'nin Kanal Üssü tartışmalarında Mısır yerine İngiltere'ye hak vermesi ve Ortadoğu savunma paktına Arapların katılımını pek hesaba katmaması, ABD Dışişleri Bakanı'nı çok şaşırttı. Türkiye'deki temaslarını tamamladıktan sonra ülkesine dönen Dulles, 1 Haziran 1953'de ABD Ulusal Konseyi'nde Ortadoğu ve Güney Asya gezisi hakkında bir konuşma yaptı. Dulles, Ortadoğu Savunma Organizasyonu'nun kurulmasının çok uzak bir ihtimal olduğunu, Sovyet yayılmasına karşı acil olarak bir savunma paktının kurulması gerektiğini belirtti. Ayrıca kurulacak olan savunma paktının **“Kuzey Kuşağı Projesi-Northern Tier”** adıyla oluşturulmasını teklif etti. Dulles, Sovyetler Birliği'ni güneyden kuşatan ve bu devletin yayılmacı hedeflerinin bilincinde olan Türkiye, Suriye, Irak, İran ve Pakistan'a özel önem verilmesi gerektiğini vurguladı.³⁰

Dulles'in Kuzey Kuşağı Projesine ilk olumlu tepki Pakistan'dan geldi. Eylül 1953'te Pakistan Hükümeti, ABD'nin kendilerine askeri ve ekonomik yardım yapması karşılığında Kuzey Kuşağı Projesine destek vereceklerini açıkladı. Pakistan'ın bu açıklamasının hemen ardından Pakistan Kara Kuvvetleri Komutanı General Ayub Khan, Türkiye'ye ziyarete geldi. Ziyaret sırasında Pakistanlı general Türkiye'nin ordusunun gücünden oldukça etkilendi. Fakat Türk Hükümeti'nden bölgesel savunma konularında fazla yakınlık göremedi. General Ayub Khan, 16 Eylül'de *New York Times* muhabirine verdiği demeçte; Pakistan'ın, Türkiye, Pakistan ve mümkün olursa Irak'ı da içine alacak bir kuzey kuşağı savunma projesine sıcak baktığını söyledi. İran'ın güçlü bir devlet olmaması nedeniyle projeye dahil

²⁹ İsmail Soysal, “1955 Bağdat Paktı”, *Belleten*, Cilt: LV, Sayı: 212, (Nisan-1991), s. 181-182.

³⁰ *FRUS*, 1952-54, Vol. IX, s. 137-153; *Sever*, *a.g.e.*, s. 108-112.

edilmeyeceğini belirten General Khan, bununla beraber ABD'nin vereceği askeri ve ekonomik yardımın Pakistan'ın yeni savunmaya katılmasının ön şartı olduğunu da sözlerine ekledi. Pakistan'a yapılacak askeri yardım Hindistan'da ABD'ye karşı bir tepkinin oluşmasına neden olabilirdi. Fakat Amerikan yönetimi, Pakistan'ı aktif olarak Ortadoğu savunmasına dahil etmekte kararlı idi. Bu nedenle Türkiye ile Pakistan arasında askeri işbirliği sağlanacak ve ABD dolaylı olarak Pakistan'a yardımda bulunarak Hindistan'ın muhalefeti yumuşatılmaya çalışılacaktı. Bu planı hemen uygulamak isteyen ABD Dışişleri Bakanı Dulles, ABD'nin Ankara Büyükelçisi'ne, Pakistan'a verilmek istenen askeri yardım konusunda Türk Hükümeti'ne bilgi vermesini ve Türk Hükümeti'nin karşılıklı savunma anlaşması için Pakistan Hükümeti'ne öncülük etmesini istedi. ABD'nin düşündüğü anlaşma, müttefiklerin dışarıda kalacağı, Ortadoğu ülkelerinin özellikle İran ve Irak'ın sonradan katılacağı müşterek bir savunma projesiydi. ABD yönetimi, bu projenin hayata geçebilmesi için Türkiye ve Pakistan'ın askeri görüşmelere başlamalarını beklemekteydi.³¹

ABD'nin yeni projesine karşı İngiliz Hükümeti'nin verdiği ilk tepki, bu planın Ortadoğu savunmasına olumlu bir katkısı olmayacağını belirtmek oldu. 5 Ocak 1954'te yapılan kabine toplantısında İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Kuzey Kuşağı Projesi'nin açık şekilde savunma amaçlı olduğu gösterilmedikçe, Sovyetler Birliği tarafından kendisine karşı yapılmış bir oluşum olarak algılanacağını iddia etti. Bu nedenle ABD'nin projesinin Ortadoğu savunmasına fayda yerine zarar verebileceğini belirtti. İngiltere'ye göre Ortadoğu savunmasında bölge ülkeleri Batılı devletler ile yakın işbirliği içinde olmalıydı. Fakat ABD'nin planına göre Batılı devletler, Ortadoğu savunmasında aktif rol oynamayacaklardı. Bu durum Ortadoğu'da hayati çıkarları olan İngiltere'nin menfaatlerine aykırı bir gelişmeydi. Ayrıca İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türkiye ve Pakistan'ın askeri işbirliği için birbirlerinden çok uzak olduklarını düşünmekteydi. Bu sebeple olası Sovyet saldırısına karşı Türkiye ve Pakistan'ın ortak cephe oluşturamayacaklardan dolayı, bu planın uygulanma şansı çok zayıftı. İngiliz Dışişleri'nin olumsuz tutumunun bir başka sebebi, Türkiye'nin Pakistan ile askeri işbirliği yapması durumunda NATO'dakilere ek olarak yeni

³¹ FO371/112921/WK1011/1, Annual Report on Turkey for 1953, 13 January 1954; FRUS, 1952-54, Vol. IX, s. 418-428, 436-449.

taahhütlerin altına girmesine neden olacağı idi. İngiltere’de hükümet ve Genelkurmay, ABD Hükümeti’nin yeni planına prensip olarak desteklemesine rağmen Dışişleri Bakanlığı, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı karşı çıkışını devam ettirdi. İngiliz Dışişleri; İngiltere’nin Türkiye, Pakistan ve Irak’taki avantajlarını ABD’ye kaptırdığını düşünüyordu. Ayrıca bölgedeki konular hakkında ABD’nin İngiltere’ye danışmaması, sadece gelişmelerden haberdar etmesi, İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nı çok rahatsız etmekteydi. Dışişleri, ABD’nin son dönemdeki sergilediği Ortadoğu politikasıyla İngiltere’yi bölgeden soyutlamak istediğini düşünmekteydi. ABD Dışişleri Bakanlığı ise, İngiltere’nin boş yere tedirgin olduğunu düşünmekteydi. ABD Hükümeti’ne göre, Ortadoğu Savunma Organizasyonu, Batı’nın Araplara karşı üstünlüğünü hissettirmesi nedeniyle başarılı olamamıştı. Bu nedenle yeni projede Batı’nın bulunmaması, Arap ülkelerini bu oluşuma katılmaya teşvik edebilirdi. Ayrıca Türkiye ile Pakistan arasında yapılacak herhangi bir paktın, Türkiye’nin NATO içersindeki yükümlülükleriyle çatışmayacağı, ABD tarafından İngiltere’ye bildiriliyordu.³²

ABD’nin İngiltere’yi kuzey kuşağı savunma projesi konusunda ikna etmesi ve Türkiye ile Pakistan arasında yapılan ikili görüşmeler sonunda, Türkiye ve Pakistan, 19 Şubat 1954’te Amerika’nın da desteğiyle bir savunma paktı kurma niyetinde olduklarını ilan ettiler. Taraflar bu kararını açıklamadan iki gün önce Irak Hükümeti’ni de savunma paktı hakkında bilgilendirdiler. Irak Hükümeti, Türkiye ve Pakistan’ın bu tavrını, Irak’ı da yeni savunma paktına davet etmek istedikleri şeklinde yorumladı. ABD Hükümeti, Türkiye ile Pakistan’ın savunma paktı isteklerini açıklamalarından altı gün sonra Pakistan’a askeri ve ekonomik yardım etme kararını ilan etti.³³

ABD’nin Pakistan’a askeri yardımda bulunacağını açıklaması, Türkiye ile Pakistan arasında düşünülen paktın kurulmasını hızlandırdı. Yapılan karşılıklı müzakereler sonunda, 2 Nisan 1954 tarihli Türkiye-Pakistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre, iki ülke uluslar arası konularda birbirleriyle iletişim içinde olacaklar, ekonomik, kültürel ve teknik işbirliği sürecine devam edecekler ve bölgenin savunmasında ortak hareket edeceklerdi. Ayrıca bu

³² Yeşilbursa, “Dünden Bugüne İngiltere’nin...”, s. 98.

³³ FRUS, 1952-54, Vol. IX, s.486-487.

antlaşmanın hedefine ulaşabilmesi için ek devletlerin antlaşmaya katılımının faydalı olacağı taraflarca kabul edilebilir bulunuyordu. Böylece başta Irak olmak üzere diğer bölge ülkelerini de içine alacak bir savunma paktının düşünüldüğü ima ediliyordu. Antlaşmanın beş yıl sürmesi kararlaştırıldı ve bu beş yıllık süre sona ermeden taraflardan birisi, antlaşmayı feshettiğini haber vermediği takdirde, antlaşmanın bir beş yıl daha yenileneceği taraflarca kabul olunuyordu.³⁴

Antlaşmanın giriş kısmında, Birleşmiş Milletler'in amaçlarına ters düşmeyecek şekilde Türkiye ile Pakistan arasında geliştirilecek işbirliğinin, Ortadoğu'daki bütün ülkelerin çıkarlarına uygun düşeceği, böylece antlaşmanın dünya barışına büyük katkısı olacağının altı çizilmiştir. Antlaşmanın birinci, ikinci ve üçüncü maddelerinde; iki ülke arasında geliştirilmesi hedeflenen dostluk, kültür, ekonomik ve teknik işbirliği konuları yer almaktaydı. Savunma konusunda ilgili ana madde, 4. Madde idi. Buna göre savunma konusunda anlaşılan taraflar arasındaki danışma ve işbirliğini şu şekilde gerçekleştirecekti; a) Teknik deneyim ve gelişmelerde karşılıklı bilgi alışverişin sağlanması; b) silah ve mühimmat alımında ve yapımında yardımlaşma, c) Dışarıdan kendilerine karşı sebepsiz bir saldırı olduğu takdirde, BM'nin 51. maddesine göre uygun bir şekilde nasıl işbirliği yapacaklarının incelenmesi öngörülmüştür.³⁵

İngiltere açısından Türkiye-Pakistan Antlaşması'na bakıldığında; öncelikli olarak bu antlaşma ile Ortadoğu'da ortak savunmayı örgütlemenin yolu açılmıştı. Ayrıca İngilizlere göre, Irak, İran ve daha sonraki aşamalarda bölgedeki diğer Arap devletlerinin de bu antlaşmaya katılıp katılmayacağı ve bu savunma paktının Batıya bağlanıp bağlanmaması, antlaşmanın gerçek değerini ortaya koyacaktı. İngiliz Hükümeti'ne göre antlaşmanın zaafı, sadece savunma meselelerinde taraflara danışma imkanı vermesi ve tarafların saldırı durumunda karşılıklı yardım konusunda üçüncü bir ülkenin imzasıyla hiçbir yükümlülük üslenmemeleriydi. Ayrıca antlaşma, bir ittifak niteliğinde değildi ve taraflardan birine herhangi bir saldırı durumunda, diğer taraf saldırıya uğrayana yardım etmek zorunda değildi. Hatta savaş durumunda

³⁴ Türkiye-Pakistan Antlaşmasına dair geniş bilgi için bkz. **Behçet K. Yeşilbursa**, "The American Concept of the 'Northern Tier' Defence Project and the Signing of the Turco-Pakistani Agreement, 1953-1954", *Middle Eastern Studies*, volume: 37/number: 3, (July-2001), s. 58-103; *FC09/RK1011/1*, Turkey Annual Review for 1954, 7 January 1955.

³⁵ *FRUS*, 1952-54, Vol. IX, s. 527; **Soysal**, a.g.m., s. 187;

taraflar birbirine yardım etmek isteseler bile, her iki tarafın böyle bir yardımı gönderecek ne askeri ve ekonomik durumları vardı, ne de doğal sınır komşuluğuna sahip olmadıkları için fiziksel şartlar uygundu. Bu sebeplerden dolayı İngiltere, Türkiye-Pakistan Antlaşması'na ilk bakışta olumlu yaklaşırsa da, bu antlaşmanın Ortadoğu güvenliği için yeterli olmadığını düşünmekteydi.³⁶

Türk Hükümeti, Türkiye-Pakistan Antlaşması'nın diğer bölge ülkelerinin de Ortadoğu savunmasına katılımı konusunda yeni açılımlar geliştireceğini hesaplamaktaydı. Fakat Arap devletleri içinde sadece Irak, Türkiye-Pakistan Antlaşması'na olumlu tepkide bulundu. Irak'ta Kral Naibi ve eski başbakanlardan Nuri Said, Türkiye-Pakistan Antlaşması'na dahil olmaktan yanaydılar. ABD'nin Bağdat Büyükelçisi Burton Berry, Nuri Said'e Irak'ın yeni pakta katılıp katılmayacağını sorduğunda, Nuri Said; Türkiye ile Pakistan'ın Irak olmaksızın birbirlerine yardımda bulunamayacağını ve bunu ABD ile İngiltere'nin de bildiğini belirterek, Irak'ın Ortadoğu savunmasına katkıda bulunacağını söyledi. Fakat Irak içinde bu ülkenin Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılmasına karşı olan çok fazla muhalif vardı. İngilizlere göre, bu konuda Irak'ta hükümet ile kamuoyu ikiye bölünmüştü. Irak Başbakanı Fadıl Cemali, şiddetli halk muhalefeti tehlikesine karşı Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılmaya çekiniyordu. Cemali, ülkedeki milliyetçilere ek olarak komünistlerin de Irak'ın antlaşmaya katılımını engellemek isteyeceklerini ve Irak'ın katılımı halinde ülke genelinde büyük çapta isyanlar çıkabileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle Fadıl Cemali, Irak'ın Türkiye-Pakistan Antlaşması'na gireceği yolundaki haberlerin gerçek olmadığını, Irak Parlamentosu'na ve basınına sürekli olarak açıklamak zorunda kaldı. Buna rağmen Irak'ta muhalifler, bu konuda Irak Başbakanı'nı inandırıcı bulmuyorlardı.³⁷

Irak Başbakanı Fadıl Cemali, ülkesinin silahlı kuvvetlerini güçlendirmek için silah malzemesi bakımından bağımlı olduğu Batı ile olan ilişkileri, Irak'ta var olan şiddetli muhalefete rağmen geliştirme konusunda oldukça istekliydi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren kötü olan Türkiye-Irak ilişkilerini de düzeltmek istemekteydi. İngiliz Hükümeti, Cemali'nin Irak'ı yeniden Türkiye'ye yaklaştırma fikrini, bölgedeki geleneksel İngiltere çıkarları çerçevesinde

³⁶ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 98.

³⁷ Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika'nın...*, s. 140-141; *FRUS*, 1952-54, Vol. IX, s. 491-492.

destekliyordu. Fakat bölgedeki İngiliz üstünlüğünün ABD'ye geçme olasılığına karşı Irak'ın Türkiye-Pakistan Paketi'ne katılmasına sıcak bakmıyordu. İngiltere'ye göre Ortadoğu'ya doğru muhtemel bir Sovyet yayılmasında Türkiye'nin güney doğusu'nun savunması çok önemliydi. Bu nedenle İngiltere, Irak'tan Türkiye ile Ortadoğu savunmasında işbirliği yapmasını ve kendisine de bölgeye yapacağı katkılar için kolaylık sağlamasını istiyordu. Ayrıca Türk Hükümeti'nden de Irak'taki İngiliz üslerinin statüsünün devam etmesi yönünde, Irak Hükümeti'ni ikna etmesini istemekteydi. Kısaca İngiltere, 1930 tarihli Irak Antlaşması ile elde ettiği Irak'ta operasyon birlikleri kurma ve hava üsleri gibi avantajları yitirmemek, bölgede inisiyatifi ABD'ye bırakmamak için, Türkiye ile Irak arasında kendi gözetiminde ilişkiler kurulmasını ve geliştirilmesini teşvik ediyordu.³⁸

Fakat Ocak 1954'te Berlin Konferansında ABD Dışişleri Bakanı Dulles ile İngiliz Dışişleri Bakanı Eden arasında yapılan görüşmelerden sonra, İngiltere'nin Ortadoğu politikasında köklü değişiklikler yaşanacaktı. Dulles, ABD'nin Hindistan'ın bütün itirazlarına rağmen kuzey kuşağı projesinden ödün vermeyeceğini açıklaması üzerine, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Irak'ın katılması halinde İngiltere'nin kuzey kuşağı savunmasında yer alabileceğini belirtti. Böylece İngiltere, geleneksel Ortadoğu politikasında değişikliğe gitmiş oluyordu. Süveyş Kanalı'nın açılmasından itibaren İngiltere'nin Ortadoğu siyasetinin temelini oluşturan Mısır, eski önemini kaybediyordu. Mısır'ın yerine Irak ve Ürdün, İngiltere'nin bölgedeki dayanak noktaları olacaktı. 12 Ocak 1954'te Eden yaptığı açıklamada; İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarının, Irak ve Ürdün ile bağlantılı olmaya başladığını ilan ediyordu. Eden'e göre, Mısır ile dostluk ve stratejik ortaklık kurulma şansı yok denecek kadar azalmıştı. Bu nedenle Ortadoğu'da İngiliz çıkarlarının devamı için, Irak ve Ürdün ile iyi ilişkiler geliştirilmeliydi.³⁹

Bu arada Iraklı liderler, bir yandan Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılmaya sıcak bakmalarına rağmen, diğer taraftan ABD'nin Pakistan'a yaptığı askeri yardımın kendilerine de yapılacağından emin olmak istiyorlardı. Ayrıca bu pakta katılmaları durumunda, Suriye ve Mısır'ın ne tür bir tepki vereceğini tam olarak kestiremiyorlardı. Bu sebeple Irak Kralı Naibi, İngiltere'nin Bağdat Büyükelçisi Sir

³⁸ Yeşilbursa, "The American Concept of...", s. 92-93.

³⁹ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 100.

John Troutbeck ile bölge ülkelerinden gelebilecek tepkiler hakkında görüş alışverişinde bulundu. Troutbeck, ABD askeri yardımının kesin olarak belli olmasına kadar, Irak'ın Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılmayı ertelemesi tavsiyesinde bulundu. Irak'ın ABD askeri yardımını almadan kuzey kuşağı projesine katılmak istememesi, ABD Hükümeti'ni harekete geçirdi. 21 Nisan 1954'te ABD, kendisine verilen silahları sadece kendi iç güvenliğinde kullanması ve bölgedeki hiçbir ülkeye saldırmayacağına dair garanti vermesi üzerine, Irak ile askeri yardım antlaşması yaptı. Fakat Irak Hükümeti'nin ABD'den askeri yardım alması karşılığında, Türkiye-Pakistan Antlaşmasına katılma zorunluluğu yoktu. ABD Hükümeti, bu antlaşmayla birlikte Irak'ın yakın gelecekte Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılacağı beklentisindeydi.⁴⁰

ABD, İngiltere ve Irak arasında yukarıda belirtilen gelişmeler yaşanırken, Türkiye'de Demokrat Parti Hükümeti, Türkiye-Pakistan Antlaşması'na yeni üye devletler eklemeyi hesaplamaktaydı. Türkiye özellikle Irak'ın katılımı konusunda çok umutluydu. Bu nedenle hükümet, Arap devletlerindeki Türk Büyükelçilerinin katılımıyla 12 Temmuz 1954'te, Başbakan Adnan Menderes'in başkanlığında İstanbul'da bir konferans düzenledi. Konferans'ta Türkiye'nin İsrail'i tanınması, bölgede bir savunma organizasyonu oluşturmada üstlenmek istediği kilit rolün önündeki en büyük engel olduğu kabul edildi. Ayrıca Türkiye-Pakistan Antlaşması'na verdikleri olumsuz tepkiden dolayı, Mısır ve Suudi Arabistan gibi ülkelerin Türkiye'yi bölgede etkili bir güç olarak kabul etmelerinin çok zor olduğu fikri ortaya atıldı. Fakat Menderes Hükümeti, Arap devletlerine daha dostça davranmak suretiyle hem kendilerine karşı gelişen olumsuz havayı kırabileceğini hem de Türkiye'nin bölgedeki prestijini arttırmayı hedefliyordu. Bunu gerçekleştirmek için; Arap devletlerine daha sık ziyaretler yapılması, Arap öğrencilere burs verilmesi, karşılıklı dostluk derneklerinin açılması gibi girişimlerde bulunulması kararlaştırıldı. DP Hükümeti, kısa sürede bu hedefleri gerçekleştiremeyeceğinin farkındaydı. Fakat Ürdün, Irak ve Lübnan gibi, Türkiye-Pakistan Antlaşması'na çok soğuk bakmayan ülkeler de vardı. Özellikle Irak, Türkiye-Pakistan Antlaşması'na sıcak baktığını ilan etmişti. Bu nedenle DP Hükümeti, antlaşmayı genişletme çabalarını Irak üzerinde

⁴⁰ Yeşilbursa, *İngiltere ve Amerika'nın...*, s. 144, 150.

yoğunlaştırarak devam ettirdi. Ayrıca konferans sonunda alınan ortak kararda; Türkiye'nin kurulacak herhangi bir Ortadoğu savunma paktında öncü olma niteliklerine sahip olduğunu ve bu amaç doğrultusunda gerekli çalışmaları yapacaklarını açıkladılar.⁴¹

Türk Hükümeti'nin düzenlediği Ortadoğu konferansı'ndan hemen sonra, İngiltere ile Mısır arasında 27 Temmuz 1954'te antlaşma yapılarak Süveyş Üssü sorunun çözülmesi, Türkiye'nin ABD ve İngiltere ile birlikte bölgesel bir savunma paktı oluşturma umutlarını arttırdı. İngiliz-Mısır Antlaşması'ndan sonra Arap devletlerinin Ortadoğu savunmasına etkin olarak katılmaları daha rahat sağlanabilirdi. Antlaşmaya göre, Türkiye'nin de Arap devletleri gibi muhtemel bir Sovyet saldırısına uğraması halinde, İngiltere'ye Süveyş Kanalı'na yeniden asker gönderme imkanı doğuyordu. Böylece Türkiye'nin güvenliği de bu antlaşmaya dahil edilmiş oluyordu. Ayrıca Mısır'da iktidarı yeni devralmış olan Nasır'ın Türkiye'ye karşı olumlu tavır takınması, DP Hükümeti'ni fazlasıyla memnun etti. Süveyş Üssü'nün İngiltere tarafından boşaltılması, Türkiye'nin güvenliğini tehlikeye sokmayacaktı. Çünkü İngiliz-Mısır Antlaşması, Türkiye ile Mısır'ın güvenliklerini birbirine bağlamaktaydı. Özellikle Nasır'ın, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yapacağı bir saldırının Mısır ve Arap petrollerine yönelik ilk adım olacağını belirtmesi, Türk Hükümeti'nin memnuniyetini daha da arttırdı.⁴²

Bu gelişmeler üzerine Türkiye ile Pakistan, Irak'a Türkiye-Pakistan Antlaşması'na katılma konusunda son kararının sorulması konusunda anlaştılar. Fakat İngiltere, Türk Hükümeti'ne, Irak'a Türkiye-Pakistan Antlaşması'na girmesi konusunda sert siyasi tavır takınmaması gerektiğini belirtti. Çünkü Irak'ı bir oldu bittiye getirmeye çalışmak, Irak'ın teklife red cevabı vermesine neden olabilirdi. Bu arada İngiliz Hükümeti, 1930 İngiliz-Irak Antlaşması'nın devamı için kendisine yakın bir başbakanın Irak'ta göreve gelmesini istemekteydi. Bu nedenle İngiltere, Irak Kralı Naibini, eski başbakanlardan Nuri Said'in komünizm karşıtı bir hükümet kurması yönünde ikna etti. Kral Naibi ile Nuri Said'in arası geçmişte iyi olmamasına rağmen, İngilizlerin desteğiyle 4 Ağustos 1954 tarihinde Nuri Said yeni hükümeti kurdu.⁴³

⁴¹ Sever, *a.g.e.*, s. 119-120.

⁴² Sever, *a.g.e.*, s. 123.

⁴³ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", s. 107.

Irak'ta yeni hükümeti kuran Nuri Said, İngiltere ziyaretinden dönüşte 9 Ekim 1954'te Türkiye'ye uğrayarak, DP Hükümeti ile 19 Ekim'e kadar temaslarda bulundu. Türkiye'de kaldığı süre içinde Nuri Said ile Başbakan Adnan Menderes arasında Ortadoğu savunması konusunda ilk ciddi görüşmeler yapıldı. Türk-Irak görüşmelerinin bittiği 19 Ekim 1954 tarihinde, ortak bir bildiri yayınlandı. Bildiride genel olarak şu hususlara değinilmekteydi; iki kardeş millet olan Türkiye ve Irak arasında yüksek menfaatlara dayalı olarak her alanda faal ve sıkı işbirliğine devam edilecektir. Bu işbirliğin Ortadoğu'nun tümünü kapsayarak bölgesel bir özellik kazanması, her iki ülkenin ortak dileğidir. Ayrıca Birleşmiş Milletler'in barışçıl prensiplerini hiçe sayarak saldırgan politika izleyen ülkelere karşı, ortak savunma cephesi oluşturulması konusunda anlaşma sağlanmıştır. Son olarak Başbakan Adnan Menderes, Türkiye'nin Arap devletlerine karşı beslemiş olduğu dostane fikirleri belirterek, ülkesinin bu devletlerin menfaatlerine aykırı bir hareket içinde olmayacağını garantisini vermiştir.⁴⁴

Irak Başbakanı'nın Türkiye'yi ziyaretinden kısa bir süre sonra Adnan Menderes, 6 Ocak 1955 tarihinde Irak'a iade-i ziyarette bulundu. Menderes'in bu ülkeye gitmesindeki amaç, Irak Hükümeti'ni Ortadoğu savunmasına katılmaya ikna etmektir. Bir hafta süren görüşmelerin sonunda, iki ülkenin başbakanı çok kısa bir süre sonra savunma antlaşması imzalayacaklarını açıkladılar. Türkiye-Irak Antlaşmasının bir an önce hayata geçirilmesini, İngiltere ve ABD kendi çıkarları doğrultusunda destekliyorlardı. İngiltere, 1930 tarihli İngiltere-Irak Antlaşması'nın uzatılması, bölgedeki askeri ve ekonomik kazanımlarının devam edebilmesi için Irak'ı Türkiye ile antlaşma yapmaya teşvik ediyordu. İngiliz Hükümeti, başta Mısır olmak üzere diğer Arap devletlerinin Irak'a vereceği tepkiyi, Irak Hükümeti'nin görmezden gelmesini istiyordu. ABD ise, Türkiye-Irak Antlaşması'nın Kuzey Kuşağı Projesi'nin tamamlayıcısı olacağını düşünmekteydi. Buna rağmen İngiltere ve ABD'nin muhtemel Türkiye-Irak Antlaşmasından farklı beklentileri de vardı. ABD, kuzey Kuşağı Projesinin, Türkiye-Irak Antlaşması'na İran'ın da katılımıyla tamamlanacağını düşünmekteydi. Fakat İngiliz Hükümeti, Türkiye-Irak Antlaşması

⁴⁴ *Ayın Tarihi*, No: 251, (Ekim 1954), s. 69-70.

ancak İngiltere'nin Irak'taki askeri kazanımları uzatılırsa bir anlam ifade edeceğini iddia etmekteydi.⁴⁵

Türkiye ve Irak, ABD ile İngiltere'den aldıkları destekle bir savunma antlaşması yapmak için temaslarını yoğunlaştırdı. Fakat bölgedeki diğer Arap devletlerinin Türk-Irak Antlaşması'na olumsuz yaklaşımından dolayı, Irak'ın bazı çekinceleri vardı. Özellikle Mısır, Irak Hükümeti'ni Batı ile işbirliği yapmakla suçluyordu. Bütün bu olumsuzluklara rağmen ABD, İngiltere ve Türkiye'nin baskılarına dayanamayan Irak, 24 Şubat 1955 tarihinde daha sonra İngiltere'nin katılımıyla Bağdat Paktı adını alacak, Türkiye-Irak Savunma Paktını imzaladı.⁴⁶

Bağdat Paktı'nın 1. Maddesine göre; taraflar BM yasasının 51. Maddesi gereğince güvenlik ve savunma için işbirliği içinde bulunduklarını ve bu işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla özel antlaşmalar da yapmayı kabul ettiler. Antlaşmanın 3. Maddesi uyarınca, taraflar hiçbir surette birbirlerinin iç işlerine karışmayacaktı. Ayrıca 5. Maddeye göre, bu antlaşmanın Arap Birliği ülkelerine ve bölgenin güvenliğiyle ilgilenen tüm ülkelere açık olduğu kabul ediliyordu. Pakta sonradan katılacak ülkeler de, 1. Maddede belirtildiği şekilde pakta üye ülkelerle özel antlaşmalar yapabilecekti. 4. Maddeye göre, en az dört ülkenin pakta katılımıyla Bağdat Paktının Daimi Konseyi oluşacaktı. Son olarak da paktın beş yıl süreli olduğu ve beşer yıllık sürelerle yenileceği, 7. Maddede belirtiliyordu.⁴⁷

Bağdat Paktı'nın kurulması Ortadoğu'daki Arap devletleri tarafından pek hoş karşılanmadı. Özellikle Mısır, Irak'ın bu antlaşmaya imza atarak Arap Birliği'ne ihanet ettiğini belirterek, Irak Hükümeti'ne çok sert eleştirilerde bulundu. Bundan başka Mısır Hükümeti, Arap devletlerini Türkiye-Irak Antlaşması'nı protesto etmek amacıyla, 22 Ocak 1955'te toplantıya çağırdı. Irak Hükümeti, Arap devletlerinin gözünde, Arap Birliği'ni hiçe sayarak Batı ile işbirliği yapan bir Arap ülkesi konumuna düştü. Bağdat Paktı'na Mısır'dan başka Suriye ve Suudi Arabistan da olumsuz bakmaktaydı. Bu nedenle Mısır ile Suriye, Bağdat Paktı'na karşı yeni bir pakt oluşturacaklarını açıkladı. Bu gelişmeler üzerine Türk Hükümeti'nde, bölgedeki

⁴⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa, *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*, London: Frank Cass, 2005, s. 73-75.

⁴⁶ FO371/123999/RK1011/1, Annual Review for 1955, 16 January 1956; *Ayn Tarihi*, No: 255, (Şubat 1954), s. 185-188; *Düstur*, III. Tertip, Cilt: 36, 424-425.

⁴⁷ Türkiye-Irak Antlaşmasının metni için bkz.; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, Cilt: II, 1945-1990, Ankara: TTK Basımevi, 1991.

diğer Arap ülkelerinin de pakta katılacağı konusunda oluşan iyimser hava, yerini umutsuzluğa bırakmaya başlayacaktı. Bağdat Paktı'na, Arap devletlerinden başka Sovyetler Birliği de şiddetli tepki gösterdi. Sovyet yönetimi, Bağdat Paktı'nın kendilerine karşı yapılmış bir hareket olduğunu belirterek, Türkiye'yi bu paktın kurulmasında etkili olması nedeniyle protesto etti. Ayrıca Türkiye ve İngiltere'nin NATO'da müttefik olduğu Fransa, Ortadoğu'daki çıkarları gereği Bağdat Paktı'na destek vermeye yanaşmadı.⁴⁸

3.3. İngiltere'nin Bağdat Paktına Katılması

İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Irak üzerinde elde ettiği manda ve himaye hakkı bittikten sonra, iki ülke arasında 1930 tarihli İngiltere-Irak İttifak Antlaşması yapıldı. Bu antlaşmanın süresi 25 yıl olacaktı ve İngiltere, Irak sınırları içersinde hava üslerini de tutmaya devam edecekti. Fakat 1950'li yıllara gelindiğinde, Irak kamuoyunda 1930 tarihli İngiliz-Irak Antlaşması'nın uzatılmaması yönünde bir siyasi hava oluştu. Hatta 1948 yılında İngiltere ile Irak arasında yapılan Portsmouth Antlaşması, Irak Başbakanı Cemali tarafından kamuoyu baskısı nedeniyle iptal edilmek zorunda kalındı. Çünkü Irak halkında, Mısır ile yaşadığı Süveyş Üssü sorunundan dolayı, İngiltere'ye karşı şiddetli bir muhalif hareket oluşmuştu. Irak Hükümeti, Ortadoğu'daki son siyasi gelişmeler karşısında 1930 tarihli İngiltere-Irak Antlaşmasını uzatmak istemiyordu. Bununla beraber İngiltere ile, Arap dünyasının tepkisini çekmeyecek yeni bir antlaşma yapmak istiyordu.⁴⁹

İngiliz Hükümeti, 1930 tarihli İngiliz-Irak Antlaşması'nın tehlikede olduğunun farkına varınca, Irak'ta Ortadoğu savunmasına olumlu bakabilecek ve bu yolda cesaretli adımlar atacak bir hükümetin kurulması için girişimlerde bulunmaya başladı. İngiltere'nin Irak Kralı üzerinde baskı yapması sonucu, eski Başbakanlardan Nuri Said, Ağustos 1954'te yeni hükümeti kurdu. Daha öncede belirtildiği gibi Nuri Said önderliğindeki Irak ile Türkiye 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye-Irak Paktı'nı imzaladılar. Bu antlaşmanın yapılacağını ilan edilmesiyle birlikte İngiltere, Irak

⁴⁸ James Janskowski-Israel Gershoni, *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, New York: 1997, s. 160-161.

⁴⁹ Aptülahat Akşin, *Türkiye'nin 1945'ten Sonraki Dış Politika Gelişmeleri, Ortadoğu Meseleleri*, İstanbul: 1959, s. 101-102.

nezdinde temaslarını sıklaştırarak bölgedeki askeri çıkarlarını devam ettirmek istiyordu. Bu kapsamda İngiltere ile Irak'ın askeri heyetleri, Bağdat'ın batısında yer alan Habbaniya kasabasında 22 Şubatta görüşmeler yaptılar. İngiliz heyeti, Nuri Said'e, İngiltere'nin Irak'tan gerçekleşmesini istediği savunma ile ilgili ihtiyaçlarını anlattı. Nuri Said, prensip olarak İngiltere'nin isteklerini kabul ettiğini açıkladı. Fakat İngiliz isteklerinin gerçekleşebilmesi için, Irak'taki tüm İngiliz askeri bölgelerinin sorumluluğunun Irak yönetiminde olması gerektiğini belirtti. Bu görüşmelerden kısa bir süre sonra 14 Mart'taki İngiliz kabine toplantısında, Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye-Irak Paktı'na girmenin İngiltere için çok büyük bir şans olacağını söyledi. Çünkü Edene göre, 1930 antlaşmasının yerine geçebilecek başka bir olasılık yoktu. İngiliz Hükümeti, Eden'in görüşlerini haklı bularak Irak ile özel bir antlaşma yapabilmek için 20-29 Mart 1955 tarihleri arasında girişimlerini yoğunlaştırdı. Türkiye-Irak Paktı'nın 5. Maddesi, antlaşmaya katılan devletlere diğer üyelerle ikili özel antlaşma yapabilme imkanı vermekteydi. Yapılan ikili görüşmeler sonunda, İngiltere ile Irak Özel Antlaşması 4 Nisan 1955'te imzalandı. Bir sonraki gün İngiltere'nin Türkiye-Irak Paktı'na dahil edilmesiyle, bu antlaşma, "Bağdat Paktı" adını aldı.⁵⁰

İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılmasından sonra, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada; öncelikle yapılan yeni antlaşmanın tamamen eşit iki devlet arasında gerçekleştiğini belirtti. Eden, İngiltere'nin daha önce Irak'a vermiş olduğu garantilerin aynen devam edeceğini açıklarken, Irak'ın da İngiltere'nin garanti vermesi karşılığında 1930 antlaşmasında olduğu gibi, İngiltere'ye gösterdiği kolaylıkları aynen sürdüreceğini söyledi. Fakat İngiltere ile Irak arasında uygulanacak yeni ilkeler, 1930 İngiltere-Irak Antlaşması'na göre değil Türkiye-Irak (Bağdat Paktı) Antlaşması çerçevesine göre düzenlenecekti. İngiliz Dışişleri Bakanı ayrıca, Bağdat Paktı hükümlerinin hiçbir zaman İsrail'in güvenliğine ters düşmeyeceğini, İngiltere adına garanti etmiştir. Eden'in yaptığı açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, İngiltere, Irak'ın bir kapısından çıkıp yeni bir statü ile diğer kapısından tekrar içeri girmiştir. Bu yeni girişi, Bağdat Paktı'na ve Türkiye'nin büyük çabalarına borçludur. İngiltere'nin bir başka kazancı da,

⁵⁰ İngiltere'nin Bağdat Paktı'na Katılmasına dair bkz.; **Yeşilbursa**, *The Baghdad Pact...*, s. 96-120.

Türkiye'nin NATO'ya katılmasından önce gerçekleştirmek istediği Ortadoğu savunma paktını, yine Türkiye'yi kullanarak farklı bir şekilde gerçekleştirmiş olmasıydı. Türkiye de yaşanan son gelişmelerden hayli mutluydu. Türk Hükümeti, daha önce İngiltere'nin ortaya attığı Ortadoğu savunmasına, NATO'ya tam üye olmadan girmek istemiyordu. Geline son aşamada Türkiye'nin isteği gerçekleşmiş oldu. Türkiye, önce NATO'ya girdi, daha sonra İngiltere ve ABD ile stratejik ortaklık gerçekleştirerek, Bağdat Paktı'nın kurulmasında öncülük etti. Böylece Türkiye, hem Batı kulübünün aktif bir üyesi haline geliyor hem de Ortadoğu'da liderliğe soyunmuş oluyordu.⁵¹

3.4. Bağdat Paktı Çerçevesinde Türk-İngiliz İlişkileri

İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılması Türk Hükümeti'nde büyük bir memnuniyet yarattı. Adnan Menderes yaptığı açıklamada; Ortadoğu gibi hassas bir bölgede dünya barışına hizmet etmek amacıyla kurdukları Bağdat Paktı'na İngiltere'nin katılması, bu paktın daha da güçlenmesine neden olacağını belirtiyordu. Çünkü İngiltere, uluslar arası arenada nüfuz sahibi bir ülke olması nedeniyle, Bağdat Paktı'nın daha işlevsel bir yapıya dönüşmesine olumlu katkıda bulunacaktı. İngiltere'nin pakta katılmasından sonra Türkiye ve İngiltere, diğer bölge ülkelerinin de katılımını sağlamak üzere çalışmalara başladı. Öncelikle Haziran 1955'te Pakistan'ın pakta katılımı konusunda Türkiye ve Pakistan arasında görüşmeler yapıldı. Ankara ve Bağdat'ta yapılan müzakereler sonunda, 23 Eylül 1955 tarihinde Pakistan Hükümeti, Bağdat Paktı'na katıldığını açıkladı. Pakistan'ın pakta katılımı, başta Mısır olmak üzere diğer Arap ülkelerinde büyük bir tepki gördü. Çünkü paktın Pakistan'a kadar genişleyerek daha büyük siyasi ve askeri bir güç haline gelmesi, bölgenin Arap olan ülkelerinde tedirginlik yarattı. Fakat bu gelişmeye rağmen Türkiye ve İngiltere, Bağdat Paktı'nı genişletme çalışmalarına devam ettiler.⁵²

Türkiye ve İngiltere, Pakistan'dan sonra İran'ı Bağdat Paktı'na dahil etmek istiyorlardı. Fakat İran'ın pakta girişi Pakistan kadar kolay olmadı. Pakistan'ın pakta

⁵¹ Akşin, *a.g.e.*, s. 102.

⁵² Yaşar Canatan, *Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 110.

katılması karşısında Arap devletlerinin gösterdiği aşırı tepki, İran'ın katılım kararını bir süre ertelemesine neden oldu. Ayrıca İngiltere, Irak ve İran arasında çözümlenemeyen ve kökenleri geçmişe dayanan bir problem vardı. Hem İran hem de Irak; sosyal, kültürel ve ekonomik nedenlerden dolayı Basra Körfezi'ndeki bazı emirlikler üzerinde (Kuveyt, Katar, Bahreyn, Dubai) hak iddia etmekteydi. İngiltere ise, bu emirliklerin kendi himayesinde olduklarını, özel anlaşmaları olduğunu ve buraların İngiltere'nin nüfuz bölgelerini oluşturduğunu ısrarla vurgulamaktaydı. Bu nedenle İran, Basra Körfezi'ndeki hedeflerini hayata geçirebilmek için Bağdat Paktı'na katılarak İngiltere ile aynı pakta müttefik olmayı planlıyordu. İran Hükümeti, pakta katılmaları halinde Irak'tan İngilizlerin etkisiyle bazı tavizler koparabileceklerini de hesaplamaktaydı. Bütün bu gelişmeler ışığında milli çıkarlarını değerlendiren İran, 11 Ekim 1955'te Bağdat Paktı'na katılacağını açıkladı. Bir gün sonra da katılım işlemlerin tamamlayıp, pakta resmen üye oldu. Böylece 12 Ekim 1955 itibarıyla, Bağdat Paktı'nın üye devlet sayısı 5'e ulaşmış oluyordu.⁵³

Pakistan ve İran'ın Bağdat Paktına girmeleri, Ortadoğu savunması için önemli gelişmelerdi. Fakat Irak dışında hiçbir Arap ülkesinin pakta yer almaması, paktın amacına ulaşmasında büyük eksiklik olarak görülmekteydi. Bu nedenle Türkiye ve İngiltere, paktın güneye doğru açılmasını Ürdün ve Lübnan üzerinden sağlamak için harekete geçtiler. Özellikle Ürdün, İngiltere ile iyi ilişkileri olması nedeniyle öncelik kazandı. Türkiye, Bağdat Paktı'nın başarıya ulaşabilmesi için Arap ülkelerinin mutlak surette pakta katılmalarını istiyordu. Bu nedenle Başbakan Adnan Menderes, 21-22 Kasım 1955 tarihlerinde Bağdat'ta düzenlenen paktın ilk Bakanlar Konseyi toplantısında İngiliz Dışişleri Bakanı Harold Macmillan ile Ürdün'ün üyeliği konusunda görüş alışverişinde bulundu. Bu görüşmelerden sonra İngiltere, Ürdün ve Lübnan'ın pakta katılımı konusunda daha etkin politika izledi. Çünkü Bağdat Paktı, İngiltere'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının devamı için temel nokta teşkil etmekteydi. Bu nedenle İngiltere, öncelikle Ürdün'ü pakta üye yapabilmek için harekete geçti. İngiliz Hükümeti, İmparatorluk Genel Kurmay Başkanı Sir G. Templer'i, hem Ürdün'e İngiliz mali yardımını iletmek hem de bu ülkeyi Bağdat Paktı'na katılmaya davet etmek üzere 25-28 Kasım 1955 tarihleri arasında Ürdün'e gönderdi. Fakat

⁵³ Canatan, *a.g.e.*, s. 111-113.

Templer'in Ürdün'e gelmesiyle birlikte, ülkede Mısır'ın da kışkırtmalarıyla bir kaos ortamı oluştu. İngiltere ve Türkiye'nin Ürdün planı ters tepki yarattı. Gittikçe artan toplumsal olaylar, Ürdün'de hükümetin düşmesine ve Mısır yanlısı yeni bir hükümet kurulmasına neden oldu. En önemli gelişme ise, I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere'nin Ürdün'de oluşturduğu Arap gücünün komutanı Glubb Paşa, kamuoyu baskısına dayanamayan Ürdün Kralı Hüseyin tarafından görevden alındı. Böylece Türkiye ve İngiltere'nin Ürdün'ü Bağdat Paktı'na katma planları sonuçsuz kaldı.⁵⁴

Ürdün konusunda yaşanan başarısızlık, Bağdat Paktı'na bölge ülkelerini üye yapabilmenin oldukça zor olacağının kanıtıydı. Bu arada Mısır'ı Sovyetler Birliği'nin etkisinden uzaklaştırmak isteyen İngiltere ve ABD, Mısır'da yapılacak Asuan Barajını finanse etmek istiyordu. Böylece Bağdat Paktı'na olan Mısır tepkisi de hafifletilmeye çalışılıyordu. Fakat bu öneri, Mısır Hükümeti'nde olumlu bir etki yapmadı. Mısır, Asuan Barajı için Sovyetler Birliği ile görüşmelere devam etti. Buna ek olarak, Mısır Hükümeti'nin Mayıs 1956'da Çin ile diplomatik ilişkilerde kurma kararı alması, İngiltere ve ABD'nin tepkisine neden oldu. Bu sebeple 20 Temmuz 1956'da, Londra ve Washington, Asuan Barajını finanse etmekten vazgeçti. Mısır Devlet Başkanı Nasır, buna çok sert bir karşılık vererek 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etti. Böylece dünyayı uzun bir süre meşgul edecek Süveyş Krizi ortaya çıkacaktı.⁵⁵

Süveyş Kanalı üzerinde hayati çıkarları olan İngiltere, Süveyş Krizine diplomatik yollardan çözüm bulunamaması üzerine, Mısır üzerine askeri güç kullanmayı düşünmeye başladı. Fakat böyle bir hareket uluslar arası arenada tepki çekebilirdi. Bu sebeple İngiltere, Fransa ve İsrail aralarında gizli bir anlaşma yaptı. Gizli plana göre, İsrail Mısır'a saldırarak, İngiltere ve Fransa, taraflar arasındaki çatışmaya son vermek üzere, Kanala askeri bir çıkarma yapacaktı. İsrail, planlandığı şekilde 26 Ekim 1956'da Mısır'a saldırdı. İngiltere ve Fransa da Süveyş Kanalı'nı koruma için kanal bölgesini işgale etmeye başladılar. Fakat uluslar arası kamuoyu, İngiltere ve Fransa'nın yaptığı işgali tanımadı ve bu iki ülke saldırgan ilan edildi. İngiltere'nin en yakın müttefiki olan ABD bile, İngiltere'ye kanaldan çekilmesi

⁵⁴ **Salim Yaqub**, *Containing Arab Nationalism, The Eisenhower Doctrine and the Middle East*, New York: UNC Press, 2004, s. 40-41.

⁵⁵ **Sever**, *a.g.e.*, s. 155-156.

yönünde baskı yaptı. İngiltere, baskılara dayanamayarak 6 Kasım 1956'da ateşkes ilan etmek zorunda kaldı.⁵⁶

Süveyş Krizi'nin patlak vermesi ve İngiltere'nin kanalı işgale yeltenmesi, Bağdat Paktı üzerinde olumsuz etki yaptı. Bu nedenle paktın İngiltere dışındaki bölgesel üyeleri, Türkiye, Irak, İran ve Pakistan, Tahran'da 5-8 Kasım 1956 tarihleri arasında olağanüstü bir toplantı yaptı. Toplantıda Irak Başbakanı Nuri Said, İngiltere'nin Mısır'a saldırması nedeniyle ülkesinde hükümete karşı büyük tepki oluştuğunu, Arap dünyasından İngiltere ile işbirliği yapmalarından dolayı dışlanmış durumda olduklarını söyledi. Bu nedenle İngiltere'nin Bağdat Paktı'ndan çıkarılmasını istediklerini diğer ülke temsilcilerine açıkladı. Ülkesinde çıkacak bir ayaklanmanın bölge ülkelerini de etkileyebileceğini belirten Nuri Said, bu nedenle İngiltere'nin paktan çıkmasının diğer üye ülkeler için de hayırlı olacağı düşüncesindeydi. Fakat Türkiye ve İran, Tahran toplantısında Irak'ın bu düşüncesini resmi bir talep haline dönüştürmesini engellediler. Özellikle Adnan Menderes, Irak Başbakanını ikna etmek için çok uğraştı ayrıca İngiltere'nin paktan çıkarılmasına karşı olduğunu açıkça deklare etti.⁵⁷

Tahran Konferansı'ndan sonra ülkesine dönen Nuri Said, Irak'ta tansiyonun gittikçe yükselmiş olduğunu gördü. İngiltere ve Fransa'nın Süveyş Kanalı'nı işgal etmesi tüm Arap dünyasında olduğu gibi Irak'ta da büyük tepkiye neden olmuştu. Bu nedenle Irak Hükümeti, önce Fransa ile diplomatik ilişkileri kestiğini daha sonra da İngiltere'nin katılacağı hiçbir Bağdat Paktı toplantılarına iştirak etmeyeceğini ilan etmek zorunda kaldı. Türkiye ve İngiltere, Irak Hükümeti'nin böyle bir karar almasında Irak'ta yaşanan kargaşa ortamının etkili olduğunu bilmekteydiler. Bu nedenle İngiltere, Nuri Said'i anlayışla karşıladı. Fakat Türkiye, İran ve Pakistan, Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesini önlemek, Nuri Said iktidarının devamını sağlamak amacıyla, 17-23 Kasım 1956 tarihleri arasında Bağdat'ta bir araya geldiler. Bu toplantıda özellikle Adnan Menderes, Irak Başbakanı Nuri Said'i güçlü olması yönünde destekledi ayrıca Irak Veliahdı ile görüşerek, Nuri Said'in iktidarda kalmasını gerektiğini belirtti. Menderes'in Bağdat Paktı'nın devamı konusunda göstermiş olduğu politika, İngiltere'nin siyasetiyle paralellik göstermekteydi. Bağdat

⁵⁶ Sever, *a.g.e.*, s. 162-165.

⁵⁷ FO371/130174/RK1101/1, Annual Report on Turkey for 1956, 31 January 1957.

toplantısı sonunda üye devletler, Irak'ın pakt üyeliğinin devamı ve Nuri Said'in iktidarda kalması yönünde olumlu sonuçlar alarak dağıldı.⁵⁸

Bağdat toplantısı sonunda Irak'ın pakta üyeliğinin devamı sağlansa da, Bağdat Paktı'nın geleceği garanti altına alınmış değildi. Çünkü Mısır önderliğindeki pakt karşıtı ülkeler, gittikçe Sovyetler Birliği'nin etkisine girmekteydi. Bu nedenle Türkiye ve İngiltere, ABD'ye Bağdat Paktı'na katılması yönünde baskılarını arttırmaya başladı. ABD yönetimi ise, pakta üye olmaksızın Ortadoğu savunmasına katkıda bulunmak istiyordu. Bu nedenle ABD Başkanı Eisenhower, 5 Ocak 1957 tarihinde Amerikan Kongresi'nden, uluslararası komünizm tehlikesine karşı ABD'den yardım isteyen herhangi bir ülkeye askeri yardım yapabilme izni verilmesini istedi. Eisenhower Doktrini olarak bilinecek bu uygulama ile ABD, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da boşalttığı güç boşluğunu dolduracak ve Sovyetler Birliği ile bölgede amansız bir rekabete girecekti.⁵⁹

Eisenhower Doktrini'nin ardından Bağdat Paktı'nın Müslüman üyeleri, 19-20 Ocak 1957 tarihlerinde Ankara'da toplandı. Toplantıya katılan üye devletler, doktrinin pakta ne gibi getirileri olabileceği üzerinde görüşlerini bildirdi. Ortadoğu barışının korunmasında Eisenhower Doktrini'nin çok önemli katkı sağlayacağı konusunda tüm üyeler hemfikirdi. Ayrıca pakta üye devletler, Bağdat Paktı'na karşı olumsuz yönde propaganda içinde bulunan Sovyetler Birliği, Mısır ve Suriye'ye karşı dikkatli olunması kararını aldılar. Daha sonra Bağdat Paktı'nın Bakanlar Konseyi, 3-6 Kasım 1957 tarihleri arasında Karaçi'de toplandı. Toplantıda genel olarak, ABD katılmaksızın Bağdat Paktı'nın nasıl genişleyebileceği tartışıldı. Ayrıca Eisenhower Doktrini çerçevesinde, pakt üyelerine ABD'nin ve İngiltere'nin yapacağı yardımlar üzerinde duruldu.⁶⁰

Bağdat Paktı üyeleri, Eisenhower Doktrini çerçevesinde ABD'nin yardıma başlamasına rağmen, bölgede gittikçe artan Batı düşmanlığından endişelenmekteydi. Ayrıca Irak, Ürdün ve Lübnan gibi Batı yanlısı ülkelerin komünizm etkisine girmesinden korkulmaktaydı. Bu nedenle pakt üyeleri, ABD yardımından çok, komünist tehlike altında olan ülkelerin rejimlerini güçlendirmeye önem veriyorlardı.

⁵⁸ Yeşilbursa, *The Baghdad Pact.*, s. 172-175.

⁵⁹ FRUS, 1955-57, Vol. XII, s. 334, 399-400.

⁶⁰ FO371/136450/RK1011/Annual Report for Turkey 1957, 13 February 1958; Yeşilbursa, *The Baghdad Pact.*, s. 188-195.

Bağdat Paktı üyelerinin korktukları olay, 1 Şubat 1958 tarihinde gerçekleşti. Bu tarihte Sovyetler Birliği'nin de etkisiyle Mısır ile Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) adıyla bilinecek bir birlik kurdular. Mısır lideri Nasır, BAC'ın başkanlığını üstlenerek yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplayacaktı. Böylece Nasır, Suriye'nin tüm siyasi haklarını elinde bulunduracaktı. Bu yetkiyi kullanarak yaptığı ilk iş, Suriye'deki bütün siyasi partileri kapatmak oldu. Bu gelişmeyle birlikte, Sovyetler Birliği'nin etkisi Ortadoğu'da belirgin şekilde hissedilmeye başlayacaktı.⁶¹

Türkiye ve Batılı müttefikleri, BAC'ın Ortadoğu'da yaratabileceği olumsuz havayı bertaraf edebilmek için harekete geçti. Bu amaçla Batı yanlısı hükümetlerin iktidarda olduğu Irak ile Ürdün arasında bir federasyon kurulmasını desteklediler. İki ülke arasında bir birlik kurma fikrinin ardındaki itici güç, BAC'ın karşısında Irak'ın desteğini kazanmak isteyen askeri ve ekonomik açıdan zayıf olan Ürdün'dü. Bu nedenle Irak Hükümeti, Ürdün'ü Nasır'ın etkili propagandalarına karşı yalnız bırakmamak için 14 Şubat 1958'de bu ülkeyle bir federasyon kurmayı kabul etti. Buna göre Irak-Ürdün Federasyonunun başına Irak Kralı Faysal geçecek ve iki ülke arasında savunma, dış politika ve eğitim konularında koordinasyon kurulacaktı. Fakat oluşturulacak federasyona rağmen, iki devlet aynı zamanda ulusal egemenliklerini de korumaya devam edecekti.⁶²

Irak Hükümeti, Ürdün ile federasyon kurma kararını açıklarken Batılı müttefiklerini kesinlikle hoşnut etmekteydi. Fakat Ortadoğu'da yükselen Batı karşıtı muhalefet hareketi, dikkatini Irak Hükümeti'ne yöneltmişti. Süveyş Krizi'nin ortaya çıktığı dönemde Batı ile işbirliği yapan Nuri Said Hükümeti, tüm Arap dünyasından tepki almıştı. Bağdat Paktı'na üye ülkeler ve ABD'nin verdiği tüm desteklere rağmen, 14 Temmuz 1958'de kendilerini Bağımsız Subaylar olarak tanıtan bir grup, askeri darbe yaparak iktidarı ele geçirdi. Irak'ta darbe olduğu haberi Türkiye'ye ulaştığında, Türkiye, Pakistan ve İran'ın yöneticileri, Bağdat Paktı'nın 14-19 Temmuz 1958 toplantısını yapmak üzere Irak Kralı Faysal'ı Ankara'da beklemekteydiler. Bu bekleyiş sonunda Kral Faysal ile Başbakan Nuri Said'in darbeciler tarafından öldürüldüğünü öğrendiklerinde, pakt üyesi devlet liderleri şoke oldular. Pakt üyeleri, Ankara'da konuya ilişkin görüşme yaptıktan sonra, 16 Temmuz 1958'de ABD

⁶¹ Yeşilbursa, "Dünden Bugüne İngiltere...", 112.

⁶² FO371/144739/RK1011/1, From B. Burrows to Selwyn Lloyd, 17 February 1959.

Başkanı Eisenhower'a ortak bir mesaj göndererek, darbenin Mısır ve komünistlerin etkisiyle gerçekleştiğini iddia ettiler. Buna bağlı olarak ABD'nin darbeye karşı sert tepki göstermesi gerektiğini, ABD Başkanı'na iletiler. Ankara'daki görüşmelerin ardından Londra'da, 27-28 Temmuz'da Bağdat Paktı'nın Bakanlar Konseyi toplandı. Londra toplantısında Adnan Menderes, Irak'taki yeni yönetimin kesinlikle tanınmaması yönünde baskıda bulundu. Fakat Sovyet güdümünde olan ülkelerin dışında Fransa ve İtalya gibi batılı ülkelerin yeni Irak Hükümeti'ne ılımlı bakması, Menderes'in çabalarını boşa çıkarttı. Bu sebeple pakt üyeleri, Londra görüşmeleri sonunda Irak'ta kurulan yeni hükümeti, isteksizce de olsa tanımak zorunda kaldı.⁶³

Bağdat Paktı üyeleri, Irak'ta gerçekleşen darbeden sonra, Irak'ın paktan çekileceğinden korkmaktaydılar. Çünkü darbeyi yapan subaylar, Irak'ın Bağdat Paktı'na girmesine ve Süveyş Kanalı'nı işgal eden İngilizlerle işbirliği yapılmasına sert tepki gösteren muhalefetin öncüleriydi. Bu nedenle beklenen gelişme oldu ve Irak'ın yeni yönetimi, 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan çekildiklerini açıkladı. Başta İngiltere ve Türkiye olmak üzere pakt üyelerinin bölgesel politikalarına, ciddi bir darbe indirilmiş oldu. Özellikle İngiltere'nin II. Dünya Savaşı sonundan itibaren Ortadoğu savunması için gösterdiği çabalar başarısızlıkla sonuçlandı. İngiltere ve ABD'nin teşviki ile Türkiye, İran ve Pakistan, Bağdat Paktı'nın yerine Merkezi Antlaşma Örgütü (CENTO) adıyla yeni bir savunma teşkilatı kurdular. Fakat Bağdat Paktı'nda olduğu gibi, CENTO'ya da Arap devletlerinden katılım olmaması, bu örgütün de başarılı bir sonuca ulaşamamasına neden oldu.⁶⁴

3.5. Ortadoğu Krizleri ve Türk-İngiliz İlişkileri

Bağdat Paktı'nın imzalanmasıyla Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler, bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, Mısır ile Batılı devletler arasında bir takım sorunların doğmasına neden olmuştu. Batı dünyasının Ortadoğu'da savunma paktı kurma konusunda Mısır'a yaptığı diplomatik baskılar, İngiltere ve Mısır arasında yaşanacak Süveyş Krizi ile yeni bir boyut kazanacaktı. Bu sorun, İngiltere ile Mısır'ın II. Dünya

⁶³ Sever, *a.g.e.*, s. 212

⁶⁴ Yasemin Çelik, *Contemporary Turkish Foreign Policy*, London: 1999, s. 37; FO371/153030/RK1011/1, Annual Political Review for Turkey 1959, 9 February 1960.

Savaşın'dan sonra devam eden anlaşmazlıklarının bir sonucuydu. İngiltere, Ortadoğu'da eski gücünü kaybettiğini anladığından itibaren, Süveyş üzerindeki çıkarlarını devam ettirebilmenin hesaplarını yapmaktaydı. Bu nedenle İngiltere'nin Ortadoğu Komutanlığından başlayıp Bağdat Paktına kadar ortaya attığı bütün planlar, Süveyş Kanalı üzerindeki çıkarlarını koruma adına yapılmış planlardı. İngiltere ile Mısır arasında temel konu olan Süveyş, Bağdat Paktı'nın imzalanması ve Mısır'ın Batıdan hızla uzaklaşıp Sovyetlere yaklaşmaya başlamasıyla birlikte tüm dünyayı etkileyen siyasi bir kriz halini alacaktı.⁶⁵

Bağdat Paktı nedeniyle Ortadoğu'da gerginliğin tırmandığı bir dönemde Süveyş Krizine neden olacak olay, Mısır'ın Nil Nehri üzerine kurmayı planladığı Asuan Barajı idi. Bu barajın yapılabilmesi için Mısır'ın dış krediye ihtiyacı vardı. Bu nedenle Mısır lideri Nasır, Dünya Bankası'ndan 240 milyon dolar kredi istedi. Bu arada Sovyetler Birliği, Mısır'a 200 milyon dolar kredi teklif etti. Mısır'ı Sovyet nüfuzuna bırakmak istemeyen ABD ve İngiltere, toplam 70 milyon dolar yardımda bulunmayı teklif ettiler. Ayrıca Dünya Bankası da, Nasır'ın istediği krediyi vermeyi kabul etti. Fakat bu dönemde Nasır, Ortadoğu'da Batı aleyhtarı hareketlerin öncülüğünü yapmaya başladı. Özellikle Ürdün'de Glubb Paşa'nın görevden alınmasını desteklemesi ve 16 Mayıs 1956'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması, ABD ve İngiltere'nin Asuan Barajına verecekleri destekten vazgeçtiklerini açıklamalarına neden oldu. ABD ve İngiltere'nin bu kararı aldığı dönemde Nasır, Mısır'da yapılan son seçimlerde %99 oy alarak Cumhurbaşkanı seçilmenin güvenini yaşamaktaydı. Bu nedenle ABD ve İngiltere'ye misilleme olarak, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etti. Mısır'ın bu kararına bölgede hayati ekonomik çıkarları olan İngiltere ve Fransa çok sert tepkide bulundular. Hatta İngiliz Başbakanı Anthony Eden, güç kullanabileceklerini belirtti. Fakat ABD'nin itirazı üzerine, öncelikle diplomasi yollarının kullanılması kararı üzerinde iki devlet anlaştı.⁶⁶

Nasır'ın kanalı millileştirme kararı karşısında Londra'da bir araya gelen ABD, İngiltere ve Fransa, 16 Ağustos 1956'da Süveyş sorunu görüşmek üzere

⁶⁵ **Diana B. Kunz**, *The Economic Diplomacy of the Suez Crisis*, New York: UNC Press, 1991, s. 38-39.

⁶⁶ **Fahir Armaoğlu**, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara :Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994, s. 149-153.

Londra’da konferans düzenlemeye karar verdiler. Süveyş Kanalı’ndan geçişi düzenleyen 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesi’nde imzası olan devletler ile kanaldan en fazla yararlanan ülkelerin çağrıldığı konferans, 16 Ağustos’ta 22 ülkenin katılımıyla toplandı. Mısır katılmadığı konferansta, çeşitli çözüm önerileri ortaya atıldı, fakat en önemlisi, ABD Dışişleri Bakanı Dulles’in önerisi idi. Dulles’a göre Süveyş Kanalı, 1888 Sözleşmesine uygun olarak serbest bir uluslararası su yolu olmalıydı. Fakat Mısır lideri Nasır, 9 Eylül 1956’da Dulles’in Süveyş planını resmi olarak reddetti. Ayrıca Londra Konferansı sonunda 5’li bir komite oluşturuldu. Bu komite, Mısır Hükümeti ile 3-9 Eylül tarihleri arasında Kahire’de görüşmeler yaptı. Görüşmeler sırasında Nasır, Süveyş Kanalı’nın uluslararası su yolu olmasına kesinlikle rıza göstermeyeceklerini ayrıca kanal üzerinde egemenliklerini kısıtlayıcı bir durumu kabul etmelerinin de mümkün olmadığını belirtti. Bu iki şartın kabul edilmesi durumunda Süveyş Kanalı’ndan bütün ülkelerin serbestçe geçebileceğini ilan etti.⁶⁷

Kahire görüşmelerinden olumlu sonuç alınamaması üzerine İngiltere ve Fransa, Mısır’a karşı gittikçe sert bir tutum sergilemeye başladılar. ABD ve Sovyetler Birliği’nin askeri bir harekate karşı olmaları, bu iki ülkeyi Londra’da bir kez daha diplomasi yolunu zorlamaya itti. 19-21 Eylül 1956 tarihlerinde ikinci defa Londra’da 15 ülkenin katılımıyla konferans düzenlendi. Burada yapılan görüşmelerde “Süveyş Kanalı’nı Kullananlar Birliği” kuruldu. Fakat kanalın fiili kontrolünün Mısır’da olması nedeniyle, böyle bir birliğin kurulması çok fazla bir şey ifade etmiyordu. Bu nedenle İngiltere ve Fransa, askeri müdahale etmeden önce son kez barışçıl bir yol izlediler ve konuyu 24 Eylül’de Birleşmiş Milletler’e taşıdılar. BM Güvenlik Konseyi, 5-12 Ekim tarihlerinde her iki tarafın görüşlerini dinledikten sonra, sorunu çözecek bir yaklaşım yolu bulamadı.⁶⁸

İngiltere ve Fransa, Birleşmiş Milletler’in de kanal sorununu çözmede etkisiz kalması üzerine, İsrail ile gizlice anlaşarak Süveyş Kanalı’nı işgal etmeye karar verdiler. Plana göre, İsrail Mısır’a saldırarak, İngiltere ve Fransa da kanalı koruma bahanesiyle bölgeye asker çıkaracaktı. Ayrıca 25 Ekim 1956’da Macar milli ihtilalinin çıkması ve SSCB’nin ilgisini bu olaya yöneltmesi, İngiltere ve Fransa için

⁶⁷ **Ömer Kürkçüoğlu**, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Dış Politikası (1945-1970)*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1972, s. 82-84.

⁶⁸ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s. 85-86.

iyi bir fırsat oldu. Bu nedenle planlandığı gibi İsrail, 29 Ekim’de Mısır’ı saldırdı. İngiltere ve Fransa da, niyetlerinin kanalı korumak olduğunu dünyaya ilan ederek, 6 Kasım günü Mısır kıyılarına asker çıkarmaya başladılar. Fakat Sovyetler Birliği’nin Macar isyanını kısa sürede bastırması ve İngiltere, Fransa ve İsrail’e savaşı durdurmaları yönünde nota göndermesi, Süveyş Krizine yeni bir boyut kazandırdı. Sovyetler Birliği ayrıca Fransa’ya çok sert bir mesaj göndererek, Ortadoğu’da barışı tekrar sağlamak için gerekirse askeri güç kullanmaya kararlı olduklarını bildirdi. ABD ise Birleşmiş Milletler’e başvurup savaşın hemen durdurulması yönünde istekte bulundu. Ayrıca İngiltere ve Fransa’ya derhal kanalı boşaltmaları yönünde sert bir nota gönderdi. Uluslar arası arenada yalnız bırakılan İngiltere ve Fransa, 6 Kasım 1956’da savaşı sona erdirmek zorunda kaldılar.⁶⁹

Süveyş Krizi’nin siyasi sonuçlarına bakıldığında; İngiltere ve Fransa’nın kanalı işgal hareketi, bu iki devletin Ortadoğu’da yaklaşık yüz yıldır var olan etkinliklerinin sona ermesine neden olacaktı. İngiltere ve Fransa’nın yerine ABD, Ortadoğu bölgesinin hakimi durumuna gelecekti. Sovyetler Birliği ise, Süveyş Krizi’nden yararlanarak bölgede var olan etkinliğini, daha da arttıracaktı. Çünkü Sovyet Rusya Hükümeti, kriz sırasında Mısır’ı destekleyerek, Arap dünyasının sempatisini kazanmıştı.⁷⁰

Ortadoğu bölgesinden İngiltere ve Fransa’nın sömürge döneminden kalma son askeri varlıklarının sona ermesi ve Sovyetler Birliği’nin bölgedeki etkinliklerinin artması, ABD yönetimini harekete geçirdi. 5 Ocak 1957’de ABD Başkanı Eisenhower, Amerikan Kongresi’ne bir mesaj göndererek, Ortadoğu’da daha aktif rol oynayabilmek için yetki istedi. Eisenhower, uluslar arası komünizm tehlikesine karşı, ABD’nin Ortadoğu ülkelerini koruması gerektiğine inanmaktaydı. ABD Kongresi, Eisenhower’a istediği yetkiyi, 9 Mart 1957’de verdi. Buna göre; Ortadoğu ülkelerinin bağımsızlıkların, ülke bütünlüklerinin korunması, ABD’nin bağımsızlığı ile eş değer tutuluyordu. Bunları gerçekleştirmek için gerekirse ABD’nin askeri güç dahi kullanabileceği kabul ediliyordu. Ayrıca kongre, Eisenhower’a bölge ülkelerine

⁶⁹ Zeynep Güler, *Süveyş’in Batısında Arap Milliyetçiliği, Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yenihayat Yayıncılık, 2004, s. 166.

⁷⁰ *Ayın Tarihi*, No: 276, (Kasım 1956), s. 276.

askeri ve ekonomik yardım yapabilmesi için ödenek de ayırdı. Böylece Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu bölgesi, yeni bir siyasi sürece girmiş oluyordu.⁷¹

Türk-İngiliz ilişkileri açısından Süveyş Krizine bakıldığında; İngiltere'nin Bağdat Paktı'ndan Türkiye'nin müttefiki olması, Türkiye'nin İngiltere yanlısı bir tutum izlemesi için tek başına geçerli bir sebep olabilirdi. Ayrıca 1954 İngiltere-Mısır Antlaşması'na göre Türkiye'ye herhangi bir saldırı durumunda İngiltere, kanal üzerinden Türkiye'ye yardım etme hakkına sahip olmuştu. Fakat Mısır'ın kanalı millileştirmesi üzerine böyle bir yardımın yapılma imkanı kalmıyordu. Bu nedenle Türk Hükümeti, Süveyş ile ilgili uluslar arası arenada yapılan toplantılarda, İngiltere ile işbirliği içinde olmuştur. Bunun ilk örneği, Süveyş Kanalı meselesini görüşmek üzere 16 Ağustos'ta Londra'da toplanacak olan konferansta görülmüştür. Konferansta Türkiye'yi temsil edecek heyetin başkanı Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Muharrem Nuri Birgi, konferans başlamadan önce yaptığı açıklamada: "Londra'ya iyi niyetlerle gelmiş bulunuyoruz. Yapıcı bir şekilde çalışmak azmindeyiz. Niyetimiz. konferansın milletlerarasında sulh ve dostluğu sağlayacak müsbet bir neticeye ulaşması için elimizden gelen yardımı sarf etmektir." ⁷² diyerek Türkiye'nin Batılı müttefikleri ile paralel politika izleyeceği imasında bulunuyordu. Bu bağlamda Türk heyeti, Londra Konferansı'nda ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in ortaya attığı planı desteklediğini açıkladı ve Batılı ülkelerle birlikte hareket etti.

Ayrıca Türkiye, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'na asker çıkarttığı dönemde toplanan, Bağdat Paktı'nın Tahran toplantısında, İngiltere'nin pakttan çıkartılması yönündeki teklife muhalefet ederek, İngiltere'nin lehine karar çıkmasını sağlamıştır. Tahran toplantısına İngiltere çağrılmamıştı ve pakt üyeleri, İngiltere ve Fransa'nın Mısır'ı işgalini kesinlikle tasvip etmiyorlardı. Bu kritik dönemde Başbakan Adnan Menderes, devreye girerek Bağdat Paktı'nın dağılmasını önlemiştir. Menderes, hem paktın diğer üyelerini İngiltere'nin pakta kalması için ikna etmiş, hem de İngiltere Ankara Büyükelçisi'ni Tahran toplantısına geçici olarak çağrılmadıkları yönünde teskin etmiştir.⁷³

⁷¹ **Roger S. Whitcomb**, *The Cold War in Retrospect: The Formative Years*, London: Praeger Press, 1998, s. 170.

⁷² *Ayın Tarihi*, No: 273, (Ağustos 1956), s. 112-115.

⁷³ *FO371/130174/RK1101/1*, Annual Report on Turkey for 1956, 31 January 1957; **Bağcı**, *Türk Dış Politikasında...*, s. 81.

Sonuç olarak Süveyş Krizi, hem İngiltere hem de dolaylı olarak Türkiye için kötü bir şekilde sonuçlandı. Türkiye'nin kriz boyunca İngiltere'nin yanında bir politika izlemesi, Batılı müttefiklerince olumlu karşılandı. Fakat başta Mısır olmak üzere Ortadoğu'nun diğer Arap ülkelerinden olumsuz tepkiler aldı. Türkiye, İngiltere'yi desteklerken aynı zamanda İsrail'den büyükelçisini geri çekerek, Arap dünyasının gönlünü almaya çalışmış fakat Arapların Türkiye'ye olan kızgınlığını azaltamamıştır. Ancak Süveyş Krizi'nin Türkiye açısından tek olumlu sonucu, Eisenhower Doktrini çerçevesinde bölgeye dolayısıyla Türkiye'ye gelebilecek bir saldırıya karşı, askeri ve ekonomik yardım sözü almış olmasıydı. Böylece Türkiye, İngiltere'nin çekilmesiyle Ortadoğu'da oluşan güç boşluğunu, ABD'nin doldurmasıyla kendisini yalnız hissetmeyecek, bölgede yine Batının sağlam bir müttefiki olacaktı. Değişen tek şey, bundan böyle bölgenin hamisi İngiltere yerine ABD'nin olmasıydı.

Süveyş Krizi'nin yaşanması, arkasından Eisenhower Doktrini ile ABD'nin Ortadoğu'nun güvenliği için gerekirse askeri güç kullanabileceğini ilan etmesi, Ortadoğu'da ortamın daha da gerginleşmesine yol açtı. Bu gerginliğin sonunda ilk yaşanan olay ise Suriye Buhranı oldu. Türkiye, Süveyş Krizi'nden sonra Ortadoğu bölgesinde daha yaygın ve müdahaleci bir rol üstlenmek zorunda kaldı. Çünkü Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkinliğinin artması, Türkiye için ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamıştı. Bu nedenle Türkiye, Sovyet yayılmasının görüldüğü her yerde, Batılı müttefikleri ile ortak hareket ederek, Sovyet tehlikesine karşı daha kapsamlı mücadeleye başladı. Bu mücadelenin yarattığı ilk tepki ise, Nisan 1957'de patlak veren Suriye Krizi olarak gösterilebilir.⁷⁴

Suriye ile Türkiye arasında bir krize neden olacak olayların başlangıcını, 1957 baharında Ürdün Kralı Hüseyin'in ülkesindeki Nasır taraftarı ve sosyalist devlet adamlarını görevden alması ve bu kişilerin Suriye'ye sığınması teşkil etmektedir. Suriye, kendisine sığınan devlet adamları ve Sovyetler Birliği'nin de etkisiyle Batı aleyhtarı politikasını gittikçe şiddetlendirmeye başlamıştır. Bu nedenle Türkiye, güney sınırlarında yaşanan bu hareketlilikten endişe duymaya başlamıştır. Özellikle Suriye'nin kendisine sığınan sosyalist devlet adamlarını tekrar ülkelerine dönmelerini

⁷⁴ Sever, *a.g.e.*, s. 181.

sağlamak amacıyla, Ürdün'e müdahale etmek istemesi, Türkiye'nin endişelerini gittikçe arttırdı. Bu nedenle Türkiye, 1957 Mayıs'ından itibaren Suriye sınırına asker yığmaya başladı. Ayrıca Suriye Hükümeti'nin 13 Ağustos 1957'de Şam'da bulunan ABD kara ataşesini ve iki diplomatı ülkelerine geri göndermesi, ABD ve İngiltere'nin de olaya karışmasını sağlamıştır.⁷⁵

Suriye'de yaşanan bu gelişmeler üzerine, Irak Kralı Faysal ile Ürdün Kralı Hüseyin, 22 Ağustos 1957'de Türkiye'ye geldiler. Bir gün sonra Türkiye'nin iki dost ülkesinin kralları ile Türkiye'nin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakanı Adnan Menderes'in katıldığı bir toplantı yapıldı. Yapılan görüşmelere 24 Ağustos'ta İstanbul'a gelen, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu işleri yardımcısı, Loy Henderson da katıldı. İstanbul'daki toplantıdan sonra bir sonuç bildirisi yayınlanmadı. Fakat Suriye'nin uluslar arası barışı tehdit eden tavırları nedeniyle alınabilecek tedbirler üzerinde konuşulduğu bilinmekteydi.⁷⁶

Başlangıçta Suriye ile Ürdün arasında başlayan gerginlik, Eylül 1957'den itibaren Türkiye-Suriye bunalımına dönüşmeye başlamıştır. Türk Hükümeti'nin Suriye sınırında askeri önlemler almasına, Suriye ve Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Şam yönetimini baskı altında tutmak için yapılmış bir hareket olduğunu iddiasında bulunuyorlardı. Adnan Menderes, Suriye ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye aleyhtarı açıklamalarına karşı basına verdiği demeçte; Suriye'nin silahlanmasının dünya barışına katkıda bulunmakla açıklanamayacağını, bu ülkenin [Sovyetler Birliği'ni kastederek] başkaları tarafından kullanılmak üzere bir silah deposu haline getirilmek üzere olduğunu belirtmiştir. Menderes ayrıca, bu sorunun, uluslar arası barışı da tehlike altında bırakması nedeniyle, bütün hür dünyanın Ortadoğu olayları üzerinde uyanık ve dikkatli olmasını istemiştir. Türkiye'nin görüşü hakkında ise, ülkesinin coğrafi konumu itibarıyla tehlikeli bir bölgede olduğunu, Suriye'nin bu tavırları nedeniyle daha da vahim bir noktaya gelindiğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin en uzun sınırının Suriye ile olduğunu açıklayan Menderes, ülkesinin güvenliği amacıyla teyakkuz halinde olmaya devam edeceklerini söyledi.⁷⁷

⁷⁵ FO371/144739/RK1011/1, From B. Burrows to Selwyn Lloyd, 17 February 1959; **Gönlübol ve diğerleri**, a.g.e., s. 290-291.

⁷⁶ *Zafer*, 24 Ağustos 1957.

⁷⁷ *Zafer*, 25 Eylül 1957.

Türkiye'nin Suriye karşısında tutum alması, kendisini Sovyet Rusya ile karşı karşıya getirdi. ABD ise, Sovyet tehditleri karşısında Türkiye'nin sonuna kadar arkasında durmuştur. Böylece Soğuk Savaş'ın başlamasında itibaren ABD ile Sovyetler Birliği ilk defa Ortadoğu'da doğrudan karşı karşıya gelmiş oldu. Sovyet Hükümeti, Adnan Menderes'e gönderdiği mektupta; Türkiye'de Suriye'ye saldırma amacıyla gönderilmiş Amerikan silahlarının bulunduğunu ve Suriye sınırındaki Türk askeri yığınağı olduğu hakkında bilgilerinin bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin başka çevrelerinin [ABD ve müttefikleri] oyununa gelerek başına büyük bir felaket açmak üzere olduğu belirtilerek, Türkiye üstü kapalı olarak tehdit edilmiştir. Bu mektuba karşılık Türk Savunma Bakanlığı yaptığı açıklamada, Suriye sınırındaki Türk askeri yığınağı haberlerinin asılsız olduğunu vurgulayarak, sınırdaki askeri hareketliliğin daha önceden tarihi belirlenen NATO tatbikatından ibaret olduğunu açıklamıştır. Ayrıca Sovyet tehdidine karşı ABD, Türkiye'ye olan açık desteğini arttırmıştır. 18 Eylülde ABD'nin 6. Filosuna mensup bazı gemiler, Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye ile ABD'nin dayanışma içersinde bulunduğunu göstermek için İzmir limanını ziyaret etmiştir.⁷⁸

Fakat 7 Ekim 1957'de Sovyet Komünist Partisi Genel Sekreteri Khrushchev'in, Türkiye'nin saldırmak üzere olduğunu ve bu olaya Sovyet Hükümeti'nin kayıtsız kalamayacağını ilan etmesi, Ortadoğu'da tansiyonun daha da yükselmesine neden oldu. Bu açık tehdide karşı ABD Dışişleri Bakanlığı 10 Ekim'de yayınladığı bildiride; dost ve müttefik Türkiye'nin her türlü Sovyet tehlikesine karşı, NATO Antlaşması çerçevesinde ABD ve müttefikleri tarafından yalnız bırakılmayacağı açıklandı. Böylece 1957 Ekimi'nde, bir yandan Ortadoğu'da Eisenhower Doktri'nin uygulanabileceği diğer yandan da NATO'nun harekete geçebileceği izlenimi verilmiş oldu. ABD'nin yanı sıra İngiltere de Suriye Krizi boyunca Türkiye'ye açık destek verdi. İngiltere Başbakanı ile ABD Başkanı, 25 Ekim'de "Ortak Amaç" bildirisi yayınlayarak, Türkiye'ye yönelen Sovyet tehditleri karşısında NATO Antlaşması'nın 5. Maddesine uygun olarak, üye devletlerden birine yapılacak saldırının, tüm üye ülkelere yapılmış sayılacağını açıkladılar.⁷⁹

⁷⁸ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s. 106-108.

⁷⁹ **Sander**, *Türk-Amerikan İlişkileri...*, s. 161-162.

Türkiye-Suriye gerginliğinin sıcak bir savaşa dönüşme ihtimalinin artması üzerine Suudi Arabistan devreye girerek, tarafların arasını bulmaya çalıştı. Bu amaçla Suudi Kralı, Suriye ve Lübnan'a giderek temaslarda bulundu. Fakat Suriye ve Sovyetler Birliği, Suudi Arabistan'ı taraflı olmakla suçlamış ve görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Buna rağmen Türk Hükümeti, bu görüşmelerde barıştan yana olduğunu ve Suriye'ye saldırmak gibi bir düşünceleri olmadığını dile getirmiştir. Suudi Kralı'nın çözüm önerilerine sıcak bakmayan Suriye, sorunu uluslararası arenada görüşmek üzere 16 Ekim 1957'de Birleşmiş Milletler'e (BM) taşıdı. BM'deki görüşmelerin başında Suriye, Türkiye'nin kendilerine karşı saldırgan bir tutum izlemesinden şikayetçi olmuştur. Suriye'nin bu tezini Sovyetler Birliği şiddetle desteklerken, İngiltere, Suriye ve Sovyetleri suçlayarak Türkiye'ye tam destek vermiştir.⁸⁰

Birleşmiş Milletler'deki görüşmeler, iki hafta boyunca sürdü ve her iki tarafı da memnun edecek bir sonuç alınamadı. Fakat 29 Ekim 1957 tarihinde Khrushchev'in Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 34. yılında yaptığı bir konuşma, Suriye Krizi'ni bitirecekti. Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'nin resepsiyonuna katılan Khrushchev, Ortadoğu'da kesinlikle bir tehdit olmadığını, bütün meselenin yanlış anlaşılmış olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine Suriye, BM'den Türkiye ile ilgili şikayetini çekmesiyle kriz sona erdi. Sovyet devlet adamının böyle bir tutum takınmasındaki neden, Suriye Krizi'nin çıktığı dönemde Sovyetler Birliği'nin iç politikasında çalkantılı bir dönem yaşanmaktaydı. Bu sebeple Khrushchev, belirli bir süre Sovyet halkının dikkatini dış politikaya çekmek istemiş, Suriye Krizi de kendisine bu fırsatı vermiş oluyordu.⁸¹

Türkiye açısından Suriye Krizi'nin sonuçları incelendiğinde; öncelikle 1945 yılından itibaren Batı ile paralel giden Türk dış politikası irdelenmelidir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasından endişe duyan Türkiye, İngiltere aracılığıyla ABD'nin dostluğunu kazanmaya çalışmıştır. Demokrat Partinin 1950'de iktidara gelmesiyle, bu süreç hızlanarak devam etmiştir. Türkiye, 1952'de NATO'ya üye olarak ABD ile müttefik durumuna gelmiştir. Suriye Krizi'nin en hassas döneminde Türkiye, Suriye ve Sovyetler Birliği'nin karşı NATO'nun

⁸⁰ Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 109-110.

⁸¹ Sever, *a.g.e.*, s. 202.

desteğini alarak, Batı ile 1945'ten itibaren geliştirdiği dostane ilişkilerin meyvelerini toplamaya başlamıştır. Özellikle İngiltere, Suriye Krizi sürecinde Ortadoğu savunmasında yakın işbirliği yaptığı Türk Hükümeti'ne, hem BM görüşmelerinde hem de NATO şemsiyesi altında çok açık şekilde destek vermeyi sürdürmüştür.⁸²

1957'de yaşanan Suriye Krizi'nden bir yıl sonra, 1958 yılının ortalarından itibaren Ortadoğu bölgesi, yeni bir buhranlar ve müdahaleler dönemine girecekti. Bu olaylar içerisinde en önemlisi, Irak'ta genç subayların yaptığı Irak İhtilali'dir. Daha önceki bölümde ayrıntılı şekilde değinilen Bağdat Paketi'nin tek Arap ülkesi olması nedeniyle Irak, diğer Arap ülkeleri tarafından tecrit edilmiş durumdaydı. Irak devleti, Batılı emperyalistlerle işbirliği yapmakla suçlanmaktaydı. Bu nedenle ülke içerisinde Irak Kralı'na ve Hükümeti'ne muhalefet hızla yükselmekteydi. Özellikle Irak'ın Bağdat Paketi'ne girmesi ve İngiltere ile işbirliği yapması, Arap milliyetçiliğinin daha da güçlenmesine neden oldu.⁸³

Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliğinin ilk etkisi, Batı ile işbirliği içinde olması sebebiyle Irak'ta görüldü. 14 Temmuz 1958 tarihinde, General Kasım liderliğindeki genç subaylar, Batı taraftarı hükümeti askeri darbe yaparak devirdi. Aynı gün radyodan yayınlanan bildiride; Irak halkının, emperyalistler tarafından işbaşına getirilen ve doğru yoldan dönen idarecilerden kurtulduğu açıklanıyordu. Bildiride ayrıca, Irak'ta milli birliği koruyacak, diğer Arap ülkeleriyle kardeşlik ilişkilerini geliştirecek ve uluslar arası arenada BM kararlarına uygun hareket edecek bir cumhuriyet yönetiminin kurulduğu ilan ediliyordu.⁸⁴

Irak İhtilali'ne karşı en fazla endişe duyan ülkeler Türkiye ve İngiltere oldu. İhtilalin yapıldığı tarihte Bağdat Paketi'nin İstanbul'da toplantısı yapılacaktı. Irak'ta darbe olduğu için Irak Kralı Faysal'ın katılmadığı toplantıya Türkiye, İran ve Pakistan Devlet Başkanları katıldı. 14-17 Temmuz 1958 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonunda, taraflar ortak bir bildiri yayınladı. Irak İhtilali'ne karşı görüşlerin açıklandığı bildiride; pakt üyesi devletlerin birisinde gerçekleşen bu kötü olay, diğer üye devletler tarafından endişe ile karşılandığı, bölgede oluşabilecek

⁸² Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s. 122.

⁸³ FO371/144739/RK1011/1, From B. Burrows to Selwyn Lloyd, 17 February 1959.

⁸⁴ A. Haluk Ülman, "Orta Doğu Buhranı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, No: 4 (Aralık-1958), s. 237.

karışıklıkların önüne geçilmesi için her türlü önlemlerin alınması gerektiği vurgulandı.⁸⁵

Irak İhtilali, Menderes'in Ortadoğu politikasına indirilmiş büyük bir darbe oldu. Menderes, Irak'a askeri müdahale etmeyi dahi düşünmeye başladı. Fakat hem İngiltere ve ABD'nin buna sıcak bakmaması hem de Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye verdiği sert muhtıra, Adnan Menderes'in geri adım atmasına neden oldu. Sovyet muhtırasına karşılık Khrushchev'e mektup yollayan Menderes, Türkiye'nin Ortadoğu'da gerginliği arttıracak bir girişimde bulunmayacağına dair garanti verdi. Böylece Türk Hükümeti, Irak'ta oluşan yeni yapılanmayı tanımak zorunda kalıyordu.⁸⁶

Irak İhtilali'nin hemen arkasından Lübnan'daki Arap milliyetçilerinin faaliyetleri de, Batılı müttefikleri endişeye sevk etti. Lübnan'daki mevcut hükümetin uyguladığı Batı yanlısı dış politika, ülkede bir takım iç çatışmaların yaşanmasını arttırdı. Bu nedenle Irak İhtilali'nin kendi memleketinde tekrarlanmasından çekinen Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun, ABD'den yardım istedi. Bu gelişme üzerine ABD Başkanı Eisenhower, 15 Temmuz 1958'de Lübnan'daki Amerikan vatandaşlarını korumak ve dost Lübnan'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü sağlamak amacıyla, Amerikan deniz piyadelerinin Lübnan sahillerine çıkarma yaptığını dünyaya ilan etti.⁸⁷

ABD'nin Lübnan'a çıkarma yapmasından bir gün sonra, Ürdün Kralı Hüseyin, Amman'da bulunan Amerikan ve İngiliz Maslahatgüzarları'ndan kendilerine yardım etmesini istedi. Bir yıl önce yaşanan Suriye Krizi esnasında Mısır ile Suriye arasında kurulan BAC'a tepki olarak Irak ile Ürdün tarafından federal bir yapı oluşturulmuş ve başkanlığına da Irak Kralı getirilmişti. Fakat Irak Kralı'nın tahtan indirilmesi, Ürdün'ün güvenliğini tehlikeye düşürmekteydi. Bu nedenle Ürdün Parlamentosu ile Hükümeti ortak bir karar alarak, Ürdün'ü uluslar arası komünizme karşı korumaları için Batılı müttefiklerden yardım istedi. Ürdün'ün bu isteğine karşılık İngiliz Hükümeti, 17 Temmuz 1958'de bu ülkeye askeri güçlerini gönderdi. Aynı gün Ürdün Hükümeti, BM Güvenlik Konseyi'ne başvurarak, iç işlerine karıştığı

⁸⁵ *Zafer*, 18 Temmuz 1958.

⁸⁶ *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1958.

⁸⁷ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s. 123-124.

gerekçesiyle BAC hakkında şikayetçi olmuş, 20 Temmuz'da da BAC ile tüm diplomatik ilişkilerini kestiğini açıklamıştır.⁸⁸

Türk Hükümeti, Irak İhtilali'nden sonra ABD'nin 15 Temmuzda Lübnan'a asker çıkarmasını ve İngiltere'nin 17 Temmuz'da Ürdün'e müdahale etmesini açıkça desteklemiştir. ABD'nin uluslar arası komünizme karşı hür dünya ülkelerinin lideri olması gerektiği, Türk Hükümeti'nce kabul edilmiştir. Ayrıca İngiltere'nin dost ve müttefik Ürdün'ün toprak bütünlüğünü korumak için müdahalede bulunduğu belirtilerek, Türkiye'nin Batılı müttefikleri ile tam işbirliğine devam ettiği mesajı verilmiştir. Türkiye, 1958 Ortadoğu Krizleri'nde tamamen Batı yanlısı politika izlemiştir. Fakat bu krizlerden Batı dünyası, Ortadoğu'daki etkinlikleri azalarak çıktılar. Dolayısıyla Türkiye'de, İngiltere ve ABD ile işbirliği yaptığı için zarar görmüştür. Bölgede Türkiye ile Mısır arasındaki liderlik yarışını, Nasır'ın liderliğindeki Mısır ele geçirdi. Türkiye, 1958 krizleri sonucu, Ortadoğu'daki etkinliğini kaybetmiş oluyordu. Ayrıca Sovyetler Birliği, Türkiye ve Batılı müttefiklerinin tüm engelleme çabalarına rağmen, Ortadoğu'daki etkinliğini gün geçtikçe arttırmaya devam edecekti.

⁸⁸ **Kürkçüoğlu**, *a.g.e.*, s. 125.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIBRIS SORUNU VE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

4.1. Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkması

Kıbrıs Adası, Mısır ve Doğu Akdeniz ticaret yolları üzerinde yer alması ayrıca Anadolu coğrafyasının güvenliği için stratejik bir noktaya sahip olması nedeniyle, tarihin ilk devirlerinden itibaren bir çok medeniyetin istilasına uğramıştır. Adanın bilinen ilk hakimi, M.Ö 1500-1450 yılları arasında Mısır olmuştur. Daha sonra Hititler'in eline geçen Kıbrıs, sırasıyla Asur, Pers ve Makedonya Kralı Büyük İskender'in egemenliğine girdi. Büyük İskender'in ölmesiyle Kıbrıs, önce Roma İmparatorluğu'na daha sonra bu imparatorluğun parçalanmasıyla, M.S 394'te Doğu Roma İmparatorluğu'na (Bizans) geçti. Bizans Devleti'nin zayıflaması sonucu 1372 yılında Cenevizliler, 1484'den itibaren de Venedikler idaresinde kalan Kıbrıs, 1571'de Osmanlı Devleti'nin idaresine geçecektir.¹

Osmanlı Devleti, çok stratejik bir konumda olması nedeniyle Kıbrıs ile 1448 tarihinden itibaren ilgilenmeye başladı. 1571 yılında Kıbrıs'ın tamamı Osmanlı egemenliğine girdi. Osmanlı Devleti, adanın fethinden sonra Lefkoşa Beylerbeyliği'ni kurdu. Osmanlı Devleti'nin geleneksel iskan politikası, Kıbrıs'ın fethinden sonra da uygulandı. 21 Eylül 1571'de Padişah emriyle, Anadolu'nun Karaman Vilayeti'nden adaya mecburi iskan yapılması kararlaştırıldı. Osmanlıların bu iskan politikası, devletin siyasi, ekonomik ve sosyal politikalarının bir sonucuydu. Kıbrıs'ın nüfusunun 1831 sayımında, 14.983 Müslüman ve 29.223 Gayr-i Müslim olarak belirlenmesi, Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskan politikasının ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Kıbrıs'a Türklerin iskan edilmesindeki başlıca sebepler, Kıbrıs'ın Anadolu'ya karşı Batı'nın bir üssü olarak kullanılmasının engellenmesi ve adanın zenginliklerinden faydalanmak olarak gösterilebilir. Osmanlı

¹ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2000, s. 8-11.

Devleti, adada hakimiyet kurmasından İngiltere'ye devrettiği 1878 yılına kadar, Kıbrıs'ta adaletli bir yönetim uygulamıştır.²

İngiltere ile Rusya arasında Akdeniz ve Ortadoğu egemenliği için 19. yüzyılın sonlarında gittikçe şiddetlenen rekabet, Kıbrıs'ta Osmanlı egemenliğinin sona ermesine neden olacak gelişmelerin başlangıcını teşkil etmektedir. Rusya'nın Türk Boğazları üzerinden Akdeniz'e, Kafkasya üzerinden de Ortadoğu'ya inme hedefi, bu bölgelerde hayati çıkarları olan İngiltere'yi rahatsız etmekteydi. İngiltere, Rusya'nın kendi nüfuz bölgelerine yayılmasını önlemek ve Ortadoğu'daki konumunu daha da güçlendirmek istiyordu. Bu sebeple çok stratejik bir noktada bulunan Kıbrıs, 19. yüzyılın başından itibaren İngiltere'nin dikkatini çekmekteydi.³

İngiltere Başbakanı Benjamin Disreali, "Kıbrıs, Batı Asya'nın anahtarındır" diyerek, 19. yüzyıl sonlarında Kıbrıs'ın İngiltere için ne kadar hayati bir konumda olduğunu vurgulamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Salisbury ise, 1877'de Osmanlı-Rus Savaşı'nın devam ettiği dönemde, Kıbrıs'ın İngiltere tarafından savaş ya da barış yoluyla mutlaka alınması gerektiği görüşünü açıklamaktaydı. İngiltere'nin Kıbrıs'ı ele geçirmek için istediği fırsat, Osmanlı Devleti'nin 3 Mart 1878 tarihinde Rusya ile Ayastefanos Antlaşması'nı yapması ile gerçekleşti. İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'ın kendilerine verilmesi ve adaya İngiliz askerlerinin konuşlandırılması karşılığında, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni koruma garantisi veriyordu. Osmanlı Devleti'nin bu teklifi kabul etmesiyle Kıbrıs, 4 Haziran 1878'de yapılan özel bir antlaşma ile İngiltere'ye devredildi. Taraflar arasında varılan antlaşmaya göre, Kıbrıs hukuken Osmanlı toprağı olmaya devam edecek, uygulamada İngiliz yönetimine geçecekti. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı geçici olarak, üzerindeki Rusya tehlikesi kalkıncaya kadar İngiliz yönetimine bırakıyordu. Fakat İngiltere, Kıbrıs'ı hiçbir zaman Osmanlı Devleti'ne geri vermeyecekti.⁴

Kıbrıs'ta İngiliz idaresinin başlamasından itibaren, ada halkından İngiltere'ye en büyük zorluğu çıkaranlar Rumlar oldu. Bölgedeki Türk halkı, adanın tekrar Osmanlı Devleti'ne geçeceği ümidiyle hareket ederek, İngiliz yönetimine

² **Yusuf Halaçoğlu**, "Kıbrıs'ın Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü (1570-1571)", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyumu*, Ankara: YÖK Basımevi, 1993, s. 45-61.

³ **Ahmet Gazioğlu**, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960)*, Cilt: I, İstanbul: Ekin Matbaası, 1960, s. 9.

⁴ **Vehbi Zeki Serter**, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, Lefkoşe: Halkın Sesi Yayınları, 1978, s. 6-8.

yardımcı oldular. Buna rağmen Kıbrıs'taki İngiliz idaresi, genellikle takdir haklarını Rumlardan yana kullanarak, Türk halkına haksızlık yapmıştır. Bunun sonucu olarak, adadan Türkiye'ye göç hareketleri başladı. Görevlerinden alınan ya da bırakılmak zorunda kalan Türk idari memurlarının yerlerine, Rum görevliler tayin edildi. Ekonomik sıkıntıya düşen Türk halkı, topraklarını Rumlara satmak zorunda kaldılar. Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti'nin 29 Ekim 1914'de Almanya'nın yanında savaşa girmesi, İngiltere'nin Kıbrıs'ı işgal etmesi için de aradığı fırsatı verdi. İngiliz Hükümeti, 5 Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğini açıklarken, Kıbrıs'ı da resmen işgal ettiğini tüm dünyaya duyuruyordu.⁵

İngiltere, Kıbrıs'ı işgal etmesinin yanında, bir hafta içerisinde Yunanistan'ın kendi saflarında savaşa girmesi durumunda, Kıbrıs'ı Yunanistan'a devredebileceğini açıkladı. Yunan Kralı Konstantin, bu teklifi reddederek savaşın sonlarına doğru İngiltere yanında savaşa girebileceklerini belirtti. Böylece Yunanistan, Kıbrıs'a tamamen sahip olma şansını, Kral'ın bu tutumundan dolayı kaçırmış oldu. I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin mağlup ayrılması, Kıbrıs'ın geleceğini tamamen belirsizlik içinde bıraktı. Savaş sonunda Kıbrıs'ın dışında Anadolu toprakları da işgal altında kaldı. 1919-1922 yılları arasında Mustafa Kemal önderliğinde Türk milleti, Anadolu'dan işgalci güçleri kovmayı başardı ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması ile Misak-ı Milli hedeflerini de gerçekleştirilmiş oldu. Fakat Misak-ı Milli sınırları içinde Kıbrıs yoktu. Bu sebeple Lozan'da Kıbrıs'ın İngiltere'nin elinde kalması kabul edilmek zorunda kalındı. Böylece Kıbrıs Türk'ünün geleceği, İngiliz Hükümeti'nin inisiyatifine bırakılıyordu. İngiltere Kralı V. George, 10 Mart 1925'te Kıbrıs'ın İngiltere'nin Taç Kolonisi olduğunu ilan eden beratı yayınladı. Hemen arkasından 1 Mayıs'ta, Kıbrıs'ın yeni anayasası yapıldı. Yeni anayasada en önemli nokta, eskiden olduğu gibi Kıbrıs Meclisi'ndeki Rum sayısı, Türk ve resmi üyelerin toplamına eşit olacaktı. Böylece Rumların, adanın yönetimini İngilizlerden almasının

⁵ **Abdulhalûk Çay**, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989, s. 17-18.

önüne geçilmiş oldu. Ayrıca iki toplumun birbirlerine karşı üstünlük kurmaları da engellenerek, iki toplumluluk esası benimsendi.⁶

Lozan'da Kıbrıs'ın İngiltere'ye ait olduğunu kabul eden Türkiye, 1930 yılına kadar Kıbrıs ile ilgilenemedi. Fakat böyle olmasının da çeşitli nedenleri vardı. Yeni Türk devletinin hızlı bir şekilde inkılâp hareketlerine girişmesi, 1924'te başlayıp 1926 yılı sonlarına kadar devam eden Musul Sorunu ve Şeyh Said İsyanı, Türkiye'nin Kıbrıs'taki gelişmeleri yakından takip etmesine engel oldu. Bütün bunlara rağmen Türk Hükümeti, Kıbrıs Türkleri'ni tamamen göz ardı etmedi. Türkiye, 1920'li yıllarda Kıbrıslı Türkleri, anavatana göç etmeye teşvik etti. Lozan Antlaşması'nın 21. maddesi, Kıbrıs Türkleri'ne 24 Ağustos 1924'ten itibaren Türkiye vatandaşlığı olma hakkı tanıyordu. Fakat Türk vatandaşlığını kabul edenlerin, 3 yıl içerisinde Türkiye'ye göç etmesi İngilizler tarafından şart koşulmaktaydı. Türk Hükümeti, Kıbrıslı Türklerin anavatana göçlerini düzenlemek için, Haziran 1925'te Lefkoşa'da Türk Konsoloslugu kurdu. Bu göç döneminde Kıbrıs'tan Türkiye'ye 20.000 kadar göçmenin geldiği tahmin edilmektedir. Kıbrıs'ta 1921'de yapılan nüfus sayımında, 51.339 Türk ve 244.887 Rum yaşadığı tespit edilmiş, on yıl sonra yapılan sayım da ise, Türklerin sayısının 64.245'e, Rumların ise 276.572'ye yükseldiği görülmektedir.⁷

Kıbrıs Türkleri'nin anavatana göç ettiği yıllarda İngiliz Hükümeti, adadaki Rumlara hoşgörülü bir yönetim sergiledi. Bu dönemde İngiltere'de iktidara gelen liberal hükümet, Kıbrıs'ta tamamen Rumları hoşnut edecek politikalar izledi. Bu rahatlığın getirdiği cesaretle Rumlar, 1929'da İngiltere'de İşçi Partisi'nin hükümet kurmasıyla, İngiltere'den kendilerine tanınan hakların daha da genişletilmesini istedi. Fakat İngiliz Hükümeti, Rumların bu isteğini reddetti. Bunun üzerine Rumlar, İngiliz yönetimine karşı direnişe geçti. Kıbrıs Kavanin Meclisi'nin Rum üyeleri, meclisin Nisan 1931'deki açılış toplantısında "ENOSİS" yani Yunanistan ile Kıbrıs'ın birleşmesi isteğini ilan ettiler. Mayıs ayında İngiliz Hükümeti'nin, ada halkının ödediği gümrük vergisini arttırması, Rum üyelerin Kavanin Meclisinden istifa

⁶ **Ahmet Gazioğlu**, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kıbrıs", *Türkler*, Cilt: 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 922-927.

⁷ **Ercüment Kuran**, "Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorunu (1923-1939)", *Kıbrıs'ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyumu*, Ankara: YÖK Basımevi, 1993, s. 245-246.

etmelerine yol açtı. Yaşanan gelişmeler sonunda 21 Ekim 1931’de Kıbrıs Rumları, Lefkoşe’de ayaklanarak hükümet konağını yaktılar. Adanın her tarafına yayılan isyan, ancak Kasım ayının ilk haftası bastırabildi. İngiliz Hükümeti, Rumların ayaklanmasını bastırdıktan sonra, çok sert tedbirler aldı. Kavanin Meclisi kapatılarak, yerine 1933 Ekiminde 4’ü Rum ve 2’si Türk olmak üzere, İngilizlerin tayin ettiği 10 üyeli Danışma Konseyi kuruldu.⁸

İngiliz Hükümeti, Kıbrıs’ta karışıklıkları Rumlar çıkarmasına rağmen, adadaki Türklere de baskı uyguladılar. İngiltere, 1923’te Türkiye’de başlayan Atatürk inkılaplarından Kıbrıs Türkleri’nin etkilenmemesi için çok uğraştı. İngilizler, Kıbrıs Türkleri’ni anavatanın kültürel etkisinden kurtarıp, Rumlarla kaynaştırmayı hesaplıyorlardı. Fakat bunda başarılı olamadılar. Türkiye’de Harf İnkılâbı’nın kabul edilmesinden kısa süre sonra, Kıbrıs Türk Muallim Cemiyeti, adanın Türk okullarında Latin alfabesinin kullanılmasını kararlaştırdı. Kıbrıs’ın İngiliz Eğitim Müdürlüğü de, cemiyetin bu kararını kabul etmek zorunda kaldı. 1930 yılının başından itibaren Kıbrıs’ta Türk milliyetçiliği yükselmeye başladı. 1 Mayıs 1931’de ada Türkleri, ilk milli kongrelerini topladılar. Kongrede alınan kararlar, bir beyanname ile İngiliz yönetimine iletili. Kıbrıs Türkleri’nin İngilizlerden başlıca istekleri; Müftülüğün yeniden kurulması, kendi inançlarına göre mahkemeler oluşturulması gibi taleplerdi. Fakat daha öncede belirtildiği gibi, Ekim 1931’de Rum isyanının çıkması, Türk Milli Kongresi’nde alınan kararların uygulanmasını imkansız hale getirdi. Rum isyanı sonucu İngiliz yönetimin aldığı sert önlemlerden Türkler de olumsuz etkilendi. Bunun en iyi örneği, Türkiye’den getirilen ders kitaplarının 1935’de Kıbrıs Türk okullarında okutulmasının yasaklanması idi.⁹

1930 yılından itibaren İngiltere’nin Kıbrıs Türkleri’ne karşı sert politika izlemeye başlaması, Türkiye’nin adadaki soydaşlarına karşı daha yakın bir tutum takınmasına neden oldu. Kıbrıs Türk Konsolosu Muhiddin Erdoğan, 1932 yılında Kıbrıs’taki Türk Lisesi öğrencilerinin mezun olduklarında, sınava girmeksizin Türkiye’deki üniversitelerde eğitim alabileceklerini, İngiliz yönetimine bildirdi. Böylece Türkiye üniversitelerinde öğrenim gören Kıbrıs Türkleri’nin sayısı artmaya

⁸ Kuran, a.g.m., s. 247.

⁹ Şükrü S. Gürel, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Cilt: I, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984, s. 173-178.

başladı. Türkiye, Lozan'dan hemen sonra kendi iç meselelerinden dolayı fazla ilgi gösteremediği soydaşlarına, 1930 yılından itibaren gerekli alakayı hakkıyla göstermeye başladı. 1936 yılındaki Cumhuriyet Bayramı şenlikleri Kıbrıs'ta da kutlanıldı. Böylelikle Kıbrıs Türkleri'nin anavatana olan bağlılığı da pekiştirilmiş oluyordu.¹⁰

Türkiye, Kıbrıs'taki Türklere olan desteğini arttırmaya başladığı dönemde, Kıbrıs Rumları da İngiltere Parlamentosu'nda lobi faaliyetlerini güçlendirmeye çalışıyordu. Bu lobi faaliyetleri sonunda, ENOSİS'i destekleyen İngiliz parlamenterler dahi görülmeye başladı. Hatta 1937 yılında Londra'da Kıbrıs'a otonomi verilmesini sağlamak için bir komite dahi kuruldu. Adadaki Rumlar, sürekli olarak İngiltere'ye delegeler göndererek, Kıbrıs'taki siyasi tabloyu kendi lehlerine çevirebilmek için çalışmalar yapıyorlardı. Londra'da kurulan komite, Kıbrıs'ta reform yapılması gerektiği hakkında bir kitap hazırlayarak, İngiliz kamuoyunu etkilemeye başladı. İngiliz Parlamentosu'ndaki Rum yanlıları, Kıbrıs'ta yapılmasını istedikleri reform hakkında hükümetin ne düşündüğünü sordular. Hükümetten aldıkları cevap, Kıbrıs halkına geniş yetkiler tanıyacak planların hazırlanmakta olduğuydu. İngiltere'deki Rum lobisinin baskıları sonucu, İngiliz yönetimi 1943 yılında Kıbrıs'ta belediye seçimlerinin yapılmasına izin verdi. Bu gelişmeden cesaret bulan Rumlar, II. Dünya Savaşı'nda, Yunanistan'ın İngiltere safında savaştığını gerekçe göstererek, ENOSİS isteklerini tekrar açıkça dile getirmeye başladılar.¹¹

Kıbrıs Türkleri, Rumların ENOSİS çalışmaları karşısında, 1943 yılında Kıbrıs Türk Azınlığı Kurumu'nu (KATAK) kurdu. Ayrıca aynı yıl Kıbrıs Türk çiftçileri, Rumlardan ayrılarak kendi örgütlerini oluşturdu. Türk işçileri de, çiftçiler gibi Rumlardan ayrılıp kendi birliklerini kurma yoluna gitti. 1943 yılı içindeki başka bir gelişme ise, İngiltere Sömürge Bakanı'nın yakın bir gelecekte Kıbrıs'a özerk bir yönetim statüsü verileceğini açıklamasıydı. Bu açıklama üzerine Rum liderler harekete geçerek, Kıbrıs'a özerklik verilmesi yerine Yunanistan'a bağlanması gerektiğini belirten çeşitli eylemlere giriştiler. Aynı yıl yapılan belediye seçimlerinde, birbirine rakip Rum adaylar, ENOSİS ve milliyetçilik konularını birbirlerine karşı koz olarak kullanarak yarıştılar. Bu gelişmeler, Kıbrıs Türkleri'ni

¹⁰ Gürel, *a.g.e.*, s. 178-180.

¹¹ H. Fikret Alasya, *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşe: 1988, s. 145-146.

endişelendirmeye başladı. II. Dünya Savaşı bitince Kıbrıs'ta kesin değişikliğe gidileceğinin İngiliz resmi makamlarınca açıklanması, Türk tarafında örgütlü olarak yeni düzen içinde yer almanın gerekliliğini ortaya koydu. Zaten İngilizler de, Kıbrıs'ta dengelerin koruması için Rumlara karşı Türklerin örgütlü olmasını istemekteydi. Bu nedenle Kıbrıs'taki İngiliz Valisi, sömürge yönetimine yakın olan Türk liderlerini, Rumlara karşı örgütlenmeleri konusunda telkinlerde bulundu. Bunun üzerine 1943'te kurulan KATAK etrafında siyasi birlikler ve sivil toplum kuruluşları kurulmaya başlandı.¹²

KATAK etrafında toplanan Kıbrıs Türkleri, Adadaki haklarını koruma doğrultusunda çalışmalarına devam ettiler. Ayrıca 25 Nisan 1944'te Kıbrıs Milli Türk Partisi kuruldu. Partinin başlıca hedefleri; Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına karşı direnmek, Yüksek memuriyetlere sadece Rumların atanmasını önlemek, İngiltere'nin adadan ayrılması durumunda, adanın eski sahibi Türkiye'ye verilmesi, Türk cemaatinin kendi müftüsünü özgürce seçebilmesi ve Türklerin hakları korunamayacağı için Kıbrıs'a muhtariyet verilmesine karşı olmaktır. Bu parti daha sonra ENOSİS faaliyetlerinin 1949 sonunda adada hızla artması sonucu, Kıbrıs Türk Milli Birliği altında diğer partilerle birleşecektir. Ayrıca adadaki Türklerin bütün kurum ve kuruluşları da, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu adı altında birleşti.¹³

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı için Rumları kışkırtmaya devam etti. 1945 yılı içersinde İngiltere'yi ziyaret eden Yunanistan Kral Naibi Damaskinos, gazetelere verdiği demeçte, 12 Ada ile birlikte Kıbrıs'ın da Yunanistan'a verilmesi gerektiğini belirtmiştir. İngiltere ise 1878'de adaya yerleştikten itibaren inisiyatifi daima Rumlardan yana kullanmıştır. Bu doğrultuda İngiltere, Nisan 1947'de Kıbrıs'a muhtariyet verilmesini sağlayacak bir anayasa hazırlamak istedi. Bu anayasanın hazırlanması için çeşitli meslek kuruluşlarından seçilecek Rum ve Türklerden oluşan Danışma Meclisi kurulacaktı.¹⁴

Danışma Meclisi'nin oluşumunu denetleyecek İngiliz Valisi'nin yetkilerinin Rumlar tarafından kısıtlanmak istenmesi, muhtariyet çalışmalarını sekteye uğrattı. Fakat Mısır'ın İngiltere'den Süveyş Kanalı'ndan çekilmesini talep etmesi, Kıbrıs'ın

¹² **Gazioğlu**, a.g.m., s. 930.

¹³ **Çay**, a.g.e., s. 33-35.

¹⁴ **Fahir Armaoğlu**, *Kıbrıs Meselesi (1954-1959)*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1963, s. 6-7.

stratejik değerini daha da arttırdı. İngiltere, Kıbrıs'a muhtariyet vererek ada halkının sempatisini kazanıp, Kıbrıs'taki askeri çıkarlarını devam ettirmeyi planlamaktaydı. Bu sebeple İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'taki Rum Komünistlerin tüm itirazlarına rağmen Mayıs 1948'de Kıbrıs'a verilecek olan muhtariyet anayasasını ilan etti. Bu anayasaya göre, 22 kişilik yasama meclisinde dört, dört kişilik yürütme kurulunda ise bir Türk üye bulunacaktı. Bu anayasaya karşı Kıbrıs Rum Kilisesi ve komünist AKEL Partisi, adadaki Rum halkını kışkırttılar. 15 Ocak 1950 tarihinde kilise, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi yönünde plebisit yapacağını ilan etti.¹⁵

Kıbrıs Türkleri, Rum Kilisesi'nin ve AKEL'in faaliyetleri ve plebisit isteklerine karşı 11 Aralık 1949'da büyük bir protesto mitingi düzenlediler. Ayrıca 4 Ocak 1950'de başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin bir çok yöresinde üniversite öğrencileri, plebisit aleyhinde protesto yürüyüşü yaptı. Aynı dönemde Yunanistan'da da Atina Üniversitesi'nde plebisit lehinde gösteriler yapıldı. Fakat Kıbrıs'ın İngiliz Valisi Sir Andrew Wright, İngiltere'nin plebisite kesinlikle karşı olduğunu ve gerekli önlemlerin alınacağını açıkladı. İngiliz valinin bu sözleri üzerine Yunanistan Başbakanı Caldaris, Kıbrıs'ta yapılacak plebisitin fayda sağlamayacağını aksine İngiliz-Yunan münasebetlerini bozacağını belirterek geri adım atmak zorunda kaldı.¹⁶

Yunanistan, 1951 yılına kadar Kıbrıs meselesini resmen benimsemiş olmasına rağmen fiili bir teşebbüste bulunmadı. Fakat Birleşmiş Milletler'in 1951'de Paris'te yaptığı görüşmelerde, Yunan temsilciler Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını resmen talep ettiler. Daha sonra Yunanistan Başbakanı Sofokles Venizelos, 16 Şubat 1951'de verdiği demeçte, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi gerektiğini dünyaya ilan etti. Yunan Başbakanın bu açıklamasıyla, Kıbrıs meselesi Yunanistan'ın devlet politikası haline geliyordu. Venizelos, 22 Şubat 1952 tarihinde NATO'nun Lizbon toplantısında, Kıbrıs konusunun yalnız Yunanistan ile İngiltere'yi ilgilendirdiğini iddia etti. Fakat Kıbrıs'taki komünist AKEL Partisi'nin Sovyetler Birliği ile yakın

¹⁵ H. Fikret Alasya, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 116-119.

¹⁶ Çay, a.g.e., s. 36-37.

ilişkide olması, sorunun sadece Yunan-İngiliz meselesi değil Türkiye'yi hatta tüm dünya barışını ilgilendirdiğini açıkça ortaya koyuyordu.¹⁷

Yunan Hükümeti, Mart 1954'ten itibaren Kıbrıs meselesinin uluslar arası arenada görüşülmesi için İngiltere üzerinde baskı yapmaya başladı. İngiltere ise Yunanistan'ın bu baskılarını kesin bir dille reddetti. İngilizlerden istediği yanıt bulamayan Yunan Başbakanı Mareşal Papagos, 23 Mart 1954'de Atina'da yaptığı açıklamada, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı konusunu Birleşmiş Milletler'in Eylül 1954'de yapacağı toplantıya taşıyacaklarını açıkladı. Bu açıklamadan sonra 16 Ağustos'ta Yunan Hükümeti, Kıbrıs halkına kendi geleceğini tayin etme hakkı (*Self-Determination*) verilmesi teklifini, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne resmi olarak ilettili.¹⁸

İngiltere, Yunanistan'ın Kıbrıs için istediği *Self-Determination* talebine olumlu bakmadı. İngiltere'ye göre Yunanistan'ın asıl amacı, adanın egemenliğini eline geçirmektir. Ayrıca İngiltere, Kıbrıs'ta bulunan Türk nüfusunu ileri sürerek, Türkiye'nin de konuyla ilgili taraf olduğunu vurguladı. Bu sebeple adadaki Türk topluluğunun ENOSİS'e karşı olduğunu ve Kıbrıs'ta *Self Deteremination* uygulanacak olursa, adanın Türk kesiminin de kendi kaderini tayin etme hakkı olacağı, İngilizler tarafından iddia edilmekteydi. İngilizlerin bu düşüncesine karşı Yunanistan, Kıbrıs'taki Türklerin azınlık olduğunu ve kendi kaderlerini sadece adadaki Rumların tayin edebileceğini savundu. Yunan Hükümeti ayrıca, adanın kendilerine bağlanması durumunda, azınlık statüsünde olacak Kıbrıs Türkleri'nin her türlü haklarını Birleşmiş Milletler'in belirlemesine razı olacaklarını ilan ediyordu. Yunanistan, dünya kamuoyunu bu şekilde etkilemeye çalışırken Türk Hükümeti, Kıbrıs'taki Türklerin azınlık durumuna düşürülmesine kesinlikle rıza göstermeyeceğini açıkladı. Türkiye, İngiltere idaresinde adada iki eşit toplumun bulunduğunu ve bu statünün değişmesi durumunda Türkler ile Rumların eşit şekilde etkilenmesi gerektiğini talep etmiştir. Böylece Türk Hükümeti, adadaki soydaşlarını

¹⁷ Armaoğlu, *Kıbrıs Meselesi (1954-1959)*..., s.31-35.

¹⁸ Çay, *a.g.e.*, s. 38.

Yunanistan'ın egemenliğine vermeyeceğini tüm dünyaya açık bir dille ilan ediyordu.¹⁹

İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta Rumlar lehine bir *Self-Determination*'a sıcak bakmaması, Yunanistan'da 20-21 Ağustos 1954'de şiddetli protestolar yapılmasına neden oldu. Bu tarihlerde Atina radyosu, iki dakikada bir Kıbrıs'ta mücadelenin başladığı ve kurtuluş gününün yaklaştığı şeklinde anonslar yapmaktaydı. Birleşmiş Milletler'de yapılan uzun tartışmalardan sonra, 24 Eylül 1954'de konunun gündeme alınması kabul edildi. Fakat oluşturulan Kıbrıs komisyonu, 17 Aralık 1954 tarihinde, Kıbrıs meselesinin Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda “**şimdilik**” görüşülmesini uygun görmedi. Böylece uluslar arası arenada ilk raundu, Yunanistan'a karşı Türkiye ve İngiltere kazanmış oluyordu.²⁰

Birleşmiş Milletler'in almış olduğu karar, Yunanistan'da hayal kırıklığı yaşanmasına neden olurken, Türk Hükümeti tarafından sevinçle karşılandı. Konuyla ilgili 18 Aralıkta Anadolu Ajansına demeç veren Başbakan Adnan Menderes; *self-determination* meselesinin tamamen kapanmasıyla birlikte Türkiye'nin komşusu ve müttefiki olan Yunanistan ile dostluğuna gölge düşürecek hareketlerden uzak durulması temennisinde bulundu. Menderes ayrıca, Türk Hükümeti'nin NATO'da müttefiki olan Yunanistan ile dostane ilişkilerini devam ettirmek ve sağlamlaştırmak için elinden gelen gayreti ve samimiyeti göstereceğini belirtti.²¹

Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar, bir taraftan Birleşmiş Milletler nezdinde girişimlerde bulunurken, bir yandan da Kıbrıs'ta silahlı eylemleri başlatmak için gizli planlar yapıyorlardı. 1951 yılı içerisinde Yunan Hükümeti, Albay Grivas'ı Kıbrıs'a göndermiş, kendisinden Rum gençlerin kurduğu OXEN (Gençlerin Hristiyan Ortodoks Birliği) ve PEON'u (Birleşik Kıbrıs Enosis Gençlik Teşkilatı) idare etmesini istemişti. Bu teşkilatlar daha sonra EOKA adı altında Başpiskopos Makarios'un emrinde gizli bir örgüte dönüştü. Yunan Hükümeti'nin maddi ve manevi desteğini alarak çalışan EOKA, Kıbrıs'ın her bölgesinde örgütlendi. Nihayet beklenen oldu ve 1 Nisan 1955'de Lefkoşe'de Genel Valilik binasında, müsteşarlık dairesinde ve Ortadoğu İngiliz Kara Kuvvetleri Genel Karargahı'nda bombalar

¹⁹ **Sevin Toluner**, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul: İ.Ü.H.F. Yayınları, 1977, s. 25-27,52.

²⁰ **Armaoğlu**, *Kıbrıs Meselesi (1954-1959)*..., s. 73-76.

²¹ *Ayin Tarihi*, No: 253, (Aralık 1954), s. 109.

patladı, radyoevi yakıldı. Sokaklarda ihtilal beyannameleri dağıtıldı. Yunan radyosu, silahlı eylemlerin başlamasıyla birlikte, EOKA çetelerini birer milli kahraman olarak dünyaya ilan etti. EOKA silahlı eylemlere başladığı gün yayınladığı beyannamede; karşılarında iki düşman olduğunu, bunların ilkinin İngilizler diğerinin de Türkler olduğu açıklandı. Öncelikle İngilizlerle mücadele edip, adadan çıkaracaklarını daha sonra da bütün Türkleri imha edeceklerini iddia ediyorlardı. Son olarak da tek amaçlarının Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı olduğunu belirtiyorlardı.²²

Yunanlıların bu faaliyetleri karşısında İngiliz Hükümeti, Kıbrıs konusunda Türkiye'ye haksızlık yaptığının farkına varmaya başladı. Ayrıca Ortadoğu'daki İngiliz çıkarlarının devamı için Türkiye, İngiltere açısından kilit ülke durumundaydı. Türkiye ise adada statükonun devamından yanaydı. Türk Hükümeti, adanın NATO ve Bağdat Pakti'nda müttefik oldukları İngiltere'nin hakimiyetinde kalmasından rahatsız değildi. Türkiye'nin kabullenemeyeceği tek şey, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı idi. Türkiye, ilhaka hem kendi güvenliği hem de adadaki Türklerin güvenliğinden endişe ettiği için kesinlikle karşı çıkmaktaydı. Türk Başbakanı Adnan Menderes, 24 Ağustos 1955'de yaptığı açıklamada; Kıbrıs'ın geleceğinin belirlenmesinde sadece etnik faktörlerin etkili olamayacağını, bununla birlikte coğrafi, ekonomik, siyasi ve tarihi gerçeklerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtti. Menderes ayrıca, Kıbrıs'ın Anadolu yarımadasının bir devamı olduğunu söyleyerek, Türkiye için en kabul edilebilir seçeneğin statükonun devamı olduğunu söyledi. Menderes'e göre İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesi durumunda adanın Türkiye'ye verilmesi gerekiyordu. Menderes, son ihtimal olarak, Kıbrıs'ın Türkiye ile Yunanistan arasında taksim edilmeli, bu da gerçekleşmezse İngiltere'nin hakimiyetinde Kıbrıs halkının kendini yönetmesine imkan tanınmasını istemekteydi.²³

Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin gündemine oturması, ülkenin iç politikasındaki tartışmaların belli bir süre sona ermesine neden oldu. 24 Ağustos 1955'de Adnan Menderes'in yaptığı konuşma, DP Hükümeti'ne muhalif olan bütün

²² Çay, *a.g.e.*, s. 39-40.

²³ Cihat Göktepe, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk-İngiliz İlişkileri (1955-1959)", *Türkler*, Cilt: 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 945.

kesimlerce de desteklendi. Türkiye'nin dış politikada buhranlı günler yaşaması, geçmişte olduğu gibi Türk milletinin yine bütünleşmesine neden oluyordu.²⁴

Adnan Menderes'in 24 Ağustos'ta yapmış olduğu konuşma, Yunanistan'da büyük yankı uyandırdı. 26-27 Ağustos 1957 tarihli tüm Atina gazeteleri, Menderes'in görüşlerine geniş yer ayırdı. Yunan medyası, Kıbrıs'taki Türklerin katliama uğrayacakları gibi söylentilerin tamamen asılsız olduğunu, İngiltere'nin Türk-Yunan dostluğunu bozmak için elinden geleni yaptığını iddia etti. Ayrıca İngiltere'nin Kıbrıs'taki varlığını devam ettirebilmek amacıyla Türkiye ile Yunanistan'ın arasını açmaya çalışmasına rağmen, her iki ülkenin dost ve müttefik kalmasının gerektiği vurgulandı.²⁵

4.2. Birinci Londra Konferansı

İngiliz Hükümeti, Kıbrıs'ta Rumların Yunanistan'ın desteğiyle silahlı eylemlere başlaması ve Türkiye'nin hassasiyetinin artması üzerine, adadaki menfaatlerini korumak amacıyla çözüm aramaya başladı. Fakat bu dönemde dünyada sömürgelerin birer birer bağımsızlıklarını kazandıkları bir ortamda, İngiltere'nin Kıbrıs'taki varlığını, uluslar arası arenada haklı göstermesi biraz zor görünüyordu. Kıbrıs Türkleri'nin ENOSİS karşıtı tutumları ve dolayısıyla Türkiye'nin de soruna taraf olması, Türkiye ile Yunanistan'ı NATO içersinde karşı karşıya getirebilirdi. Böylece İngiltere, kendi hakimiyetinin olduğu bir bölge üzerinde iki NATO üyesinin karşı karşıya kalmasına neden olacak ve bu nedenle ABD ve diğer NATO üyesi devletlerin tepkisini üzerine çekebilecekti. İngiliz Hükümeti, sorunun hem NATO içersinde krize dönüşmesini önlemek hem de Kıbrıs'taki hakimiyetini devam ettirebilmek istiyordu. Bunun için Ağustos 1955'de, Doğu Akdeniz'in siyasal ve savunmaya yönelik sorunlarını tartışmak üzere Türkiye ve Yunanistan'ı Londra'da bir toplantı yapmaya davet etti. Bu konferansın toplanmasının gerçek amacı, Kıbrıs meselesi idi. Ayrıca Yunanistan'ın Kıbrıs sorunun İngiltere ile kendi aralarında

²⁴ *Zafer*, 31 Ağustos 1955.

²⁵ *B.C.A.*, 30..1.0.0/36.219..2., 27/08//1955.

çözülmesi gerektiği iddialarına karşı, İngiliz Hükümeti, konferansa davet ederek Türkiye'yi de soruna taraf olarak gördüğünü resmen kabul etmiş oldu.²⁶

Başbakan Adnan Menderes, Londra Konferansı'na katılacak heyete; Kıbrıs'ın Türkiye'nin güvenliği açısından çok önemli bir noktada bulunduğunu, sorunun sadece etnik kökenlere dayanmadığını, Kıbrıs'ın Anadolu'nun bir parçasından ibaret olduğunu ve bu nedenle meselenin görüşülmesi sırasında adanın etnik yapısından çok siyasi, ekonomik ve uluslar arası barışın göz önünde bulundurulmasını istedi. Menderes ayrıca, Türk heyetinden Kıbrıs'taki mevcut statükonun değiştirilmesini kesinlikle kabul etmemelerini isteyerek, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi hakkındaki genel düşüncelerini belirtmiş oldu.²⁷

Birinci Londra Konferansı, 29 Ağustos 1955'de Londra'da başladı. Türk heyetinin başkanlığını Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu yapmaktaydı. Türk heyetini konferansta çok zorlu şartlar beklemekteydi. Çünkü Kıbrıs'taki asayiş her defasında Rumlar bozmasına rağmen İngiliz Hükümeti, net olarak Rumlara ve Yunanistan'a karşı tutum takınmıyor ve Türkiye'ye güven vermiyordu. Ayrıca Yunan Hükümeti, dünya kamuoyunda yaptığı kulis faaliyetleriyle, Kıbrıs meselesinde Türkiye'ye göre avantajlı durumda idi. İşte bu sebeplerden dolayı Türk heyeti, Kıbrıs Türkleri'nin ve Türkiye'nin haklılığını dünya kamuoyunda savunmak gibi zor bir görev üstlenmişti. Konferans sırasında söz sırası kendisine geldiğinde Zorlu; Lozan Antlaşması'nın 30. Maddesine göre, Türkiye'nin Kıbrıs'taki egemenlik haklarını İngiltere'ye devrettiğini belirtti. Ayrıca 31. Maddeye göre de, adada yaşayan halklara iki yıl içerisinde ya Türkiye ya da İngiltere vatandaşlığına geçme hakkının tanındığını belirtti. Bu nedenle Zorlu, daha önce Başbakan Adnan Menderes'in belirttiği gibi Kıbrıs'ın üzerindeki İngiliz egemenliğinin devam etmesini istedi. Eğer bu gerçekleşmezse adanın Türkiye'ye verilemesini, İngiltere ve Yunanistan temsilcilerinden talep etti.²⁸

Yunanistan temsilcisi Stephanopolos ise, ENOSİS'i desteklediğini konferans sırasında inkar etti. Bunun yerine Kıbrıs halkının kendi kaderini kendisinin tayin etmesi (*self-determination*) gerektiğini savundu. Her iki tarafın görüşlerini

²⁶ **Melek Fırat**, "Kıbrıs Sorunun Türk Dış Politikasına Etkileri (1955-1997)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Basımevi, 1999, s. 536.

²⁷ **Gazioğlu**, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs...*, s. 89-90.

²⁸ **Mütercimler-Öke**, *a.g.e.*, s. 591-592.

dinleyen İngiltere heyeti, Kıbrıs'taki İngiliz hakimiyetinin mutlak surette devam etmesini istediklerini belirtti. Bununla birlikte adadaki halklara kendi iç meselelerinde yeni haklar vermeye de razı olduklarını deklare etti. Birinci Londra Konferansı, tarafların tamamen birbirine zıt teklifler öne sürmesi nedeniyle başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat Türkiye açısından bakıldığında, Londra Konferansı'na kadar Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde yeri yoktur diyen Yunan Hükümeti'nin tezi çürüdü ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde taraf olduğu, Yunanistan tarafından resmen kabul edilmek zorunda kalındı.²⁹ Ayrıca Londra'daki konferansta Türkiye'yi temsil eden heyette bulunan Büyükelçi Mahmut Dikerdem'e göre; Türkiye bu konferanstan en çok kazançlı çıkan ülke konumundaydı. Türkiye'nin görüşmeler sırasında Lozan Antlaşması'ndan alıntılar yaparak ve uluslar arası hukuka uygun olarak ortaya attığı tez, Yunanistan'ı telaşlandırdı. Dikerdem'e göre ayrıca, 1960'da Türkiye'nin istediği şekilde imzalanacak Londra ve Zürih Antlaşmaları'nın yapılmasında, Birinci Londra Konferansı'ndaki Türk heyetinin göstermiş olduğu diplomatik başarının katkısı çok büyüktü.³⁰

Londra Konferansı'nın devam ettiği sırada, Selanik'te bulunan Türk Konsoloslugu'nda ve Atatürk'ün doğduğu evin bahçesinde bomba patlaması, konferansın gidişatını değiştirdi. Atatürk'ün evine bomba atıldığı haberi Türkiye'ye ulaşır ulaşmaz, ellerinde Atatürk posterleriyle binlerce genç protesto yürüyüşü yaptı. Fakat bu olay, 6-7 Eylül tarihlerinde protesto yürüyüşünü aşarak, Ankara, İstanbul ve İzmir'deki Yunan azınlığa karşı yağmalama hareketine dönüştü. Türkiye'deki yağmalama olayı Londra'da duyulduğunda, Yunan heyeti görüşmeleri yarıda keserek ülkesine döndü. Böylece Türk heyetinin özellikle Fatin Rüştü Zorlu'nun Londra'da kazandığı diplomatik başarı, 6-7 Eylül olaylarının gölgesinde kaldı.³¹

Türk basınında 6-7 Eylül olaylarına neden olanlara çok büyük eleştiriler yapıldı. Türk heyetinin Londra Konferansı'nda, dünya kamuoyuna Türkiye'nin Kıbrıs meselesi hakkındaki tezini başarıyla savunduğu dönemde, bu olayları başlatanların Türkiye'ye ihanet ettiği o dönemin gazetelerinde yer aldı. Ayrıca bu olaylardan dolayı, Atatürk döneminden itibaren hızlı bir kalkınma sürecine giren

²⁹ **Göktepe**, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının...", s. 945.

³⁰ **Mahmut Dikerdem**, *Ortadoğu'da Buhran Yılları*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972, s. 131.

³¹ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1955.

Türk ekonomisinin de ağır bir darbe aldığı belirtiliyor ve suçluların en kısa sürede yakalanıp cezalandırılması isteniyordu.³²

Hükümet ise yaptığı açıklamada; Türk milletinin bu olaylardan dolayı çok büyük üzüntü duyduğunu belirterek, 6 Eylül gecesi zarara uğrayan vatandaşların vergilerini hükümetçe, borçlarının da bankalarca tecil olunacağını ilan etti. Ayrıca olayın zararını bir an önce ortadan kaldırmak amacıyla yardım kolları kuruldu. 6-7 Eylül olaylarından sonra Anadolu'daki şehirlerde Valiliklerin öncülüğünde mağdurlar için para yardımları toplanmaya başlandı. Tahrip olan kiliselerin ve okulların tamiri için ilk etapta, bir milyon Türk lirasından fazla bir yardım toplanarak, hükümete teslim edildi.³³

4.3. Radcliffe Anayasa Taslağı

Londra Konferansı'ndan istediği sonucu alamayan İngiltere, Eylül 1955'de eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir John Harding'i, Kıbrıs'a vali olarak atadı. Vali Harding, adaya geldikten sonra hem Türk liderlerle hem de Rum lider Makarios ile görüşmelerde bulundu. Türklerle fazla sorun yaşamayan Harding, Makarios ile bir türlü anlaşamadı. İngiliz Vali'nin muhtariyet teklifini dahi reddeden Makarios, ENOSİS dışında hiçbir seçeneği kabul etmeyeceğini açıkladı. Makarios'un Kıbrıs'taki silahlı EOKA örgütüyle gizli ilişkisinin tespit edilmesi üzerine İngiliz yönetimi, Makarios ve diğer Rum liderleri 9 Mart 1956'da tutuklayıp, Hint Okyanusu'ndaki Seychell Adaları'na sürdü. Bundan başka adadaki bütün siyasi partilerin faaliyetleri yasaklandı. Zaten İngiltere'nin eski Genelkurmay Başkanı'nı Kıbrıs'a vali olarak göndermesi, ada konusunda İngiliz politikasındaki tutum değişikliğinin başlangıcıydı. Yeni valinin Kıbrıs'taki görevi, adayı Yunanistan ile birleştirmek için kurulan silahlı EOKA örgütünü etkisiz hale getirmektir. Makarios'un sınır dışı edilmesi ve Türkiye'nin Kıbrıs konusuna dahil edilmesi, İngiltere Parlamentosu'nda Başbakan Eden'e şiddetli eleştiriler yapılmasına neden oldu. Eden ise Bağdat Paketi'nden dolayı yakın ilişkide bulunduğu Türkiye'yi savunarak,

³² *Tercüman*, 9 Eylül 1955; *Zafer*, 9 Eylül 1955.

³³ *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1955.

“Türkiye’nin Kıbrıs ile olan ilgisini anlamak için haritaya bakmanız yeterlidir” diyerek Türk Hükümeti’ne destek vermiştir.³⁴

İngiliz Hükümeti ayrıca 7 Temmuz 1956’da Başbakan Adnan Menderes’e bir mektup göndererek, Kıbrıs meselesi hakkında Türkiye’nin izlediği tutarlı politikadan dolayı, Menderes’e ve hükümetine teşekkür etti. Menderes’ gelen mektupta; Yunanistan’ın ne tarihi ne de siyasi olarak Kıbrıs üzerinde hak iddia edemeyeceği, Kıbrıs Türkleri’nin haklarını İngiltere’nin eşit şekilde gözetmeye devam edeceği belirtilmekteydi. İngiliz Hükümeti ayrıca, Kıbrıs’ta EOKA’lı Rumların yaptığı silahlı eylemlerden dolayı, Adnan Menderes’ten özür diliyor ve bu tür olayların bir daha yaşanmaması için her türlü önlemin alınacağı garantisini veriliyordu.³⁵

İngiliz Hükümeti, Rum liderlerin Kıbrıs’tan sürülmesinden sonra Lord Radcliffe’i, Kıbrıs’ın yeni anayasasını hazırlama göreviyle, adaya anayasa komiseri olarak tayin etti. Lord Radcliffe, 14 Temmuz 1956’da Kıbrıs’a giderek çalışmalarına başladı. Kıbrıs’taki Türk ve Rum temsilcilerle görüşmeler yapan Radcliffe, İngiliz Hükümeti’ne detaylı bir rapor eşliğinde anayasa taslağını sundu. İngiliz Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd, hazırlanan anayasa taslağını, Türkiye ve Yunanistan Hükümetlerine izah ettikten sonra 19 Aralık 1956’da resmen ilan etti.³⁶

Radcliffe tarafından hazırlanan ve Kıbrıs’a muhtariyet verecek anayasa taslağına bakıldığında; adaya verilecek muhtariyet dışişleri, içişleri ve iç güvenlik alanlarını kapsamıyordu. Bu üç alanda da İngiltere’nin hakimiyeti, Kıbrıs’a tayin edeceği vali aracılığıyla devam edecekti. Kıbrıslıların idaresine bırakılan alanlarda mahalli işleri görmek üzer bir yasama meclisi, hükümet ve mahkemeler oluşturulacaktı. Bu taslakta Türkiye için sevindirici olan gelişme, Kıbrıs’ın idaresine bırakılan alanlarda da, Türklere ayrıca bir çeşit muhtariyet tanınmış olmasıydı. Türklere verilecek bu muhtariyet Kıbrıslıların kuracağı idarenin her alanında uygulanacaktı. Öncelikle 36 kişiden oluşacak yasama meclisinde altı sandalye Türklere ayrılacak, adadaki Türkler hakkında çıkacak kanunların kabul edilmesi için Türk milletvekillerinin 2/3 çoğunlukla kabul oyu vermesi gerekecekti. Yasama

³⁴; “Yakındoğu’daki Gelişmeler ve Kıbrıs Meselesi”, *Forum*, c. IV/sayı 48, (15 Mart 1956), s. 6; **Göktepe**, “Londra ve Zürih Antlaşmalarının..., s. 946.

³⁵ *B.C.A.*, 030..0.1.0.0/6.31..1., 07/07/1956.

³⁶ **Çay**, *a.g.e.*, s. 41-42.

meclisinin başkanı ya da başkan vekili, Türk milletvekillerinden birisi olacaktı. Mahkemeler ise eşit sayıda Türk ve Rum hakimlerinden oluşacaktı. Böylece Türkiye, başından itibaren savunduğu Kıbrıs'ta iki farklı toplumun olduğu tezini, İngiltere'ye kabul ettirmiş oluyordu.³⁷

Radcliffe'in hazırladığı anayasa taslağı Türk Hükümeti tarafından memnuniyetle karşılandı. Başbakan Adnan Menderes 20 Aralık 1956'da yaptığı açıklamada; tasarının Türkiye tarafından kabul edilebilir olduğunu, kendilerince eksik olan yönleri İngiliz Hükümeti'ne bildireceklerini ifade etti. Menderes ayrıca İngiliz Sömürge Bakanı'nın ifade ettiği "*ileride Kıbrıs halkına kendi geleceğini tayin hakkı (self-determination) tanındığı taktirde adanın Türk cemaati de özgürce kendi geleceğini tayin edecektir*" şeklindeki sözlerinin, kendileri için umut verici bir gelişme olduğunu söyledi.³⁸

Radcliffe anayasa taslağı, İngiltere ve Türkiye tarafından destek bulurken, Yunan Hükümeti tarafından şiddetli eleştirilere maruz kaldı. Yunanistan, bu tasarının, İngiltere'nin koloni düzenini devam ettirmekten başka bir anlam ifade etmediğini iddia etmekteydi. Ayrıca hazırlanan taslağın, kendi kaderini tayin etmek (*self-determination*), için gerekli koşulları sağlamadığı da, Yunanlı yöneticiler tarafından ileri sürülmekteydi. Yunanistan, Radcliffe Anayasası'nı , Türkiye'nin taksim teziyle örtüştüğünü iddia ederek kabul etmedi.³⁹

4.4. Birleşmiş Milletler Görüşmeleri

Radcliffe Anayasası'nı kabul etmeyen Yunanistan, Kıbrıs meselesini Şubat 1957'de Birleşmiş Milletler'e taşıdı. BM'de Kıbrıs için siyasi bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonda yapılan görüşmelerde, Türkiye'yi temsil eden Selim Sarper ile Yunanistan temsilcisi Dışişleri Bakanı Averof arasında sert tartışmalar çıktı. Komisyonda bulunan Hindistan delegesi Krişna Menon'un ortaya attığı fikir, Yunanistan dışında diğer komisyon üyelerinin de onayını aldı. Buna göre Kıbrıs meselesi, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında çözümlenmeliydi. Hintli

³⁷ Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 350-351.

³⁸ *Ayın Tarihi*, No: 277, (Aralık 1956), s. 352.

³⁹ Çay, *a.g.e.*, s. 42.

delegenin ortaya attığı öneri, BM Genel Kurulu'nda da 1 çekimsere karşı 57 oyla kabul edildi. Böylece Yunanistan, bir kez daha uluslararası arenada Türkiye'ye karşı mağlup oluyordu. Çünkü Yunan Hükümeti, dünya kamuoyunu etkileyerek Kıbrıs'ın kendi kaderini tayin etmesini ve Yunanistan ile birleşmesini umut etmekteydi. Fakat BM Genel Kurulu'nun İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın üçlü görüşmelere devam etmesi yönünde karar alması, Yunan kamuoyunda büyük üzüntü yarattı. Türkiye ise, bir kez daha kendi görüşleri doğrultusunda kararlar alınmasının mutluluğunu yaşamaktaydı.⁴⁰

Bu arada İngiliz Hükümeti, BM görüşmelerinde Yunanistan'a karşı Türkiye'ye destek vermesinden kaynaklanan adadaki Rum tepkisini azaltmak için, sürgüne gönderdiği Başpiskopos Makarios'u adaya dönmek şartıyla serbest bıraktı. Ayrıca Makarios'u sürgüne göndermesi nedeniyle Rumların tepkisini çekmiş olan Kıbrıs Valisi Mareşal Harning de görevden alındı. Harning'in yerine Sir Hugh Foot, Kıbrıs'a vali olarak atandı. Kıbrıs'ın yeni valisi Foot, Harning'e nazaran daha yumuşak bir yönetim göstermeye başladı. Fakat İngiltere'nin tüm iyi niyetli çabalarına rağmen Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan, ENOSİS'ten vazgeçmeyerek, adada silahlı eylemler yapmaya devam ettiler. Türk Hükümeti ise Makarios'un serbest bırakılması ve adadaki Rum faaliyetlerinin artması karşısında, Türkiye'nin Kıbrıs halkını yalnız bırakmayacağını ve adada taksim istediklerini daha sert şekilde ifade etmeye başladı. Türkiye'nin bu sert tutumu karşısında Yunanistan, 12 Aralık 1957'de tekrar BM'ye başvurarak, Kıbrıs halkının self-determination hakkının tanınmasını istedi. İngiltere ve Türkiye, ortak çıkarları çerçevesinde BM'de kulis faaliyetleri yürüterek, Yunanistan'ın istediği sonucu almasını engellemeye çalıştılar. BM Genel Kurulu, Kıbrıs'a self-determination hakkı tanınması yönünde yaptığı oylamada, Yunan teklifini 24 çekimser ve 23 olumluya karşı 31 oyla reddetti. Böylece Yunanistan'ın, Birleşmiş Milletler'de Türkiye'ye karşı aldığı yenilgilere bir tane daha eklenmiş oluyordu.⁴¹

1958 yılı itibariyle Türk-İngiliz ilişkileri, Kıbrıs meselesi çerçevesinde şekillenmeye başladı. İngiliz Hükümeti, bir yandan Kıbrıs'ta yaptığı uygulamalarla Yunanistan'ın tepkisini azaltmaya çalışıyor, diğer taraftan da Bağdat Paketi'nde

⁴⁰ Aydın Olgun, *Kıbrıs Gerçeği 1930-1990*, Ankara: 1991, s. 12.

⁴¹ Olgun, *a.g.e.*, s. 13.

müttefik olduğu Türkiye'yi kaybetmek istemiyordu. Yunanistan'ın Kıbrıs'ı kendine bağlamak istemesine rağmen, İngiltere'nin adada inisiyatifini çoğunlukla Rumlardan yana kullanması, Türk kamuoyunda İngiliz Hükümeti'ne karşı güvensizlik yarattı. Türkiye'de İngiltere'nin Kurtuluş Savaşı'nda olduğu gibi Kıbrıs meselesinin en kritik döneminde Yunanistan'a destek vereceği şüphesi vardı. Bu nedenle Türkiye'de hükümet başta olmak üzere bütün kamuoyu, Kıbrıs'ta tek kabul edilebilir seçeneğin adanın taksimi olduğunu kesin bir dille ifade etmeye başladı. Bu bağlamda 1958 yılı içerisinde silahlı Rum örgütlerine karşı Kıbrıs Türkleri de silahlanmaya başladı. Zaman zaman İngiliz birlikleri ile Kıbrıslı Türkler arasında silahlı çatışmalar meydana geliyordu. İngiliz birlikleri ya da Rum çeteleriyle girdiği çatışmalarda ölen “Kıbrıs Şehitleri” için TBMM’de üç dakikalık saygı duruşu yapılıyordu. Ocak 1958’de Bağdat Paktı toplantısı için Türkiye’ye gelen İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lyoyd, Türk Hükümeti’ne Kıbrıs’ın taksim edilmesinden başka bir planı kabul ettiremiyordu.⁴²

Türk Hükümeti’nin düşüncesi doğrultusunda 8 Haziran 1958’de İstanbul’da büyük bir gösteri yürüyüşü yapıldı. Böylece Türkiye; hükümeti, sivil toplum kuruluşları ve halkıyla bütünleşerek, İngiltere ve Yunanistan’dan Kıbrıs’ın taksim edilmesini istemekteydi. Bu gösterinin benzerleri Ankara, İzmir ve diğer Anadolu şehirlerinde de yapılmaktaydı. Türk halkı Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı’ndaki “Ya İstiklal Ya Ölüm” sözünü, Kıbrıs meselesine uyarlayarak, bu gösteri yürüyüşlerinde “Ya Taksim Ya Ölüm” sloganları atmıştır. Türkiye’deki bu hareketlenme İngiltere’yi rahatsız etti. Bu nedenle İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi, Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile bir görüşme yaptı. İngiliz Büyükelçi, İngiltere’nin Kıbrıs uyuşmazlığına son verecek yeni bir planı, Dışişleri Bakanı Zorlu’ya iletti. Zorlu, İngiltere’nin teklifini kabul etmediği gibi İngiliz Büyükelçi’ye bir nota vererek, Türkiye’nin adanın sadece taksimini kabul edeceğini belirtiyor ve Kıbrıs’taki durumun sorumlusu olarak İngiltere’yi gösteriyordu. Böylece Türk Hükümeti, Kıbrıs meselesinde Yunanistan’ın yanında İngiltere’yi de karşısına alıyordu. Bu arada NATO, üç müttefik ülkenin (Türkiye-İngiltere-Yunanistan) Kıbrıs meselesi yüzünden bir kriz yaşayıp, NATO’ya zarar vermelerinden çekinmekteydi. Bu

⁴² Bağcı, *Türk Dış Politikasında...*, s. 120-121.

nedenle NATO Genel Sekreteri Lord Ismay, Kıbrıs meselesinde NATO'nun arabuluculuğunu teklif etti. Fakat Yunan Hükümeti, Kıbrıs'a kendi kaderini tayin etme hakkı verilmedikçe, hiçbir arabuluculuk teklifini kabul etmeyeceğini açıkladı.⁴³

4.5. MacMillan Plânı

Türkiye'nin Kıbrıs'ın taksiminden başka bir seçeneği kabul etmemesi, Yunanistan'ın da adaya self-determination hakkı verilmesi konusunda ısrarını sürdürmesi, İngiltere'yi Kıbrıs konusunda yeni arayışlara itti. İngiltere öncelikle 1957 yazı sonunda Kıbrıs'ta sert uygulamalarıyla tanınan Vali Harding'i görevden alıp yerine Sir Hugh Foot'u atadı. Ayrıca Anthony Eden'in yerine İngiltere'de MacMillan'ın başbakanlığında kurulan yeni hükümet, Kıbrıs'ta sadece valiyi değil aynı zamanda İngiltere'nin Kıbrıs politikasını da değiştiriyordu. Bu sebeple Mayıs 1958'de MacMillan Hükümeti, Kıbrıs Valisi'ni, Ankara ve Atina Büyükelçilerini Londra'ya çağırarak, İngiltere'nin yeni Kıbrıs stratejisi tartışıldı.⁴⁴

Mayıs 1958'de Londra'da yapılan toplantıdan bir ay sonra, 19 Haziran 1958'de İngiliz Başbakanı MacMillan, Avam Kamarası'nda Kıbrıs hakkında İngiliz Hükümeti'nin hazırladığı planı açıkladı. Daha sonra MacMillan Planı olarak anılacak plana göre; Kıbrıs'ın kesin geleceğinin tespiti yerine yedi yıl devam edecek ortak bir yönetim (İngiltere-Türkiye-Yunanistan-Kıbrıs'ın Türk ve Rum cemaatleri) modeli ortaya atıldı. Yedi yıl bittikten sonra İngiltere, adanın yönetimini Türkiye ve Yunanistan'ın inisiyatifine bırakacaktı. Bu yedi yıllık geçici süreçte, adanın içişleri, dışişleri ve savunması, Radcliffe anayasa taslağında olduğu gibi İngiltere'nin görevlendireceği valinin kontrolünde olacaktı. Fakat bu taslakta valinin yetkileriyle ilgili bir değişikliğe gidiliyordu. Kıbrıs Valisi, adanın yönetimiyle ilgili konularda Türkiye ve Yunanistan'ın tayin edeceği temsilcilerle istişare ederek kararlar alacaktı. Ayrıca Kıbrıs'taki Türk ve Rum cemaatleri, İngiltere vatandaşlığının yanında Türk ve Yunan vatandaşlığını da elde edebileceklerdi. Her cemaatin kendisine ait cemaat meclisleri olacak ve kendilerine ait konularda yasama yetkilerini de kullanabileceklerdi. Yunan Hükümeti, Kıbrıs'ın bütünüyle Yunanistan'a ilhakını

⁴³ Bağcı, *Türk Dış Politikasında...*, s. 121-122.

⁴⁴ Alasya, *Tarihte Kıbrıs...*, s. 189.

zorlaştıran MacMillan Planı'nı, hiç düşünmeden reddetti. Çünkü Yunanistan ve Kıbrıs Rumları, adada Rum nüfusunun çoğunluğuna güvenerek, Kıbrıs halkına kendi kaderini tayin etme hakkı (self-determination) verilmesini istiyorlardı. Bunu gerçekleştirmek için defalarca Birleşmiş Milletler'e başvurmalarına rağmen her defasında başarısızlığa uğramışlardı.⁴⁵

MacMillan Planı'na Türkiye'den ilk tepki, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'dan geldi. Planın ilan edildiği 19 Haziran 1958'de konuyla ilgili bir açıklama yapan Zorlu; Türkiye'nin Kıbrıs'ın taksiminden başka bir planı kabul etmesinin mümkün olmadığını belirtti. Zorlu ayrıca, İngiltere'nin MacMillan Planı'nı bu haliyle Türkiye'ye göndermesi durumunda, TBMM'nin bu planı kabul etme olasılığının bulunmadığını da sözlerine ekledi. Zorlu'ya göre, Kıbrıs meselesinin kesin çözüme ulaşabilmesi için, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında bir konferans düzenlenerek, meselenin ayrıntılı şekilde müzakere edilmesi gerekmektedir.⁴⁶

Türkiye ve Yunanistan'ın MacMillan Planı'na olumsuz yanıt vermelerine rağmen, İngiliz Başbakanı MacMillan, 7 Ağustos'ta Atina'ya ve 9 Ağustos 1958 tarihinde de Ankara'ya giderek, planı ilgili ülke başbakanlarına izah etmeye çalıştı. Atina'da yapılan görüşmelerde Yunanistan; plandan adada iki cemaatin ayrı ayrı özerkliğe sahip olacağının çıkarılmasını, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde taraf olmasının tanınmamasını ve taksimin kesinlikle gündeme gelmemesini istedi. Türkiye ise, taksimin kesin çözüm olarak kabul edilmesi durumunda, MacMillan'ın hazırladığı geçici çözümü tartışmaya açık olduklarını, İngiliz Başbakanı'na bildirdi. MacMillan, Türkiye ve Yunanistan ziyaretlerinden sonra planında iki maddede değişikliğe gitti. Bu değişikliklerin birincisi, Kıbrıs'a gönderilecek Türk ve Yunan temsilcilerin daha özgürce hareket edebilmeleri amacıyla, Kıbrıs'ın İngiliz Valisi'ne bağlı olarak çalışmasından vazgeçilmesidir. İkinci değişiklik ise, hukuki karışıklıklara neden olacağı için Kıbrıs'taki cemaatlere çifte vatandaşlık uygulamasının plandan çıkarılmasıdır. Plandaki bu değişikliklere rağmen Yunanistan, planı ikinci kez reddetti. Türkiye ise, Türk tezi baki kalmak şartıyla adada iki toplumun varlığını kabul eden planı uygulanabilir olduğunu İngiliz

⁴⁵ Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 359-360.

⁴⁶ *Zafer*, 20 Haziran 1958.

Hükümetine bildirerek, görüşmelere açık olduğunu açıkladı. MacMillan Planı'nda çok büyük değişiklikler olmamasına rağmen Türkiye'nin planı görüşülebilir bulunduğunu açıklamasındaki amacı, Yunanistan'ı uluslar arası arenada uzlaşmazlığı çıkaran ülke konumuna düşürmektir. Ayrıca planda, Kıbrıs'ta iki ayrı toplum olduğu kabul ediliyor ve kendi kaderini tayin etme hakkı adadaki Türklere tanınacağı İngiltere tarafından garanti edilmekteydi.⁴⁷

Kıbrıs Rumları'nın dini lideri Makarios, İngiltere'nin MacMillan Planı'nı Türkiye'nin desteğini alarak uygulamaya koyacağını açıklaması karşısında tedirgin oldu. Çünkü İngiltere'nin bu planı, nihai olarak Kıbrıs'ın taksimine neden olacaktı. Bu nedenle Makarios, 22 Eylül 1958'de Londra'ya giderek muhalefette olan İşçi Partisi Başkan Yardımcısı ile bir görüşme yaptı. Makarios bu görüşmede, Kıbrıs Rumları ve Yunanistan'ın Kıbrıs'ı ileride tam bağımsızlığa götürecek geçici bir muhtariyet yönetimine olumlu baktıklarını söyledi ve muhalefet partisinden destek aldı. Fakat İngiliz Hükümeti, Makarios'un teklifinin MacMillan Planı'nın uygulanmasını engellemek için ortaya atılmış bir siyasi manevra olarak değerlendirdi ve bu teklifi dikkate almadı. Yunan Hükümeti ise, MacMillan Planı'nın uygulanması halinde, NATO'dan çekileceğini beyan ediyordu. Ayrıca meseleyi Birleşmiş Milletler'e taşıyarak, Yunanistan lehine karar çıkartmanın diplomatik alt yapısını hazırlıyordu.⁴⁸

İngiliz Hükümeti, Yunanistan'ın kabul etmemesine rağmen 1 Ekim 1958'de MacMillan Planını uygulamaya koyacağını ilan etti. Yunanistan, İngiltere'nin bu tutumunun Lozan Antlaşması'na aykırı olduğunu iddia ederek, İngiliz Parlamentosu'nda ve Birleşmiş Milletler nezdinde girişimlerde bulunarak, planın uygulanmasını önlemeye çalıştı. Bu arada NATO Genel Sekreteri Paul H. Speak da devreye girerek, taraflar arasında arabuluculuk teklifinde bulundu. Speak'ın taraflara sunduğu teklifin içeriği, McMillan Planı'ndan çok az bir değişikliği hedeflemekteydi. Bu sebeple Yunan Hükümeti, NATO'nun arabuluculuk teklifini, görüşmeye gerek duymaksızın reddetti. Bu gelişme üzerine İngiltere, 1 Ekim 1958'de MacMillan Planı'nı uygulamaya koydu. Aynı gün, plan dahilinde Kıbrıs'ta görev alacak Türk

⁴⁷ Gönlübol ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 362.

⁴⁸ Faruk Sönmezoğlu, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: DER Yayınları, 2006, s. 140.

temsilci Burhan Işık görevine başladı. Böylece Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki hakkı tanındı ve Türkiye adanın yönetimine fiilen katılmış oldu.⁴⁹

Yunan Hükümeti, İngiltere ve Türkiye'nin kendilerini dışarıda tutarak MacMillan Planı'nı uygulamaya koymaları karşısında, Birleşmiş Milletler'e başvurarak planın uygulanmasını önlemeye çalıştı. Yunanistan'ın başvurusu üzerine Birleşmiş Milletler, 25 Kasım-4 Aralık 1958 tarihleri arasında Kıbrıs meselesini tekrar görüştü. Ancak BM Genel Kurulu, Yunanistan'ın Kıbrıs'a bağımsızlık verilmesi teklifini uygun görmedi. Bunun yerine Kıbrıs meselesinin demokratik, adil ve barışçıl şekilde çözüme ulaşabilmesi için, İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında görüşmeler yapılmasına karar verdi. BM Genel Kurulu'ndan bir kez daha istediği sonucu çıkaramayan Yunanistan, Türkiye ve İngiltere ile masaya oturmak zorunda kaldı.⁵⁰

4.6. Zürih Antlaşması

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda alınan üçlü görüşme kararı, her hangi bir plan üzerinde müzakere yapılmasından söz etmiyordu. Gündemde MacMillan Planı'nın olması nedeniyle, BM'de alınan karar İngiltere açısından bir başarısızlık olarak gösterilmekteydi. Türkiye ise taksim kararını kabul ettiremese de, Kıbrıs meselesinin başından itibaren konunun üçlü görüşmelerde (Türkiye-İngiltere-Yunanistan) çözümünden yanaydı. BM'nin bu yönde karar alması Türkiye için sevindirici bir gelişmeydi. Buna karşılık Yunanistan, BM Genel Kurulu'ndan ne "self-determination" ne de bağımsızlık için somut bir karar çıkartamadı. Bununla beraber BM görüşmeleri, Türkiye ile Yunanistan'ın adada kalıcı bir çözüm bulmak için birbirlerine yakınlaşmalarını sağladı. Türkiye Dışişleri Bakanı Zorlu ile Yunan Dışişleri Bakanı Averof, BM Genel Kurulu'nun da tavsiyesi üzerine 4 Aralık 1958'de Kıbrıs için bir uzlaşma formülü üzerine görüşme kararı aldı.⁵¹

⁴⁹ H. Fikret Alasya, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977, s. 157-158.

⁵⁰ Toluner, a.g.e., s. 69.

⁵¹ Fahir Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958-1959", *Belleten*, Cilt: LX, Sayı: 229 (Aralık-1996), s. 778.

Bu yakınlaşmanın bir sonucu olarak Türk ve Yunan Dışışleri Bakanları, 16-18 Aralık 1958 tarihleri arasında Paris'te yapılan NATO Bakanlar Kurulu toplantısında bir araya geldi. Paris toplantısında yapılan görüşmelerde, Türkiye ve Yunanistan arasında yumuşak bir hava oluştu. Hatta Türkiye ile Yunanistan ortak bir tavır sergileyerek, Kıbrıs'ta silahlı eylemlerde bulunduğu için ölüme mahkum olan iki Rum mahkumun, Kıbrıs'ın İngiliz valisinin affetmesini sağladılar. Bunun üzerine EOKA, Kıbrıs'ta ateşkes ilan ettiğini açıkladı. Bu olumlu gelişmeye karşılık İngiltere, Kıbrıs'ta ölüme mahkum olan dört Rum mahkumun cezalarını, hapis cezasına çevirdi. Paris'te gerçekleşen bu olumlu görüşmeden sonra taraflar, 28 Aralık 1958'de Ankara'da bir araya geldiler. Bu görüşmelerde Türkiye'nin üzerinde durduğu konular; Bağımsız olacak Kıbrıs'ta Türkiye'ye üs verilmesi, Kıbrıs Türk toplumunun güvenliği için garantiler verilmesi ve Türk toplumunun Kıbrıs yönetiminde, memuriyetlerde ve iç güvenlikde yer alabilmesi idi. Ankara'da yapılan bu görüşmeler, 4 Ocak 1959 tarihine kadar devam etti. Türk Dışışleri Bakanı Zorlu ile Yunan Dışışleri Bakanı Averof arasında yapılan görüşmelere, 17 Ocak'tan itibaren destek vermeye başladı. Fakat İngiltere Başbakanı MacMillan'a göre, Türkiye ve Yunanistan öncelikle Kıbrıs'ın iç sorunlarını kendi aralarında halletmeliydi. Daha sonra dış sorunlar (antlaşmalar, garantiler), BM Genel Kurulu'nun kararı doğrultusunda üçlü müzakerelerde ele alınmalıydı.⁵²

İngiltere'nin Türkiye ile Yunanistan'ın Kıbrıs'ta bir çözüm bulunması yönünde yaptıkları görüşmelere destek vermesi üzerine, ABD de, NATO'nun güneydoğu kanadının güvenliği için Türk-Yunan uzlaşmasının gerekliliğini vurguladı. Bunun üzerine Türk ve Yunan Dışışleri Bakanları, yapılacak anlaşmanın zeminini hazırlayıcı görüşmelere hız verdiler. Bu görüşmelerin sonunda bir protokol hazırlandı ve Zürih'de her iki ülkenin Başbakanları ve Dışışleri Bakanlarının katılımıyla 5-11 Şubat 1959 tarihleri arasında müzakereler yapıldı. Yoğun ve en üst düzey katılımı ile gerçekleşen müzakerelerden sonra 11 Şubat'ta Türk-Yunan ortak açıklaması yapılarak, taraflar arasında bir protokol imzalandığı dünya kamuoyuna duyuruldu. İmzalanan protokol, şu maddeleri kapsamaktaydı:

1- Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Esas Yapısı.

⁵² Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs...", s. 778.

2- kurulacak Kıbrıs Cumhuriyeti ile İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında Garanti Antlaşması.

3- Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye ve Yunanistan arasında İttifak Antlaşması

4- Türkiye ve Yunanistan arasındaki Centilmenlik Antlaşması.⁵³

Türkiye ve Yunanistan arasında protokol antlaşmasının yapıldığı kamuoyuna açıklanırken, protokolün maddeleri tam olarak açıklanmayıp gizli tutuldu. Çünkü Kıbrıs meselesinde üçüncü taraf ülke olan İngiltere, Zürih görüşmelerine iştirak etmemişti. Bu nedenle Türk ve Yunan Başbakanları, ülkelerine dönerken, Dışişleri Bakanları Zürih'ten direkt olarak Londra'ya gittiler. Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları, Londra'da meslektaşları Selwyn Lyod'a Zürih'te yapılan görüşmeleri ve taraflar arasında varılan mutabakatı anlattılar. İngiliz Dışişleri Bakanı Lyod, Türk-Yunan Antlaşması'ndan memnuniyetini dile getirdikten sonra, Kıbrıs'taki İngiliz üslerinin devamında ısrarlı olduklarını taraflara ilettiler. Zaten Türkiye ve Yunanistan, adadaki İngiliz üslerinin stratejik önemi bildikleri için, bu konuda taraflar arasında fikir birliği sağlandı. Ayrıca Kıbrıs halkının da İngiliz üslerinden ekonomik anlamda faydalanacağı vurgulanmıştır. Londra'daki görüşmelerden sonra, Türk Başbakanı Adnan Menderes, İngiltere Başbakanı MacMillan'a bir mektup göndererek, Zürih Antlaşması hakkındaki olumlu görüşlerini aktardıktan sonra, İngiltere'nin Zürih görüşmeleri esnasında sergilediği yapıcı tutumdan dolayı, İngiliz Hükümeti'ne teşekkürlerini bildirdi. Mac Millan, Menderes'e verdiği cevapta, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinin çözümüne iştirak ederek dünya ve bölge barışına çok büyük katkılarda bulunduğunu belirtti.⁵⁴

4.7. İkinci Londra Konferansı ve Londra Antlaşması

Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Zürih Antlaşması'nın geçerli olabilmesi için, İngiltere, Kıbrıs Türk ve Rumları tarafından da kabul ve imza edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle 17-19 Şubat 1959 tarihleri arasında İkinci Londra Konferansı düzenlendi. Konferansta Türkiye'yi Başbakan Adnan Menderes, İngiltere'yi Başbakan MacMillan, Yunanistan'ı Başbakan Karamanlis, Kıbrıs

⁵³ Göktepe, *British Foreign Policy...*, s. 109.

⁵⁴ Göktepe, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının...", s. 949.

Türkleri'ni Doktor Fazıl Küçük ve Kıbrıs Rumlarını da Başpiskopos Makarios temsil ediyordu. Ayrıca Kıbrıs'ın İngiliz Valisi Sir Hugh Foot ve İngiliz Sömürgeler Bakanı Alan Bennox Boyd da konferansa katıldı.⁵⁵

İkinci Londra Konferansına gelen tüm temsilciler, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan 11 Şubat 1959 tarihli Zürih Antlaşması'nı benimseyerek gelmişlerdi. Londra'da yapılacak tek işlem, Zürih Antlaşması'na İngiltere ile Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının da onayını katmak olacaktı. Fakat Kıbrıs Rumlarının Başpiskoposu Makarios, İkinci Londra Konferansı'nda olumsuz bir tutum sergileyerek, antlaşmayı imzalamaya yanaşmadı. Makarios'un bundaki amacı, antlaşmayı zorla imzaladığı şeklinde bir imaj çizerek, daha sonra kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasını değiştirmek istemesiydi.⁵⁶

17 Şubat'ta Doktor Fazıl Küçük başkanlığında Londra'ya giden Kıbrıs Türk heyetinde, Rauf Denktaş da bulunmaktaydı. Başbakan Adnan Menderes başkanlığındaki Türk heyeti ise, Londra'ya giderken heyeti taşıyan uçağın Gatwich havaalanı yakınlarında düşmesi sonucu, aralarında Basın Yayın Bakanı Server Somuncuoğlu'nun da bulunduğu 12 Türk diplomatı hayatını kaybetti. Adnan Menderes, büyük bir şans eseri kazayı küçük yaralarla atlattı. Bu sebeple Menderes, İkinci Londra Konferansını tedavi olduğu London Clinic'ten takip etmek zorunda kaldı. Londra'da iki gün boyunca devam eden görüşmelerde, Makarios, antlaşmanın bazı maddelerinde değişiklik talep ederek imzadan kaçınmak istedi. Fakat Yunan Hükümeti'nin tavsiyeleri ve baskıları sonucu, Makarios'un direnci kırıldı. 19 Şubat 1959'da Zürih Antlaşması'nın katılımcılarını genişleten Londra Antlaşması, Türkiye, İngiltere, Yunanistan ile Kıbrıs Türk ve Rum temsilcileri tarafından imzalandı.⁵⁷

Londra Antlaşmasına göre Türkiye, İngiltere ve Yunanistan, kurulacak Kıbrıs Cumhuriyeti'nin üç garantör ülkesi olacaktı. Bundan başka Kıbrıs Cumhuriyeti, Başkanlık sistemiyle yönetilecek, Başkanlık makamına bir Rum seçilirken, Başkan yardımcılığını da Türk toplumundan bir lider üslenecekti. Kıbrıs'ta hem Türkçe hem de Rumca resmi dil olarak kabul edilmekteydi. 50 milletvekilinden oluşacak Kıbrıs Meclisi'nin %70'ini Rumlar, %30'unu ise Türkler

⁵⁵ Bağcı, *Türk Dış Politikasında...*, s. 125.

⁵⁶ Gazioglu, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kıbrıs...", s. 945.

⁵⁷ Göktepe, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının...", s. 949-950.

temsil edecek ve seçimler beş yılda bir yenilecekti. On kişiden oluşacak Bakanlar Kurulu'nun yedisi Rum, üçü de Türk olacaktı. Başkan ve yardımcısının veto hakları olacak ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bayrağı da Başkan ve yardımcısı tarafından seçilecekti.⁵⁸

Londra Antlaşması, 1 Mart 1959'da TBMM'de tartışmaya açıldı. Muhalefet partisi CHP, Kıbrıs konusunda kendilerine yeterince bilgi verilmediği gerekçesiyle Londra Antlaşması'na olumlu yaklaşmadı. CHP ayrıca Londra Antlaşması ile birlikte, Türkiye'nin taksimden vazgeçtiğini iddia ediyordu. Londra Antlaşması için 4 Mart 1959'da yapılan oylamada, 138 red oyuna karşılık 347 evet oyuyla antlaşma onaylandı.⁵⁹

4.8. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İlan Edilmesi

19 Şubat 1959'da imzalanan Londra Antlaşması'ndan sonra Kıbrıs'ta yaşayan Türkler ve Rumlar ayrı ayrı oy kullanarak, 3 Aralık 1959'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanlığı'na Makarios'u, yardımcılığına da Dr. Fazıl Küçük'ü seçtiler. Seçimlerden sonra Kıbrıs'ın yeniden yapılandırılması için çalışmalara hız verildi. Öncelikle adada uygulanmakta olan sıkıyönetime son verildi. Tutuklu olan Rum direnişçiler serbest bırakıldı, genel af ilan edildi. Makarios'un kontrolünde EOKA'nın elindeki silahlar toplatıldı. Devlet işlerini düzene sokmak için geçici olarak bazı kurumlar oluşturuldu. 4 Mart 1959'da Kıbrıs'ın yönetiminin İngilizlerden, Kıbrıslılara devri için geçici bir komite oluşturuldu. Ayrıca Zürih ve Londra Antlaşmaları'nda çözümlenemeyen konular için, Londra'da da bir komite çalışmalara devam etti. Geçiş döneminde en çok tartışma yaşanan konu ise, İngiliz üslerinin hakimiyet alanı meselesi oldu. Uzun süren tartışmalardan sonra bu konu üzerinde de uzlaşma sağlandı. Taraflar arasında varılan anlaşmaya göre, İngiltere'nin Kıbrıs üzerindeki üssünün genişliği, 99 mil kare olarak kabul edildi. İngiliz üssü meselesi de halledildikten sonra, Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti, 21 Temmuz 1960'da İngiliz Parlamentosu'nda kabul edildi. 29 Temmuz'da da Kraliçe tarafından tasdik edildi. Bu gelişmelerin sonucunda 10 Ağustos 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti ilan

⁵⁸ B.C.A., 30..1.0.0/38.227..14., 19/02/1959.

⁵⁹ Bağcı, *Türk Dış Politikasında...*, s. 127.

edildi. Kıbrıs'ın müdafaası için Türkiye 650 kişilik, Yunanistan ise 950 kişilik birer alayı adaya gönderdi. Ayrıca Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve rejimi tehlikeye girdiğinde, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan, ortaklaşa ya da münferit olarak adaya müdahale edebilecekti.⁶⁰

Sonuç olarak Kıbrıs meselesi, Türk-İngiliz ilişkilerini birinci dereceden ilgilendiren bir konu olmuştur. Meselenin gidişatı, ilişkilerin gerginleşmesine ya da olumlu olması sonucunu beraberinde getirmiştir. İngiliz Hükümeti, Kıbrıs meselesinde adanın Yunanistan'a ilhakını önleyebilmek için Türkiye'nin Kıbrıs'ta taraf olmasını bizzat istemiştir. Türkiye açısından bakıldığında ise, Türkiye'nin güvenliği için Kıbrıs'ın stratejik önemi vazgeçilmez durumdaydı. Ayrıca Kıbrıs'ta yaşayan Türk toplumunun can ve mal güvenliğinin de garanti altına alınması, Türk Hükümeti'nin üzerinde durduğu diğer bir konuydu. Türkiye, Kıbrıs'ta İngiliz varlığı sonra erecekse, tek kabul edebileceği seçeneğin adanın Türkiye ve Yunanistan arasında taksim edilmesi olduğunu sürekli olarak gündeme getirdi. Yunanistan ise, başından itibaren Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesini (ENOSİS) istiyordu. Bunu gerçekleştirmek için Yunan Hükümeti, Kıbrıs meselesini defalarca Birleşmiş Milletler'e taşıdı fakat istediği sonucu hiçbir zaman alamadı. İngiltere ile Türkiye, Kıbrıs üzerindeki emelleri farklı olmasına rağmen, Yunanistan'ın ENOSİS'i gerçekleştirmesini engellemek için ortak hareket etmişlerdir. ABD ise, Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e yayılma tehlikesine karşı, Kıbrıs'taki İngiliz varlığının devamını istemekteydi. ABD ayrıca, NATO'da müttefik olan Türkiye ve Yunanistan'ın Kıbrıs sorunu bir krize dönüştürmeden çözümlemesini istemekteydi. İngiliz Hükümeti, Ortadoğu savunmasında yakın işbirliği içine girdiği Türkiye'yi hiçbir zaman Kıbrıs meselesinde dışarıda tutmayı düşünmemiştir. Özellikle Süveyş Krizi'nin yaşandığı dönemde, İngiltere'nin Bağdat Paketi'nden çıkarılması söz konusu olması karşısında, Demokrat Parti Hükümeti'nin İngiltere'den yana tavır takınması, İngiltere'de Türkiye'ye karşı çok olumlu bir kamuoyu oluşmasını sağlamıştır. Bütün bu gelişmeler çerçevesinde, 1960 yılına gelindiğinde Türk-İngiliz ilişkileri, bir takım gerginlikler yaşanmasına rağmen gelişerek devam edecekti.

⁶⁰ Çay, *a.g.e.*, s. 45; Göktepe, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının...", s. 950.

SONUÇ

16. Yüzyılda başlayan Türk-İngiliz ilişkileri, günümüze kadar değişik aşamalardan geçerek devam etmektedir. 1700'lü yılların sonunda, Rusya'nın Osmanlı boğazları üzerinden sıcak denizlere inmek istemesi karşısında İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası izlemeye başlamıştır. İngiltere'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar olan dönemdeki öncelikli hedefi, Rusya'nın sıcak denizlere inmesini önlemek ve İngiltere'nin sömürgelerine giden yollarının güvenliğini sağlamak olmuştur. İngiltere, bu politikasını uygularken bazen Rusya'ya bazen de Fransa'ya karşı, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin ağır bir yenilgiyle ayrılması, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçmesine neden oldu. Bu tarihten sonra İngiltere, Osmanlı Devleti'ni korumak yerine parçalama siyasetine yönelecekti. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politika değişikliğine gittiğinin ilk örneği , 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rusların Akdeniz'e inme olasılığına karşı, İngiltere'nin Kıbrıs Adasını işgal etmesi gösterilebilir. Fakat İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni korumayı kesin olarak bıraktığını gösteren en somut olay ise, Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla daha da değerli hale gelen Mısır'ı, 1882 yılında işgal etmesidir.

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni koruma siyasetini bırakması ve ardından Osmanlı topraklarını işgale başlaması, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmasına neden oldu. İngiltere ise 20. Yüzyılın başlarından itibaren Ortadoğu'yu Almanya'ya kaptırmamak için mücadeleye başlamıştı. Bu sebeple İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya yakınlaşmasına karşı, Rusya ile 1907'de Reval Antlaşması'nı imzalayarak Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini tanıdı. Bu gelişmelerle birlikte 1914 yılına gelindi ve Osmanlı toprakları üzerindeki rekabet, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında en önemli nedenlerden birisi oldu.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, ilk etapta İngiltere'nin yanında savaşa girmek istedi. Fakat İngiltere, Osmanlı topraklarını sömürge haline getirmeyi düşündüğü için bu teklife sıcak bakmadı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Almanya'nın yanında savaşa girdi. İngiltere ile Osmanlı Devleti, I. Dünya

Savaşı'nda bir çok cephede savaştılar. Savaş sonunda İngiltere, Osmanlı Devletini parçalama politikasını büyük ölçüde gerçekleştirmiş görünüyordu.

Osmanlı Devleti için I. Dünya Savaşı, 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması ile sona erdi. Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu'daki milliyetçi hareket ile İngiltere, I. Dünya Savaşı'nda dört yıl doğrudan bir savaş halinden sonra, 1919-1922 yılları arasında dolaylı bir savaş dönemine girdi. Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasıyla İngiltere, Lozan Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Lozan Konferansı'nda çözümlenemeyen Musul meselesi, 1926'da Türkiye ile İngiltere arasında yapılan Ankara Antlaşması ile çözüme kavuştu.

1926'da Musul meselesinin çözülmesiyle birlikte Türk-İngiliz ilişkileri yumuşama dönemine girdi. II. Dünya Savaşı'na doğru iki ülke arasındaki bu olumlu hava, zamanla dostluğa dönüşmeye başladı. Çünkü Almanya ve İtalya'daki diktatör rejimler, dünya barışını tehdit etme eğilimindeydi. 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle başlayan II. Dünya Savaşı'nda Türkiye, hedefini mümkün olduğunca savaş dışı kalmak olarak belirledi. Savaş boyunca Türkiye, hem Almanya'nın hem de İngiltere ve müttefiklerinin kendi yanlarında savaşa girmesi yönünde baskılarına maruz kaldı. Bütün baskılara rağmen Türkiye, her defasında savaş dışında kalmayı başardı. Fakat savaşın sonuna doğru İngiltere ve müttefiklerinin zafere yakın olmaları karşısında Türkiye, Almanya ile önce diplomatik münasebetlerini kesti, daha sonra 23 Şubat 1945'te Almanya'ya savaş ilan etti. Böylece Türkiye, II. Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeninde İngiltere ve müttefiklerinin yanında yer alacaktı.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte Almanya tehlikesi sona ermiş fakat, bu kez de Sovyet yayılması kendini göstermişti. Sovyetler Birliği'nin Akdeniz ve Ortadoğu'ya doğru yayılma eğilimi göstermesi, bu bölgelerde hayati çıkarları bulunan İngiltere'yi harekete geçirdi. Türkiye ise Sovyet yayılmasının önünde çok stratejik bir konumdaydı. Bu sebeple İngiltere açısından Türkiye'nin güvenliği çok önemliydi. Fakat İngiltere, II. Dünya Savaşı'ndan büyük bir mali ve ekonomik çöküntü içinde çıktı ve Sovyet yayılmasına karşı tek başına karşı koymadı. Bu nedenle İngiliz Hükümeti, Amerika Birleşik Devletleri'ne (ABD) bir nota vererek, ABD'nin Sovyet yayılmasına karşı bölge ülkelerine yardım etmesini istedi.

İngiltere'nin bu isteği karşısında ABD Hükümeti harekete geçti ve 1947'de Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik yardımda bulunmaya başladı. Bu gelişmeyle birlikte Türkiye, Sovyet tehdidi karşısında ABD ve İngiltere ile yakın ilişkiler geliştirmeye başladı. Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesiyle, Türk dış politikasında yeni bir döneme girildi.

Demokrat Parti Hükümeti, Sovyet tehlikesi karşısında Batılı demokratik ülkelerin 9 Nisan 1949'da kurdukları Kuzey Atlantik Paktı'na (NATO) Türkiye'nin girebilmesi için diplomatik girişimleri hızlandırdı. Fakat İngiltere, Türkiye'yi Ortadoğu'da oluşturulacak bir savunma paktına katmayı düşündüğü için, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğine karşı çıkmaktaydı. Haziran 1950'de Kore Savaşı'nın çıkması ve DP Hükümeti'nin ABD'nin çağrısına uyarak Birleşmiş Milletler'e (BM) bağlı barış gücüne asker gönderen ikinci ülke olması, Türkiye'nin NATO'ya girme şansını arttırdı. ABD'nin devreye girmesi ve Türkiye'nin NATO'ya girdikten sonra Ortadoğu savunmasına aktif olarak katılacağını açıklamasıyla İngiltere, Türkiye'nin NATO üyeliğine olan itirazını sona erdirdi. İngiltere'nin itirazının kalkması sonucu Türkiye, 18 Şubat 1952'de NATO'ya girdi.

Türkiye, NATO'ya üye olduktan sonra İngiltere ve ABD'ye söz verdiği gibi Ortadoğu savunmasında aktif bir rol oynamaya başladı. Özellikle Başbakan Adnan Menderes, Türkiye'nin Ortadoğu'da aktif politika izlemesinde çok önemli bir yere sahiptir. Menderes, Ortadoğu savunmasının oluşturulmasında İngiliz Hükümeti ile yakın dostluk kurulmasında uyguladığı başarılı diplomasiyle etkili olmuştur. Türk-İngiliz ilişkileri, 24 Şubat 1955'de Türkiye ile Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı ile çok yakın müttefik ilişkisine dönüşmüştür. Çünkü İngiltere'nin Ortadoğu'daki varlığını devam ettirebilmesi için, Ortadoğu'da çok taraflı bir savunma paktına ihtiyacı vardı. İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu ülkeleriyle yaptığı ikili antlaşmaların süresi dolmak üzereydi. Bu sebeple İngiltere, bir yolunu bulup Ortadoğu'daki çıkarlarını devam ettirmek istiyordu. Bu aşamada Türkiye, İngiltere'nin yardımına koşarak Ortadoğu'da çok taraflı bir savunma paktı (Bağdat Paktı) kurulmasına öncülük etmiştir. Türkiye-Irak arasında imzalanan antlaşmadan çok kısa bir süre sonra, 4 Nisan 1955'de İngiltere Bağdat Paktı'na katılmıştır. Böylece İngiltere, Türkiye'nin de yardımıyla Ortadoğu'daki varlığını farklı bir zeminde devam ettirmeyi başarmıştır.

Türkiye ile İngiltere arasında Ortadoğu savunmasında gelişen işbirliği, Türkiye'nin Yunanistan ile yaşadığı Kıbrıs meselesine olumlu bir şekilde yansdı. İngiltere'nin Mısır ile yaşadığı Süveyş Krizi nedeniyle Bağdat Paktı'nın Müslüman üyeleri tarafından paktan çıkarılmak istenmesi karşısında, Başbakan Adnan Menderes diğer pakt üyelerini ikna ederek, İngiltere'nin Bağdat Paktı'nda kalmasını sağlamıştı. Menderes'in bu siyaseti, İngiltere Hükümeti'nce takdirle karşılanmıştı. Bu sebeple İngiliz Hükümeti, aynı tarihlerde yaşanan Kıbrıs meselesinde Yunanistan'a karşı Türkiye'yi destekledi. Yunanistan, Kıbrıs'ta Türkiye'nin söz hakkı bulunmadığını iddia ederken, İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin Kıbrıs'ta taraf olduğunu iddia ederek Türkiye'den yana tavır koymuştur. Ayrıca Yunan Hükümeti'nin Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak için BM'ye başvurması karşısında, Türkiye ve İngiltere ortak hareket ederek, Yunanistan'ın BM'den istediği sonucu çıkarmasını engellediler. Türkiye ile İngiltere'nin Yunanistan'a karşı ortak hareket etmeleri sonucu, 19 Şubat 1959'da Londra Antlaşması ile Kıbrıs'ta iki ayrı halkın varlığını kabul eden bir cumhuriyetin kurulacağı ilan edildi.

Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren Türkiye'yi tehdit etmeye başlaması, Türkiye'nin İngiltere ve ABD'ye yakın bir dış politika izlemesinde en önemli neden olarak gösterilebilir. Özellikle Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türk dış politikasında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Demokrat Parti Hükümeti, Türkiye'nin Ortadoğu, Akdeniz ve tüm dünya siyasetinde Batı'nın aktif bir oyuncusu haline gelmek için politikalar üretmiştir. Türkiye bu hedefini gerçekleştirmek için de başta İngiltere olmak üzere Batılı demokrat ülkelerle yakın ilişki içersine girmiştir.

Sonuç olarak Türk-İngiliz ilişkileri, II. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren yakın işbirliği içinde gelişmiştir. Özellikle 1950'li yıllarda Ortadoğu gelişmeleri karşısında iki ülke çok sıkı müttefik durumuna gelmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu'da İngiltere ile yakın işbirliği içine girmesi, kısa vadede olumlu kazanımlar getirirken, uzun vadede Türkiye'nin Ortadoğu Arap ülkeleriyle ilişkilerine ciddi zararlar vermiştir. Buna rağmen iki ülke ilişkilerinde inişler çıkışlar yaşansa da, Türk-İngiliz ilişkileri NATO şemsiyesi altında günümüze kadar müttefik ilişkisi çerçevesinde devam etmektedir.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.C.A., 30..1.0.0/36.219..2., 27/08//1955.

B.C.A., 030..0.1.0.0/6.31..1., 07/07/1956.

B.C.A., 30..1.0.0/38.227..14., 19/02/1959.

2. İngiliz Arşivi (Public Record Office, PRO, [yeni adı National Archives], Kew, London, U.K)

FO371/95267/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1950, 13 January 1951.

FO371/101848/WK1011/1, Turkey: Annual Review for 1951, 2 January 1952.

FO371/107547/WK1011/1, Annual Report on Turkey for 1952, 9 January 1953.

FO371/112921/WK1011/1, Annual Report on Turkey for 1953, 1 January 1954.

FC09/RK1011/1, Turkey: Annual Review for 1954, 7 January 1955.

FO371/123999/RK1011/1, Annual Rewiew for 1955, 16 January 1956.

FO371/130174/RK1011/1, Annual Report on Turkey for 1957, 4 February 1958.

FO371/144739/RK1011/1, Annual Report on Turkey for 1958, 17 February 1959.

FO371/153030/RK1011/1, Annual Political Review for Turkey 1959, 26 January 1960.

B- GAZETE VE DERGİLER

Ayın Tarihi (1939-1956)

Düstur, III. Tertip, Cilt: 20, 22, 33, 36.

Cumhuriyet Gazetesi

Tercüman Gazetesi

Ulus Gazetesi

Zafer Gazetesi

C- KİTAPLAR

ACHESON, Dean, *Present at the Creation: My Years in the State Department*, New York: 1969.

- AKŞİN, Aptülahat**, *Türkiye'nin 1945'ten Sonraki Dış Politika Gelişmeleri, Ortadoğu Meseleleri*, İstanbul: 1959.
- ALASYA, H. Fikret**, *Kıbrıs Tarihi ve Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1977.
- _____, **H. Fikret**, *Tarihte Kıbrıs*, Lefkoşe: 1988.
- _____, **H. Fikret**, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987.
- ALBAYRAK, Mustafa**, *Türk Siyasi Hayatında Demokrat Parti (1946-1960)*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2004.
- ARI, Tayyar**, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- ARMAOĞLU, Fahir**, *Amerikan-Japon Münasebetlerinin On Yılı (1931-1941)*, Ankara: S.B.F. Yayınları, 1957.
- _____, **Fahir**, *Kıbrıs Meselesi (1954-1959)*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1963.
- _____, **Fahir**, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Ankara: Alkım Yayınevi, 1995.
- _____, **Fahir**, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: TTK, 1991.
- _____, **Fahir**, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, Ankara :Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal**, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Cilt: III, TTK Basımevi, 1997.
- AVŞAR, Servet**, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Ankara: Kim Yayınları, 2004.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya**, *Tek Adam*, Cilt: I, Ankara: Remzi Kitabevi, 1963.
- _____, **Şevket Süreyya**, *İkinci Adam*, Cilt: II, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.
- BAĞCI, Hüseyin**, *DP Dönemi Dış Politikası*, Ankara: İmge Yayınları, 1990.
- _____, **Hüseyin**, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 2001.
- BARUTÇU, Faik Ahmet**, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1977.
- BAYRAKTAR, Bayram ve diğerleri**, *Çağdaş Türkiye Tarihi*, Ankara: İnkılap Yayınları, 2002.

- BİLGE, A. Suat**, *Türk-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964, Güç Komşuluk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1992.
- BİLSEL, Cemal**, *Lozan*, Cilt: II, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1998.
- BUDAK, Mustafa**, *İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, İstanbul: Küre Yayınları, 2002.
- BURAK, Durdu Mehmet**, *Birinci Dünya Savaşında Türk-İngiliz İlişkileri (1914-1918)*, Ankara: Babil Yayınları, 2004.
- BURÇAK, Rıfkı Salim**, *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, İstanbul: Aydınlık Matbaası, 1946.
- _____, **Rıfkı Salim**, *Moskova Görüşmeleri ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983.
- CANATAN, Yaşar**, *Türk-Irak Münasebetleri (1926-1958)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- ÇAY, Abdulhalûk**, *Kıbrıs'ta Kanlı Noel-1963*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989.
- ÇAYCI, Abdurrahman**, *Büyük Sahrada Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1970.
- ÇELİK, Yasemin**, *Contemporary Turkish Foreign Policy*, London: 1999.
- DENNİSTON, Robin**, *Churchill'in Gizli Savaşı*, çev. Sinan Görtunca, İstanbul: Sabah Kitapları, 1998.
- DERELİ, Hamit**, *Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngiltere*, İstanbul: A.Ü.D.T.C.F Yayınları, Anıl Matbaası, 1951.
- Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya: Politik, Ekonomik ve Kültürel İlişkiler*, der. Gülten Kazgan-Natalya Ulçenko, çev. Hakan Aksay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- DEVEREUX, David R.**, *The Formulation of British Defence Policy Towards the Middle East*, London: 1990.
- DİKERDEM, Mahmut**, *Ortadoğu'da Buhran Yılları*, İstanbul: İstanbul Matbaası, 1972.
- DONOVAN, Robert J.**, *The Tumultuous Years: The Presidency of Harry S. Truman, 1949-1953*, New York, 1982.

- EARLE, Edward Mead**, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı (1903-1923)*, çev. Kasım Yargıcı-Uğurlu, Nurer, Ankara: Örgün Yayınları, 2003.
- ERİM, Nihat**, *Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt: I, Ankara: Ankara Hukuk Fakültesi Yayını, 1953.
- ERKİN, Feridun Cemal**, *Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar*, Cilt: I, Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- _____, **Feridun Cemal**, *Dışişlerinde 34 Yıl Washington Büyükelçiliği*, Cilt: II, I. Kısım, Ankara: TTK, 1986.
- ERTUĞ, Hasan Refik-Esmer, Ahmet Şükrü**, *Yeni Türkiye*, İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1959.
- Foreign Relations of the United States, 1952-54, Vol. IX.
- Foreign Relations of the United States, 1955-57, Vol. XII.
- GAFENCO, Gregoire**, *Rus-Alman Harbinin İç Yüzü*, çev. Tevfik Sadullah-Yekta Teksel, İstanbul: 1943.
- GAZİOĞLU, Ahmet**, *İngiliz İdaresinde Kıbrıs (1878-1960)*, Cilt: I, İstanbul: Ekin Matbaası, 1960.
- GÖKTEPE, Cihat**, *British Foreign Policy Towards Turkey 1959-1965*, London: 2003.
- GÖNLÜBOL, Mehmet-Sar, Cem**, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Ankara: ATAM Yayınları, 1997.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve diğerleri**, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996.
- GRAVES, P. Philip**, *İngilizler ve Türkler, Osmanlıdan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939)*, çev. Yılmaz Tezkan, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 1999.
- GÜLER, Zeynep**, *Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği, Mısır ve Nasırcılık*, İstanbul: Yenihayat Yayıncılık, 2004.
- GÜREL, Şükrü S.**, *Kıbrıs Tarihi (1878-1960) Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika*, Cilt: I, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
- GÜRÜN, Kamuran**, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Ankara: TTK Basımevi, 1983.

- _____, **Kamuran**, *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, Ankara: S.B.F Yayınları, Yayın No: 531, 1983.
- HAHN, Peter L.**, *The United States, Great Britain and Egypt, 1945-1956*, New York: UNC Press, 1991.
- İĞDEMİR, Uluğ**, *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: TTK Yayınları, 1969.
- İNAN, Yüksel**, *Türk Boğazlarının Siyasal ve Hukuksal Rejimi*, Ankara: Turhan Kitabevi, 1995.
- JAESCHKE, Gotthard**, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi I, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara: TTK Basımevi, 1989.
- _____, **Gotthard**, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II, Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar, (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923)*, Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- JANKOVSKİ, James-GERSHONİ, Israel**, *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, New York: 1997.
- JIVKOVA, Ludmila**, *İngiliz-Türk İlişkileri*, çev. F. Muharrem-F. Erdinç, İstanbul: Habora Kitabevi, 1978.
- KARAL, Enver Ziya**, *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt: VI, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- KIRKPINAR, Kenan**, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Dönemi İngiltere ve Türkiye (1919-1922)*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2004.
- KOCATÜRK, Utkan**, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi, (1918-1938)*, Ankara: TTK Basımevi, 1983.
- KUNZ, Diana B.**, *The Economic Diplomacy of the Suez Crisis*, UNC Press, 1991.
- KURAT, Akdes Nimet**, *Türkiye ve Rusya*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1960.
- KURAT, Yuluğ Tigin**, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, Ankara: 1976.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer**, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Dış Politikası (1945-1970)*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1972.
- _____, **Ömer**, *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1978.

- KÜTÜKOĞLU, Mübahat**, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1839)*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1974.
- LOUIS, Roger**, *The British Empire in the Middle East: Arab Nationalism, the United States, and postwar imperialism*, Oxford: Clarendon Press, 1984.
- MCGHEE, George**, *Envoy to the Middle World: adventures in diplomacy*, New York: Harper and Row Publishers, 1983.
- _____, **George**, *ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu*, çev. Belkıs Çorakçı, Ankara: Bilgi Yayınları, 1992.
- MENDERES, Adnan**, *Nutuklar*, İstanbul: Mesafe Yayınları, 1990.
- MERAM, Ali Kemal**, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kitap Yayınları, 1969.
- MÜTERCİMLER, Erol-ÖKE, Mim Kemal**, *Düşler ve Entrikalar, Demokrat Partinin Dış Politikası*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2004.
- NATO Bilgiler ve Belgeler*, Brüksel: NATO Enformasyon Servisi, 1971.
- QUATAERT, Donald**, *Osmanlı İmparatorluğu (1700-1922)*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- OLGUN, Aydın**, *Kıbrıs Gerçeği 1930-1990*, Ankara: 1991.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu-Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*, Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 2000.
- ÖKE, Mim Kemal**, *İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C Noel'in Kürdistan Misyonu: 1919*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- _____, **Mim Kemal**, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1992.
- ÖNSOY, Rıfat**, *Türk-Alman iktisadi Münasebetleri (1871-1914)*, İstanbul: Enderun Yayınları, 1982.
- ÖZALP, Kazım**, *Milli Mücadele I (1919-1922)*, Ankara: TTK Yayınları, 1998.
- ÖZGÜLDÜR, Yavuz**, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1993.
- ÖZSOY, Osman**, *Kurtuluş Savaşının Perde Arkası: Saltanattan Cumhuriyete Giden Yol: Olaylar-Belgeler-Gerçekler*, İstanbul: Aksoy Yayınları, 1999.

- RENOUVİN, Pierre**, *Birinci Dünya Savaşı, 1914-1918*, çev. Adnan Cemgil, İstanbul: As Matbaası, 1969.
- SANDER, Oral**, *ANKA'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1987.
- _____, **Oral**, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, Ankara: İmge Yayınevi, 1996.
- _____, **Oral**, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye*, Ankara: S.B.F. Yayınları, 1969.
- _____, **Oral**, *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*, Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları, 1979.
- SARAY, Mehmet**, *Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye'nin NATO'ya Girişi, III. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Hatıraları ve Belgeler*, Ankara: ATAM Yayınları, 2000.
- SHAW, Stanford J –SHAW, Ezel Kural**, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı, Cilt: I, İstanbul: E Yayınları, 1983.
- SERTEL, Sabiha**, *II. Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 1999.
- SERTER, Vehbi Zeki**, *Kıbrıs Türk Mücadele Tarihi*, Lefkoşe: Halkın Sesi Yayınları, 1978.
- SEVER, Ayşegül**, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- SONYEL, Salahi R.**, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Mondros Bırakışmasından Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar*, Cilt: I, Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- _____, **Salahi R.**, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- _____, **Salahi R.**, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasından Lozan'a Kadar*, Cilt: II, Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- SOYSAL, İsmail**, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları*, Cilt: II, 1945-1990, Ankara: TTK Basımevi, 1991.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk**, *II. Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türk Dış Politikası*, İstanbul: DER Yayınları, 2006.
- ŞİMŞİR, Bilal N**, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, Cilt: II, Ankara: TTK Basımevi, 1975.

- _____, **Bilal N.**, *Lozan Telgrafları I (1922-1923)*, Ankara: TTK Basımevi, 1990.
- Tahran, Yalta ve Postdam Konferansı Gizli Belgeler*, çev. Fahri Yazıcı, İstanbul: Sinan Yayınları, 1972.
- TOKER, Metin**, *Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*, Ankara: Akis Yayınları, 1971.
- TOLUNER, Sevin**, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul: İ.Ü.H.F. Yayınları, 1977.
- TOYNBEE, Arnold J. –JAESCHKE, Gotthard**, *Osmanlı İmparatorluğuna Batının Etkisi; İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri, Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası (1900-1920)*, çev. Kasım Yargıcı-Mehmet Ali Yalman, İstanbul: Örgün Yayınları, 2005.
- TUKİN, Cemal**, *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul: İ.Ü.E.F. Tarih Bölümü Yayınları, 1947.
- Türk-İngiliz İlişkileri: 1583-1984**, Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1985.
- TÜRKKAYA, Ataöv**, *Turkish Foreign Policy (1939-1945)*, Ankara: S.B.F. Yayınları, 1965.
- TÜRKMEN, Zekeriya**, *Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Ankara: ATAM Yayınları, 2003.
- UÇAROL, Rıfat**, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995.
- URAN, Hilmi**, *Hatıralarım*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1959.
- ÜÇOK, Coşkun**, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1955.
- ÜLMAN, A. Haluk**, *1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay*, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1966.
- _____, **A. Haluk**, *I. Dünya Savaşına Giden Yol ve Savaş*, Ankara: İmge Yayınları, 2002.
- WEİSBAND, Edward**, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2002.
- WHITCOMB, Roger S.**, *The Cold War in Retrospect: The Formative Years*, Westport: Praeger Press, 1998.
- VİLLATA, George Blanco**, *Atatürk*, çev. Fatih Özsü, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.

YAQUB, Salim, *Containing Arab Nationalism, The Eisenhower Doctrine and the Middle East*, New York: UNC Press, 2004.

YALÇIN, Durmuş ve diğerleri, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: ATAM Yayınları, 2002.

YAVUZ, Ünsal, *Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete*, Ankara: TTK Yayınları, 1990.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, *İngiltere ve Amerika'nın Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1950-1954)*, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000.

_____, **B. Kemal**, *The Baghdad Pact: Anglo-American Defence Policies in the Middle East, 1950-1959*, London: Frank Cass, 2005.

YILMAZ, Mustafa, *İngiliz Basını ve Atatürk'ün Türkiye'si*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2002.

D- MAKALELER

ARMAOĞLU, Fahir, "II. Dünya Harbinde Türkiye", *S.B.F.D.*, Cilt: XIII, Sayı: 2 (1958).

ARMAOĞLU, Fahir, "Amerikan Belgelerinde Kıbrıs Sorunu 1958-1959", *Belleten*, Cilt: LX, Sayı: 229 (Aralık-1996).

ERKİN, Feridun Cemal, "Batı Avrupa Birliği ve NATO'nun Doğuşu, Türkiye'nin NATO'ya Girişi", *Türkiye ve NATO*, Sayı: 1, Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınları.

FIRAT, Melek, "Kıbrıs Sorunun Türk Dış Politikasına Etkileri (1955-1997)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: TTK Basımevi, 1999.

GAZİOĞLU, Ahmet, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kıbrıs", *Türkler*, Cilt: 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

GÖKTEPE, Cihat, "Londra ve Zürih Antlaşmalarının Hazırlık Süreci ve Türk-İngiliz İlişkileri (1955-1959)", *Türkler*, Cilt: 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

GÖNLÜBOL, Mehmet-ÜLMAN, Haluk, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXI, No: 1, (Mart-1966).

- HALAÇOĞLU, Yusuf**, “Kıbrıs’ın Fethi ve İlk İskân Teşebbüsü (1570-1571)”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslar arası Sempozyumu*, Ankara: YÖK Basımevi, 1993.
- KURAN, Ercüment**, “Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorunu (1923-1939)”, *Kıbrıs’ın Dünü-Bugünü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: YÖK Basımevi, 1993.
- KURAT, Yuluğ Tigin**, “Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası (1923-1973)”, *Belleten*, Cilt: XXXIV, Sayı: 154 (1975).
- ÖZGİRAY, Ahmet**, “Milli Hakimiyet Işığı Altında Mustafa Kemal-A. Rawlinson Görüşmeleri (1918-1921)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VI (1991).
- SOYSAL, İsmail**, “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”, *Belleten*, Cilt: XLVI, Sayı: 182 (1982).
- _____, **İsmail**, “1955 Bağdat Paktı”, *Belleten*, Cilt: LV, Sayı: 212, (Nisan-1991).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı**, “Ondokuzuncu Asrın Başlarına Kadar Türk İngiliz Münasebetlerine Dair Vesikalar”, *Belleten Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 51 (1949).
- ÜLMAN, A. Haluk**, “NATO ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXII, No: 4 (Aralık-1967).
- _____, **A. Haluk**, “Orta Doğu Buhranı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, No: 4 (Aralık-1958).
- “Yakındoğu’daki Gelişmeler ve Kıbrıs Meselesi”, *Forum*, c. IV/sayı 48, (15 Mart 1956).
- YALÇIN, Semih**, “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası*, Ankara: ATAM Yayınları, 2000.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal**, “A General Review of Turkey’s Internal Affairs During The Democrat Party Period According To British Documents, 1950-1960”, *Atatürk Araştırma Merkezi*, Cilt: XVI, Sayı: 48, (Kasım-2000).
- _____, **B. Kemal**, “Turkey’s Participation in the Middle East Command and its Admission to NATO, 1950-52”, *Middle Eastern Studies*, volume.35/number.4, (October-1999).

- _____, **B. Kemal**, “Britain’s Post-War Defence Policy in the Middle East and its Impact on Turkey, 1945-1950”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 45, (Kasım-1999).
- _____, **B. Kemal**, “The American Concept of the ‘Northern Tier’ Defence Project and the Signing of the Turco-Pakistani Agreement, 1953-1954”, *Middle Eastern Studies*, volume.37/number.3, (July-2001).
- _____, **B. Kemal**, “İngiltere’nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye’nin NATO’ya Girişi (1950-1953), *Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2002.
- _____, **B. Kemal**, “Dünden Bugüne İngiltere ve Amerika’nın Savunma Projeleri”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 77, (Yaz-2004).

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Ömer METİN
Sürekli Adresi : A.İ.B.Ü Prefabrikleri, B Blok, No: 100, Gököy/BOLU
Doğum Yeri ve Yılı : Alaşehir/MANİSA, 1978
Yabancı Dili : İngilizce
İlköğretim : Şehit Öğretmen İsa Karaarslan İlköğretim Okulu (1993)
Ortaöğretim : Alaşehir Lisesi (1995)
Lisans : Akdeniz Üniversitesi (2002)